

Nr 1/2008

Zieleń towarzysząca architekturze
The Greenery Accompanying the Architecture

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Zieleń towarzysząca architekturze rozumiana jest jako roślinność wprowadzana przez człowieka, formowana, pielęgnowana i ochrania. Jest z człowiekiem od wieków, przybierając rozmaite formy w zależności od panujących w danej chwili trendów. Zieleń występuje w obrębie wsi i miast, towarzyszy wszelkiego rodzaju budynkom mieszkalnym, usługowym i sakralnym, budowłom inżynierskim i komunikacyjnym. W krajobrazie wsi zieleń miała charakter dominujący, tworzyły ją sady, ogrody warzywne, małe ogródki przed domami, a także pojedyncze drzewa sadzone przy chatach. W zespołach dworskich z reguły występował park, a także zieleń przy folwarku. W mieście zieleń to parki, skwery, zieleńce i zieleń związana z komunikacją kołową i pieszą. Do obiektów, którym zieleń towarzyszy należą głównie szkoły, przedszkola, szpitale, gmachy o funkcji administracyjnej, kościoły, klasztory, domy opieki itp.

Przesłaniem, które powinno pojawiać się przy okazji rozważań nad zielenią towarzyszącą architekturze to zasada, ażeby pozwolić tej zieleni nadal istnieć, nie likwidować jej przy okazji remontów i modernizacji ulic, a nowym nasadzeniom zapewnić odpowiedni teren biologicznie czynny, ażeby każde drzewo mogło żyć i służyć człowiekowi swoją obecnością w krajobrazie wsi i miasta.

Kolegium redakcyjne

Greenery accompanying the architecture is understood as plants consciously introduced by man, formed, nursed and protected. It has accompanied man for centuries and adopted various forms according to the trends of the period. Greenery appears within the limits of villages and cities, accompanies all types of buildings: residential, service, sacral and engineering and communication constructions. Greenery had a dominant character in the countryside landscape. It was created by orchards, vegetable gardens, small homestead gardens as well as single trees planted nearby cottages. In mansion sets, a park and greenery by granges were commonplace. Greenery in cities consists of parks, squares, lawns as well as greenery connected with pedestrian and vehicular communication. Greenery also mainly accompanies such objects as schools, kindergartens, hospitals, administrative buildings, churches, monasteries, rest homes etc.

The main idea which should appear while deliberating on greenery accompanying architecture as a rule allows this greenery to exist, instead of liquidating it during renovations and modernizations of streets, and provides appropriate, biologically active terrain for new planting, so that every tree could live and serve man with its presence in the village and city landscape.

Editorial Board

Okładka: Szpaler przyciętych platanów na bulwarze w Grenoble
Fot. I. Niedźwiecka-Filipiak

Cover: A line of trimmed plane trees on the boulevard in Grenoble

Panorama Bystrzycy Kłodzkiej – mozaika zieleni i zabudowy
Fot. T. Gmerek

The panorama of Bystrzyca Kłodzka – a mosaic of greenery and buildings

PROBLEMY		PROBLEMS	
☛ Zieleni Żoliborza Historycznego – zróżnicowanie oraz potencjalne zagrożenia <i>Dorota Kielsznia</i>	4	Urban Greenery of Żoliborz Historyczny – Variety and Potential Threats	☛
☛ Ewolucja miasta utrwalona w krajobrazie Bystrzycy Kłodzkiej <i>Mieczysław K. Leniartek</i>	11	Evolution of a City Preserved in the Landscape of Bystrzyca Kłodzka	☛
☛ Zieleni zabytkowego ogrodu przy dawnej willi Teicherta w Legnicy <i>Ewa Lenard</i>	20	The Monumental Garden Greenery of the Former Teichert's House in Legnica	☛
PREZENTACJE		PRESENTATIONS	
☛ Walory przyrodnicze, stan obecny i zagrożenia wybranych alei gminy Lubin <i>Klara Tomaszewska, Adam Kopcza</i>	26	Nature Value, Present State and Threats of Chosen Alleys from Lubin Region	☛
☛ Przyrodnicze uwarunkowania zagospodarowania doliny Warty w Poznaniu <i>Beata Raszka</i>	33	Nature Conditions of Warta Valley Management in Poznań	☛
☛ Rola zieleni towarzyszącej budynkom inwentarskim <i>Małgorzata Drożdż-Szczybura</i>	39	The Function of Greens Accompanying the Livestock Buildings	☛
TWORZYWO		MATERIALS	
☛ Zieleni towarzysząca dolnośląskim założeniom pałacowo-folwarcznym <i>Renata Gubańska</i>	47	Greenery Accompanying Lower Silesia Palace – Grange Set	☛
☛ Brief Analysis of Classical Chinese Garden <i>Zhou Zhanxi</i>	53	Krótką charakterystyką klasycznych ogrodów chińskich	☛
☛ Drzewo rodzinne <i>Janusz Janecki</i>	58	Familiar tree	☛
FORUM		FORUM	
☛ Drzewa na terenach zurbanizowanych w obliczu silnych wiatrów <i>Marta Weber-Siwirska, Marek Liszewski</i>	60	Urban Area Trees in the Face of Strong Winds	☛
Streszczenia angielskie	64	Summaries	

Wydawnictwo dofinansowane ze środków
Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej we Wrocławiu

Zieleń Żoliborza Historycznego - zróżnicowanie oraz potencjalne zagrożenia

Dorota Kietsznia

Urban Greenery of
Żoliborz Historyczny
- Variety and
Potential Threats

Wprowadzenie

Introduction

Warszawski Żoliborz¹ Historyczny jest uważany obecnie za jeden z bardziej atrakcyjnych fragmentów dzisiejszej Warszawy. Obejmuje on południowo-wschodnią część dzielnicy Żoliborz, czyli tereny położone w sąsiedztwie Cytadeli Warszawskiej². Mimo określenia w nazwie „Historyczny”, Żoliborz jest jednak stosunkowo nową dzielnicą [Heyman 1976]. Choć już w roku 1791 jego teren został włączony w granice miasta Warszawy na mocy ustawy Sejmu Czteroletniego, a sieć ulic na tym terenie wytyczona została w latach siedemdziesiątych XVIII wieku przez Jana Tylnera w ramach prac Komisji Brukowej [Mazur 1993], to jednak wybudowanie w latach 1832–1834 Cytadeli Aleksandrowskiej na blisko 90 lat zahamowało rozwój tej części miasta.

Dopiero odzyskanie przez Polskę niepodległości po I wojnie światowej spowodowało, że zlokalizowane wokół cytadeli grunty mogły być przekazane na rzecz budownictwa. Atrakcyjnie położone blisko Śródmieścia na wysokim brzegu Wisły, tereny stały się w okresie międzywojennym miejscem licznych inwestycji budowlanych. W tym czasie zostało ukształtowane istniejące do dnia dzisiejszego na tym obszarze, założenie urbanistyczne o dominującej funkcji mieszkaniowej. Nowo powstała dzielnica budowana była na zupełnie nowych zasadach

niż gęsto zabudowane Śródmieście, od którego oddzielał ją tylko pas torów kolejowych.

Twórcami głównego kośćca urbanistycznego Żoliborza byli Antoni Jawornicki oraz Józef Jankowski [Heyman 1976]. Zaprojektowany przez nich układ urbanistyczny cechowała osiowość i monumentalizm. W kwartałach wytyczonych przez szerokie aleje i owalne place ulokowano mniejsze zespoły mieszkaniowe. Były to: Żoliborz Oficerski (1922 r.), Żoliborz Urzędniczy (1923 r.) oraz domy wielorodzinne wzniesiona przez Magistrat (1927 r.) i Fundusz Kwaterunku Wojskowego (1932 r.).

Bardzo duże znaczenie w wykonanych przez Jawornickiego i Jankowskiego planach urbanistycznych miała zieleń miejska. Żoliborz Historyczny zgodnie z opracowywanymi tzw. planami regulacyjnymi stolicy miał posiadać ponad 90 ha terenów zieleni na ogólnej powierzchni 210 ha [Heyman 1976]. Antoni Jawornicki był zafascynowany ideą miasta ogrodu Anglika Ebeneza Howarda. Domek w otoczeniu ogrodowym uznawano wtedy za idealną siedzibę ludzką [Heyman 1976]. Kolonie domów jednorodzinnych oraz dworki tworzące kolonię Oficerską ulokowano na siatce ulic rozplanowanej w duchu miasta ogrodu. Wille oraz kolonie domów jednorodzinnych Żoliborza Urzędniczego również otaczają ogródki. Duże jasne otwarte podwórka wielorodzinnych kilkupiętrowych domów

mieszkalnych wzniesionych przez Magistrat oraz Fundusz Kwaterunku Wojskowego obsadzone zostały setkami drzew i krzewów.

Z początkiem 1934 roku dzielnica otrzymała ważny element stanowiący w dużym stopniu o jej charakterze, pasma zieleni na osiach układu głównego ulic i placów [Szwankowski 1970]. W roku 1932 zakończona została realizacja Parku im. Żeromskiego [Gajewski 1979]. W tym okresie założone zostają również na terenie Żoliborza Historycznego liczne skwery i zieleńce [Borecka 1974]. Po II wojnie i odbudowie zniszczeń wojennych w późnych latach 40. i latach 50. ma miejsce kontynuacja budownictwa mieszkaniowego zgodnie z wcześniejszymi założeniami. W roku 1953 zostaje założony Park im. Hibnera [Gajewski 1979] obecna nazwa Park Cytadela. W latach 60. na wolnych parcelach Kolonii Oficerskiej i Urzędniczej powstają szeregowce budowane przez domy typu sześcian. Segment z miniaturowym ogródkiem na zielonym Żoliborzu staje się marzeniem wielu warszawiaków. Następne trzy dekady nie przynoszą już na tym terenie istotnych inwestycji.

Jaki jest, zatem obraz zieleni tego terenu po blisko 80 latach od powstania tu nowej dzielnicy? Jakie elementy i układy roślinności tworzą strukturę zieleni miejskiej tego terenu? Czy istnieją zagrożenia dla istniejącej zieleni w najbliższych latach? W niniejszym artykule podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na te pytania.

Zakres i metody

Sphere and Methods

Podstawą do prognozowania potencjalnych zmian, w tym także zagrożeń w środowisku przyrodniczym miasta, którego istotnym komponentem jest zieleń, powinna być zawsze diagnoza stanu istniejącego. W przypadku struktury tak zmiennej i wrażliwej jak zieleń miejska rzetelnej informacji mogła dostarczyć tylko jej aktualna inwentaryzacja. Badania terenowe (inwentaryzacja) poprzedzone zostały analizą materiałów źródłowych, która pozwoliła w stopniu bardzo ogólnym zorientować się, jakie układy i elementy roślinności występują na badanym terenie.

Po zakończeniu części analitycznej prac przystąpiono do ustalenia zakresu i zasad prowadzenia badań terenowych. Objęto nimi obszar o powierzchni ok. 200 ha położony między ul. Z. Krasińskiego, ul. Wybrzeże Gdyńskie, północną granicą pasa torów kolejowych,

ul. J. Zajączka, ul. ks. Boguckiego, ul. ks. Popiełuszki oraz Jana Pawła II. Prace prowadzone były w sezonie wegetacyjnym, na zaktualizowanych podkładach geodezyjnych w skali 1:1000. Inwentaryzację zieleni miejskiej przeprowadzono na poziomie wyróżnionych układów i elementów roślinności (jednostek badawczych). W zamieszczonej tabeli przedstawiono wyodrębnione na terenie Żoliborza Historycznego układy i elementy roślinności tworzące zieleń miejską.

Przeprowadzono, więc tzw. inwentaryzację ogólną tj. ograniczoną do wyznaczenia istniejących elementów i układów roślinności ich terytorialnego położenia lub zasięgu oraz określenia gatunku (rodzaju) lub gatunków (rodzajów) drzew je tworzących. Należy nadmienić, że wyróżnione obiekty zostały poddane dokładniejszym badaniom niż wyróżnione układy, gdyż te drugie na terenie opracowania w większości stanowią część Systemu przyrodniczego Warszawy i w związku z tym są lepiej poznane i opisane.

Układy i elementy roślinności miejskiej Żoliborza Historycznego

Structures and elements of urban greenery of Żoliborz Historyczny

L.p.	Rodzaj układu lub elementu	Układ roślinności	Element roślinności
1.	Park miejski	•	
2.	Zieleniec	•	
3.	Ogródek przydomowy	•	
4.	Zadrzewienie powierzchniowe	•	
5.	Aleja	•	•
6.	Pojedyncze drzewo		•
7.	Grupa drzew		•
8.	Szpaler		•

Plan m. st. Warszawy z roku 1919 (fragment)

City plan of Warsaw (1919) (fragment)

Poszczególne aleje w zależności od liczby tworzących je rzędów drzew wyróżnione zostały jako element roślinności, w przypadku, jeśli budowały je maksymalnie trzy rzędy drzew lub jako układ roślinności w sytuacji, jeśli tych rzędów było więcej.

Elementy roślinności wyróżnione na terenie opracowania to występujące poza parkami miejskimi i zieleńcami: drzewo, grupa drzew, szpaler oraz aleja (budowana przez maksymalnie trzy rzędy drzew). To właśnie one były przedmiotem bardziej szczegółowych badań terenowych.

Ze względu na duży teren ponad 200 ha, bezmiar istniejącej zieleni wysokiej, skalę podkładu geodezyjnego, na którym pracowano tj. 1:1000, dość szczegółową jak dla tak dużego terenu, konieczność czytelnego przedstawienia graficznego otrzymanych wyników w formie mapy, wprowadzono następujące zasady inwentaryzacji wyróżnionych elementów roślinności tj. pojedynczych drzew, grup drzew i szpalerów. Pominięto wszystkie drzewa najmłodsze tj. drzewa o pierśnicy mniejszej niż 10 cm oraz wszystkie drzewa owocowe. Stanowią one najmniej wartościową grupę istniejących tu zadrzewień, dodatkowo ich lokalizacja nie jest zaznaczana na mapie zasadniczej miasta. Dla pojedynczych drzew młodych o pierśnicy 11-20 cm zaznaczono na mapie tylko ich lokalizację nie określając gatunku.

Stan zdrowotny istniejących drzew oceniono w sposób uproszczony. Wyróżniono dwie kategorie: drzewa suche i zasychające oraz drzewa pozostałe. Zrezygnowano z określania lokalizacji drzew suchych i zasychających, gdyż albo już wypadły albo wkrótce wypadną ze stanu istniejących tu zadrzewień.

Dla pojedynczych drzew o pierśnicy ponad 20 cm, rosnących poza terenem parków miejskich oraz zieleńców, określono gatunek lub rodzaj (dla topól *Populus* i wierzb *Salix*) oraz lokalizację. Dodatkowo wyróżniono graficznie, na wykonanej mapie, pojedyncze drzewa o szczególnych walorach, spełniające następujące warunki: pierśnica ponad 75 cm, wysokość powyżej 15 m, ładny pokrój, dobry stan zdrowotny oraz szlachetny gatunek³. Drzewa te w przyszłości zapewne zostaną wpisane do rejestru pomników przyrody, a co za tym idzie objęte dodatkową ochroną prawną.

Dla każdej grupy drzew, dla każdego szpaleru określono gatunek (lub rodzaj), gatunki (rodzaje) je tworzące (bez określania ich udziału procentowego) oraz lokalizację. Dla alei budowanych przez dwa i trzy rzędy drzew, które zaliczone zostały do elementów roślinności, określono gatunek (rodzaj) każdego tworzącego je drzewa, niezależnie od wielkości pierśnicy oraz jego lokalizację. Drzewa pomniki przyrody zostały odnalezione w terenie, a ich dokładna lokalizacja odnotowana na mapie.

Plan m. st. Warszawy z roku 1935 (fragment)

City plan of Warsaw (1935) (fragment)

Mapa układów oraz elementów tworzących zieleni Żoliborza Historycznego – skala 1:1000

Map of structures and elements creating urban greenery of Żoliborz Historyczny, scale of 1:1000

Wyniki badań

Results of Research

Wynikiem przeprowadzonych badań analitycznych i terenowych jest mapa w skali 1:1000 przedstawiająca położenie wyodrębnionych układów oraz elementów tworzących zieleni Żoliborza Historycznego. Stanowi ona część opracowania ekofizjograficznego wykonanego dla potrzeb Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Żoliborza Historycznego.

Powiększony fragment opracowanej mapy przedstawia.

Ogółem na badanym terenie zlokalizowano 36 pojedynczych drzew o szczególnych walorach, w tym 14 kasztanowców białych (*Aesculus hippocastanum*), 12 klonów pospolitych (*Acer platanoides*), 5 jesionów wyniosłych (*Fraxinus excelsior*), 3 dęby szypułkowe (*Quercus robur*) oraz platan klonolistny (*Platanus acerifolia*) i buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*).

Drzewa mające status pomnika przyrody to na terenie Żoliborza Historycznego:

- dąb szypułkowy (*Quercus robur*) – obw. pnia 262 cm i wys. 22 m rosnący na działce nr 32 przy ul. Śmiałej;

- leszczyna turecka (*Corylus colurna*) obw. pnia 160 i 150 cm i wys. 17 m rosnąca w Parku Żeromskiego;
- leszczyna turecka (*Corylus colurna*) obw. pnia 200 cm i wys. 17 m rosnąca w Parku Żeromskiego;
- klon srebrzysty (*Acer saccharinum*) – obw. pnia 375 cm i wys. 15 m rosnący na zieleńcu na pl. Słonecznym.

Pojedyncze drzewa, o pierśnicy ponad 20 cm, poza terenem parków, skwerów, rosną najczęściej na terenie Żoliborza Historycznego w otoczeniu zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej, czyli głównie w południowej części terenu opracowania. Sporadycznie występują również w sąsiedztwie zabudowy jednorodzinnej jako komponent tworzący przydomowe ogródki. Najliczniej występują pojedyncze klony pospolite (*Acer platanoides*) – 23%⁴, gatunki z rodzaju Topola (*Populus*) – 22%, lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) – 10%, klon jesionolistny (*Acer negundo*) – 9%, brzoza brodawkowata (*Betula verrucosa*) – 7% oraz kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*) – 5%.

Łącznie na terenie Żoliborza Historycznego zinwentaryzowano poza terenem parków i zieleńców

67 grup drzew, w tym: 30 stanowią grupy drzew tworzone przez jeden gatunek (rodzaj) drzewa, 23 przez dwa gatunki (rodzaje) oraz 14 grup buduje trzy lub więcej gatunków (rodzajów) drzew. Wśród grup tworzonych przez gatunki z rodzaju Topola (*Populus*). Grupy drzew dwu i wielogatunkowe tworzone są przez różne kombinacje następujących gatunków: klon pospolity (*Acer platanoides*), klon jesionolistny (*Acer negundo*), robinia biała (*Robinia pseudoacacia*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), brzoza brodawkowata (*Betula verrucosa*), jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*), kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*) oraz gatunki z rodzaju Topola (*Populus*). Wśród wyróżnionych na terenie opracowania szpalerów – 59 jest tworzonych przez jeden gatunek (rodzaj) drzew, 12 przez dwa gatunki oraz 4 przez trzy i więcej gatunków. Wśród szpalerów jednogatunkowych najwięcej, bo aż 23 budowanych jest przez gatunki z rodzaju Topola (*Populus*). Szpalery drzew dwu i wielogatunkowe tworzone są przez różne kombinacje następujących gatunków: klon pospolity (*Acer platanoides*), klon jesionolistny (*Acer negundo*), robinia biała (*Robinia pseudoacacia*), brzoza brodawkowata (*Betula verrucosa*), kombinacje następujących gatunków: klon pospolity (*Acer platanoides*), klon jesionolistny (*Acer negundo*), robinia biała (*Robinia pseudoacacia*), brzoza brodawkowata (*Betula verrucosa*),

jarzab pospolity (*Sorbus aucuparia*), kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*) oraz gatunki z rodzaju Topola (*Populus*).

Ogółem na terenie Żoliborza Historycznego zlokalizowanych jest piętnaście alei, w tym: dziesięć jest tworzonych przez jeden gatunek drzew, a pięć przez dwa lub więcej gatunków. Ilościowo dominują aleje lipowe – tworzone przez lipę drobnolistną (*Tilia cordata*) – jest ich pięć, poza tym występują dwie aleje tworzone przez robinie białą (*Robinia pseudoacacia*) oraz po jednej alei budowanej przez klon srebrzysty (*Acer saccharinum*), klon jawor (*Acer pseudoplatanus*) oraz jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*). Wymienione gatunki drzew budują również pozostałych pięć alei dwu i trzygatunkowych. Pozostałe gatunki drzew występujące sporadycznie w wielogatunkowych nasadzeniach wzdłuż ulic to: kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*), klon pospolity (*Acer platanoides*), a także jarzab pospolity (*Sorbus aucuparia*), oraz gatunki z rodzaju Topola (*Populus*). Rosnące wzdłuż ulic aleje drzew składają się przeważnie z dwóch rzędów drzew. Najdłuższą, o 1,1 km długości oraz najszerszą ze wszystkich zielonych alei Żoliborza Historycznego tworzy klon srebrzysty (*Acer saccharinum*) wzdłuż al. Wojska Polskiego. Jej szerokość wynosi 80 m, co pozwoliło na posadzenie aż 6 rzędów drzew.

Dwa parki miejskie znajdujące się na terenie opracowania to Park

im. Żeromskiego oraz Park Cytadela. Pierwszy z nich został założony w latach 1925–1932 według projektu St. Zadory-Życińskiego na terenie wokół fortu Sergiusza. Powierzchnia parku to 6 ha między ulicami A. Mickiewicza, Z. Krasińskiego i St. Czarneckiego. Istniejący tu fort Sergiusza włączono w kompozycję parku. Roślinność parku tworzą kultywowane kompozycje drzew i krzewów ozdobnych oraz trawników. Park został w 2005 roku zmodernizowany. Teren ogrodzono, wymieniono nawierzchnie i elementy małej architektury, uporządkowano i uzupełniono drzewa i krzewy, urządzono nowoczesny plac zabaw, wprowadzono ochronę.

Drugi z parków Żoliborza Historycznego to Park Cytadela o powierzchni 17 ha założony w 1953 roku według projektu Ż. Stępińskiego i H. Onitczowej na terenie fosy w dawnym korycie rzeki Drny. Podobnie jak w przypadku parku im. Żeromskiego roślinność tworzą tu kompozycje drzew i krzewów ozdobnych oraz trawników (muraw).

Obok istniejących dwóch parków na Żoliborzu Historycznym zlokalizowanych jest siedem zieleńców. Trzy z nich zajmują centralną część owalnych lub okrągłych placów tj. pl. Inwalidów, pl. D. Henkla oraz pl. Słonecznego. Pozostałe wypełniają przestrzeń między ulicami i zabudową. Istniejące zieleńce są zróżnicowane pod względem powierzchni oraz pełnionych funkcji. Najmniejsze pełnią głównie funkcje

ozdobne, większe podobnie jak parki miejskie, stają się miejscem wypoczynku dla mieszkańców. Roślinność skwerów Żoliborza Historycznego tworzą kompozycje drzew lokalnie krzewów oraz trawniki. Główne gatunki tworzące to: klon pospolity (*Acer platanoides*), klon srebrzysty (*Acer saccharinum*), klon jawor (*Acer pseudoplatanus*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), robinia biała (*Robinia pseudoacacia*) oraz gatunki z rodzaju Topola (*Populus*).

Licznym na Żoliborzu Historycznym koloniom domów jednorodzinnych oraz okazałym willom towarzyszą przydomowe ogródki. Dominują one powierzchniowo szczególnie na terenie Żoliborza Oficerskiego oraz Żoliborza Urzędniczego. Cechuje je duża różnorodność, jeśli chodzi o wielkość, stan utrzymania oraz zastosowany do ich obsadzenia materiał roślinny. Wiele zależy od możliwości finansowych i upodobań, a często pracowitości właścicieli. Generalnie roślinność przydomowych ogródków tworzą kompozycje drzew i krzewów ozdobnych, lokalnie występują drzewa owocowe, rabaty bylinowe oraz lepiej lub gorzej utrzymane trawniki. Liczne budynki i ogrodzenia posesji oplatają pnącza, jak: winobluszcz pięciolistkowy (*Parthenocissus quinquefolia*), winobluszcz trójklapowy (*Parthenocissus tricuspidata*), winorośl pachnąca (*Vitis riparia*) oraz

różne gatunki z rodzaju Powojnik (*Clematis*).

Teren skarpy w otoczeniu Cytadeli zajmują antropogeniczne zadrzewienia budowane przez robinie białą (*Robinia pseudoacacia*) oraz klon jesionolistny (*Acer negundo*). Lokalnie towarzyszy im bez czarna (*Sambucus nigra*) oraz gatunki z rodzaju Topola (*Populus*).

Prognoza i zagrożenia

Prognosis and threats

Ograniczone ramy tego artykułu nie pozwalają na szersze omówienie wszystkich potencjalnych zagrożeń dla zieleni wysokiej Żoliborza Historycznego. Ograniczono się zatem tylko do omówienia ewentualnych zagrożeń wynikających z ustaleń Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Żoliborza Historycznego, który został uchwalony w listopadzie 2006 roku.

Wykonana zgodnie z obowiązującą Ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵

Prognoza wpływu ustaleń Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na środowisko przyrodnicze, nie wskazuje na zagrożenie dla zieleni Żoliborza Historycznego w skutek realizacji ustaleń uchwalonego planu miejscowego [Kowińska 2004]. Plan nie przewiduje lokalizowania na tym terenie inwestycji prowadzących do zmian stosunków gruntowo-wodnych podłoża, co mogłoby spowodować zasychanie drzew [Kowinska 2004]. W wyniku realizacji planu może jednak dojść do pewnych uszczerpków drzewostanu i powierzchni biologicznie czynnej szczególnie w rejonach gdzie zostaną dopuszczone usługi bez określania ich profilu tj. np. na terenie zieleńca na pl. Inwalidów. Jednocześnie plan ustala uzupełnienia istniejących wzdłuż ciągów komunikacyjnych alei drzew oraz wprowadza nowe.

Jednak zagrożeniem dla zieleni Żoliborza Historycznego mogą być zrealizowane w ostatnich latach i dalej realizowane na obszarze tzw. Żo-

liborza Południowego, sąsiadującym od strony południowej z Żoliborzem Historycznym inwestycje w postaci kompleksów zwartej wysokiej zabudowy mieszkaniowej. Nowe budynki stoją bezpośrednio przy ul. Zajączka, która jest granicą Żoliborza Historycznego. Teren Żoliborza Południowego wciąż nie ma uchwalonego Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, mimo że ww. plan został opracowany już kilka lat temu, to jego uchwalenie wciąż się przeciąga. W tym czasie realizowane tam duże inwestycje mieszkaniowe są prowadzone tylko w oparciu o wydawane decyzje o warunkach zabudowy. Zasadnienie licznych powstających budynków spowoduje istotny wzrost natężenia ruchu w tym rejonie, co nie może być korzystne dla istniejącej tu roślinności.

Podsumowanie

Conclusion

Warszawski Żoliborz Historyczny obejmuje teren położony wokół Cytadeli Warszawskiej, gdzie w okresie dwudziestolecia międzywojennego powstało nowe założenie urbanistyczne, dzielnica mieszkaniowa ukształtowana na zupełnie nowych zasadach, niż zwarte i ciasne Śródmieście. Bardzo istotne znaczenie miała tu zieleń. Obecnie po blisko 80 latach zieleń w stopniu nie mniejszym niż zabudowa i infrastruktura tworzy subtelną tkankę tej dzielnicy decydując o jego swoistym

Mapa układów oraz elementów tworzących zieleni Żoliborza Historycznego (fragment)

Map of structures and elements creating urban greenery of Żoliborz Historyczny – fragment

charakterze, ożywiając jego teren podkreślając i jednocześnie dopełniając istniejącą zabudowę. Teren Żoliborza Historycznego podlega ochronie konserwatorskiej, chroniony jest nie tylko układ zabudowy, ale również układ zieleni. W oparciu o przeprowadzone badania wyróżniono następujące układy i elementy tworzące zielenie Żoliborza Historycznego: parki miejskie, zieleńce, ogródki przydomowe, zadrzewienia powierzchniowe, aleje, grupy drzew, szpalery oraz pojedyncze drzewa.

Uchwalony w listopadzie 2006 roku *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Żoliborza Historycznego* nie stwarza praktycznie zagrożeń dla istniejącej zieleni miejskiej.

Jednak niepokojący jest fakt przeciągania się procedury uchwalenia Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego tzw. Żoliborza Południowego, czyli terenu przyległego bezpośrednio do Żoliborza Historycznego, który od kilku lat jest miejscem licznych inwestycji w postaci kompleksów zwartej zabudowy mieszkaniowej, realizowanej w oparciu o decyzje o warunkach zabudowy.

Dorota Kielsznia

Pracownia Ekofizjografii i Architektury Krajobrazu ACER w Warszawie
Studio of Ecophysiology and Landscape
Architecture ACER in Warsaw

Przypisy

¹ Nazwa Żoliborz powstała w latach siedemdziesiątych XVIII wieku ze spolszczenia francuskiego Joli Bord (piękny brzeg). Joli Bord nazywano powstający od 1774 roku na wysokim brzegu Wisły kompleks Collegium Nobilium.

² Żoliborz Historyczny położony jest między ul. Krasieńskiego, ul. Popiełuszki, ul. Jana Pawła II, ul. Rydygiera, ul. Zajęczka, ul. Krajewskiego oraz brzegiem Wisły.

³ Do gatunków szlachetnych drzew zaliczono gatunki drzew zakwalifikowane do grupy 2, 3 i 4 Załącznika pt. Stawki dla poszczególnych rodzajów i gatunków drzew oraz współczynniki różnicujące stawki w zależności od obwodu pnia (Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 13 października 2004 w sprawie opłat dla poszczególnych rodzajów i gatunków drzew (Dz. U. Nr 228, poz. 2306).

⁴ Wszystkich zinwentaryzowanych pojedynczych drzew rosnących poza terenem parków i zieleńców.

⁵ Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r. (Dz. U. z 2003 roku, nr 80, poz. 717).

Literatura

1. Borecka E., 1974, *Portret Warszawy lat międzywojennych*, Arkady, Warszawa, s. 156-165.
2. Gajewski M., 1979, *Urządzenia komunalne Warszawy. Zarys historyczny*, I.P.N., Warszawa.
3. Heyman Ł., 1976, *Nowy Żoliborz 1918-1939*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
4. Mazur E., 1993, *Place Żoliborza w okresie międzywojennym*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, nr 4/93, s. 613-622.

5. Kowińska H., 2004, *Prognoza skutków wpływu ustaleń planu na środowisko przyrodnicze*, Biuro Planowania Rozwoju Warszawy – Planowanie Projektowanie Doradztwo S.A., Warszawa maszynopis niepublikowany.

6. *Plan miasta stołecznego Warszawy*, skala 1:25 000 z 1919 roku, sygn. K I 75, Archiwum Państwowe m. st. Warszawy.

7. *Plan miasta stołecznego Warszawy* skala 1:20 000 z 1935 roku, sygn. K I 113, Archiwum Państwowe m. st. Warszawy.

8. Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 13 października 2004 roku w sprawie stawek opłat dla poszczególnych rodzajów i gatunków drzew. Załącznik p.t. Stawki poszczególnych rodzajów i gatunków drzew oraz współczynniki różnicujące stawki w zależności od obwodu pnia (Dziennik Ustaw 228 poz. 2306).

9. Szwanowski E., 1970, *O realizacjach urbanistycznych Warszawy 1919-1939* [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej, Studia Warszawskie, t. 4, z. 2, s. 58, Warszawa.

10. *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z 27 marca 2003 r. (Dz. U. z 2003 roku, nr 80, poz. 717).

11. Zielenie na terenie Dzielnicy Żoliborz – lipiec 2002, materiały Wydziału Ochrony Środowiska Dzielnicy Żoliborz, 2002, materiały niepublikowane.

Ewolucja miasta utrwalona w krajobrazie Bystrzycy Kłodzkiej

Mieczysław K. Leniartek

Evolution of a
City Preserved in
the Landscape of
Bystrzyca Kłodzka

Wprowadzenie

Introduction

W procesie rozwoju miast można dopatrzeć się pewnych prawidłowości związanych z ewolucją struktury. Rozpoznanie dynamiki zmian przestrzennych może stanowić podstawę do opracowania wzorca opisu walorów turystycznych i krajobrazowych miasta¹. Takie podejście pozwala nie tylko na identyfikację i waloryzację zasobów miasta, ale też na postawienie diagnozy odnośnie działań prorozwojowych. Przeanalizujemy to na przykładzie Bystrzycy Kłodzkiej, której unikalny krajobraz i walory turystyczne wynikają z malowniczości okolicy, architektury i bogatej historii. Jest coś niezwykłego w tym małym mieście, co wyróżnia je spośród innych, pomimo pewnej deformacji struktury przestrzennej i stanu głębokiego zaniedbania. W popularnym przewodniku tak została scharakteryzowana: *Wznosząc się tarasowo na stromym, lewym brzegu Nisy Kłodzkiej – niczym włoskie miasteczka – jest jedyne w swoim rodzaju i nie ma w Polsce drugiego podobnego*². Podobnie przedstawiono je w poważnej publikacji naukowej: *Ze względu na usytuowanie miasta na wysokim brzegu jego zabudowa ukształtowała się tarasowo, tworząc niepowtarzalną panoramę (...)*³.

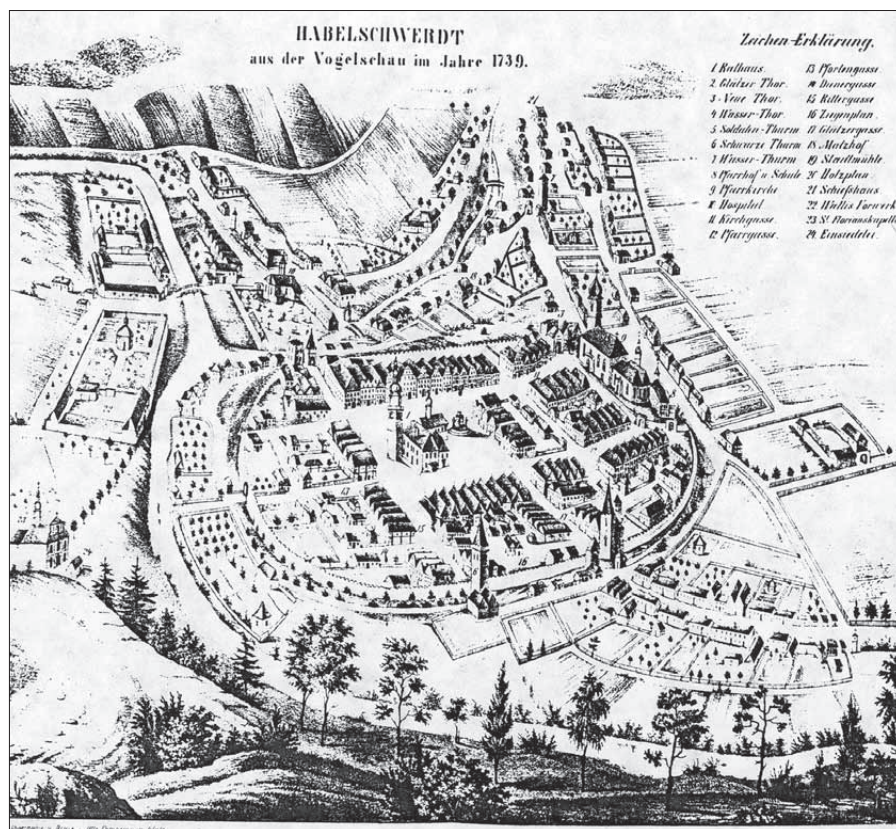
Bystrzyca Kłodzka leży w Obniżeniu Bystrzycy Kłodzkiej stanowiącym oś tektonicznego Rowu Górnej

Nisy, ograniczonego przez Masyw Gór Bystrzyckich na zachodzie i Masyw Śnieżnika na wschodzie, łączącego się z Kotliną Kłodzką. Teren rozcięty jest głęboką doliną rzeki Nisy Kłodzkiej i dolinami uchodzącej do niej Bystrzycy i licznych potoków. Falista równina dna kotliny, o dobrych warunkach klimatycznych i glebowych, bogata w wodę, przy szlakach komunikacyjnych łączące ziemie po obu stronach Wschodnich i Środkowych Sudetów, od najdawniejszych czasów była miejscem penetracji osiedleńczej. Miasto założono na stanowiącej wąską ostrogę terasie (340–370 m n. p.m.), wyniesionej stromo ponad koryto rzeki. Na przeciwległym brzegu Nisy Kłodzkiej znajduje się podobnie ukształtowane wzniesienie (388 m n. p.m.) opadające ku rzece stromym zboczem, przechodzącym miejscami w urwisko⁴.

Historia

History

Najstarszym śladem osadnictwa z terenu Bystrzycy Kłodzkiej jest cmentarzysko ciałopalne ludności kultury łużyckiej (1300–400 r. p.n.e.). Materiały archeologiczne z okresu wpływów rzymskich (0–400 r. n.e.) potwierdzają przebieg przez to miejsce szlaku bursztynowego z Akwilei do Sambii (650 r. p.n.e. – 500 r. n.e.). Przypuszcza się, że pierwsza słowiańska osada (wzmiankowana w 1326 r. jako Wistricz) powstała

Widok Bystrzycy Kłodzkiej z lotu ptaka z 1739 r., litografia z 1854 r. wg rysunku B. Wernera, reprodukcja: O. Pompejus, *Atlas der Grafschaft Glatz*, Glatz 1836 Fot. E. Witecki

Bystrzyca Kłodzka view from above, dated 1739, lithography, dated 1854 acc. to drawing of B. Werner, reproduction: O. Pompejus, *Atlas der Grafschaft Glatz*, Glatz 1836

Około 1400 r. w zachodniej części obwodu wzniesiono kolejną bramę. Kościół parafialny zbudowany w poł. XIII w. w północno-zachodniej części miasta stanowił element systemu obronnego. Poza murami, na północy i na południu, znajdowały się od XIV w. przedmieścia, gdzie zlokalizowano folusz i młyn wodny. W 1381 r. utworzono szpital i przytułek z kaplicą, a następnie szpital dla trędowatych i szkołę parafialną. Rozwój miasta został przerwany w XV w. w następstwie najazdu husytów, wojny o sukcesję czeską i rozległy pożar.

Wiek XVI i początek XVII były pomyślne dla Bystrzycy Kłodzkiej. Na przełomie wieków powstało wiele nowych budynków, a istniejące obiekty publiczne, jak ratusz, kościół, plebania i szpital zostały przebudowane lub zbudowane na nowo. Sukcesywnie zastępowano drewnianą zabudowę obiektami murowanymi. W zachodniej części miasta powstało kolejne przedmieście. W 1617 r. miasto liczyło 117 domów i około 2000 mieszkańców, a wraz z trzema przedmieściami posiadało łącznie 367 domów. Rozwój osłabiły liczne pożary, ale głównie wojna trzydziestoletnia, która przyniosła zniszczenie 71 domów w mieście i 81 na przedmieściach. Z pocz. XVIII w. odbudowano spalone domy i ratusz, dodając do niego odwach, uruchomiono też stację pocztową. W 1787 r. miasto liczyło 116 domów, na przedmieściach było ich 108. Na przedmieściach działało

Obraz E. Dwurnika *Bystrzyca Kłodzka* (olej na płótnie), z cyklu *IX Podróże autostopem*, 1980

E. Dwurnik picture *Bystrzyca Kłodzka* (oil on canvas), from the cycle *IX Podróże autostopem* (9th Hitchhiking Trips), 1980

w XI w. nad rzeką Bystrzycą, we wschodniej części dzisiejszej wsi Stara Bystrzyca i była służebną osadą przy grodzie Kobylice, w pobliżu dzisiejszego Starego Waliszowa. Powstanie miasta związane było z akcją kolonizacyjną w południowej części ziemi kłodzkiej w poł. XIII w. Powstało wówczas na tym terenie szereg wsi na prawie niemieckim, a nowe instytucje prawne przejęła do poł. XIV w. większość założonych tu wcześniej osad, w tym również przeniesiona na nowe miejsce stara osada, która dała początek dzisiejszemu miastu.

Bystrzyca Kłodzka (dawniej Habelschwerdt) została lokowana około 1253 r. na tzw. „surowym korzeniu”. Otrzymała regularny szachownicowy plan dostosowany do miejscowych warunków fizjograficznych i przebiegu szlaków komunikacyjnych, ujęty w 1319 r. w owal murów obronnych z dwiema bramami i wieżą rycerską. W najbardziej stromym, oddzielonym od miasta fosą miejscu, zlokalizowano wieżę wójtowską.

Wnętrze kościoła parafialnego pw. św. Michała Archanioła, neogotycka ambona (1874), pseudobarokowa empora z prospektem organowym (1788 i 1877)

The interior of the parochial church of St. Michael Archangel, neo-Gothic pulpit (1874), pseudo-Baroque gallery with the view of the organ (1788 and 1877)

6 gospód, młyn wodny i 2 magły płóciennicze.

W 1. poł. XIX w. średniowieczne miasto uległo scaleniu z przedmieściami w jeden organizm miejski po wyburzeniu większości murów obronnych. Wzniesiono wówczas szkołę, kościół ewangelicki i lazaret garnizonowy. W 1840 r. miasto liczyło 334 domy i 24 gmachy publiczne, w tym: kościoły parafialny, cmentarny i ewangelicki, szkoły katolicką i ewangelicką oraz szpital. Funkcjonowały tu: słodownia, 3 młyny wodne, 2 browary i 10 gorzelni. W 2. poł. XIX w. powstało szereg gmachów publicznych, jak: ratusz, szpital, dom opieki społecznej, seminarium nauczycielskie, siedziba starostwa. Przy poprowadzonej w 1875 r. linii kolejowej łączącej Bystrzycę Kłodzką z Kłodzkiem i Międzyzlesiem zlokalizowano szereg fabryk wraz z towarzyszącymi im osiedlami robotniczymi. W 1. poł. XX w. rozbudowywano przedmieścia w rejonie stacji kolejowej, a także w kierunku Starej Bystrzycy i Zabłocia, gdzie zlokalizowano osiedla willowe.

Druga wojna światowa niemal nie przyniosła zniszczeń w Bystrzycy Kłodzkiej, jednakże spowodowała całkowitą wymianę społeczności. Brak troski o zabudowę mieszkaniową doprowadził do znacznych ubytków w zespole staromiejskim. W 2. poł. XX w. uzupełniono je w rynku kilkoma szablonowymi budynkami, zaadaptowano też dawny kościół ewangelicki na muzeum. Wzniesione w tym czasie duże zespo-

ły domów jednorodzinnych, a także osiedle wielorodzinne. Spowodowało to rozdarcie przestrzenne i socjalne miasta. Pod koniec XX w. dokonano niewielkich uzupełnień i napraw zabytkowej struktury, zrealizowano też wschodni odcinek obwodnicy miasta. Upadek przemysłu, który nastąpił na przełomie XX i XXI w. spowodowałubożenie miasta i stan

marazmu inwestycyjnego. Obecnie Bystrzycą Kłodzką liczy około 14 000 mieszkańców i zajmuje obszar 1,070 ha. W śródmieściu na 40 ha znajdują się 353 budynki w większości w złym stanie technicznym, z czego 121 zabytkowych, a w obrębie dawnych murów 160 budynków, z czego 40 zabytkowych, zamieszkałych przez około 2 000 osób.

Widok miasta od zachodu

The view of the town from the west

Kamienna rzeźba św. Jana Nepomucena nad Bystrzycą (1704)

A stone sculpture of John Nepomuk (1704) on the River Bystrzyca

striackich w XVIII w.), zmiany form własności (początkowo prywatne, od 1319 r. królewskie, od 1808 r. samorządowe) i przynależności państwowej (początkowo czeskie, od 1526 r. austriackie, od 1742 r. pruskie, od 1816 r. niemieckie i od 1945 r. polskie), okresy gospodarczego rozkwitu w 2 poł. XVI w. i 1. poł. XVIII w., industrializacji w 2. poł. XIX w. i 1. poł. XX w., dysharmonijnej rozbudowy i zaniedbania po 1945 r. oraz współczesne przemiany ustrojowe⁶.

Wszystkie te procesy składają się na różnorodne formy krajobrazu kulturowego, jak: uprawowy, miejski, zurbanizowany i przemysłowy, które mają cechy harmonijnych lub zdegenerowanych, a także posiadają znamiona historycznych i zabytkowych, jak i współczesnych. W średniowiecznym planie miasta, w widokach wewnątrz ulic, placów i panoram, a także w formach romańskich, gotyckich, renesansowych, manierystycznych i barokowych obiektów sakralnych i świeckich odzwierciedlone zostały różnorodne koncepcje estetyczne, artystyczne, gospodarcze i społeczne. Treści te składają się na znaczne walory krajobrazowe miasta, posiadają też wartości poznawcze, sakralne i jednostkowe budzące zainteresowanie miastem, wywołają poczucie tożsamości, są też źródłem twórczej inspiracji⁷.

Krajobraz okresu przedlokacyjnego o rolniczym charakterze, powstały poprzez wykarczowanie pokrywających ten teren lasów, prze-

Brama Wodna (początek XIV w.), widok od strony miasta

Water Gate (beginning of 14th cent.) from the direction of the town

Krajobraz

Landscape

Bystrzyca Kłodzka jest wręcz ilustracją klasycznej definicji: *krajobraz, to fizjonomia powierzchni Ziemi będąca syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka*⁵. W nałożonych na bogato ukształtowany teren pokrytych przyrodniczym i antropogenicznym odzwierciedliła się wielowiekowa aktywność ludzka w tym rejonie. Występują tu ślady kultury łuzyckiej (1300–400 r. p.n.e.), wpływów rzymskich (0–400 r. n.e.), słowiańskiego napływu w X w. i kolonizacji w XIII w., z lokacją Bystrzycy Kłodzkiej w 1253 r. na prawie niemieckim. Na kształt miasta wpływały częste wojny (najazd husytów i wojsk wrocławsko-nyskich w XV w., wojsk szwedzkich w XVII w., wojsk au-

Baszta Rycerska (początek XIV w.),
widok od strony miasta

The Knights' Tower (beginning of the
14th cent.) from the direction of the town

jawia się w postaci dzisiejszych wsi będących kontynuacją pierwotnych osad, i łączącej je sieci drogowej. Ślady kultury miejscowej ludności, a także wpływów obcych z tego okresu przetrwały w formie wykopalisk archeologicznych i nazewnictwie miejscowości.

Krajobraz średniowiecza zachował się w części miasta zamkniętej murami obronnymi, obecnie tylko częściowo zachowanymi. Determinuje go pierwotny plan z Rynkiem (Plac Wolności), Małym Rynkiem i Placem Św. Ducha oraz szachownicą ulic, a także wciąż czytelny pomimo późniejszych zniekształceń układ bloków urbanistycznych. Z budowli z tego okresu zachowały się: fragmenty muru obronnego nad ul. Międzyleską i wzdłuż ul. Wojska Polskiego, z Bramą Wodną oraz Wieżami Kłodzką i Rycerską, późnoromańska część prezbiterium kościoła parafialnego św. Michała Archanioła, i gotycka kamienna wieża wójtostwa. Średniowieczne pochodzenie mają też dwa przedmieścia: południowe i zachodnie, zachowane w planie, i kontynuujące funkcję wytwórczą.

Krajobraz renesansu przejawia się w postaci zespołu zabudowy dworskiej na Przedmieściu Kłodzkim, gdzie dwór wyróżnia się linią manierystycznego szczytu. W obrębie muru obronnego ten okres reprezentują manierystyczne szczyty i portale kościoła parafialnego, a także jego wieża nawiązująca swą formą do tradycji śląskiego renesansu. Innym świadkiem epoki

są kamienice mieszczańskie przy pl. Wolności i ul. Kościelnej, które zachowały pochodzące z tego okresu partie przyziemia oraz nośnych ścian pierwszego i drugiego piętra, a także detale architektoniczne, jak portale i opaski okienne. Cennym świadkiem epoki jest wieża ratuszowa będąca pozostałością renesansowego założenia z XVI w., wtopiona w później zbudowany w tym samym miejscu korpus głównego obiektu.

Krajobraz baroku przejawia się na przedpolu miasta w formie kaplicy św. Floriana na Górze Parkowej i kaplicy św. Ksawerego w pobliżu mostu na Nysie Kłodzkiej, a także kościoła św. Jana Nepomucena nad Nysą Kłodzką. W części staromiejskiej widoczny jest w pierzejach Rynku, w których znajduje się szereg kamienic z tego okresu. W jego wnętrzu zlokalizowana jest monumentalna kamienna kolumna wotywna Trójcy Świętej, a we wnętrzu ul. Kościelnej występują barokowe bramki. W zespole zabudowań dawnego wójtostwa obok gotyckiej wieży znajduje się barokowa oficyna. Pewne partie wielokrotnie przebudowywanego kościoła parafialnego reprezentują ten okres, a jego wnętrza zawiera bogate wyposażenie w postaci barokowych ołtarzy i figur dłuta Michała Klähra.

Krajobraz klasycyzmu z końca XVIII i pocz. XIX w., w którym stosowano porządki starożytnej architektury greckiej i rzymskiej, a także odrodzenia, widoczny jest w elewacjach szeregu kamienic i budynków publicznych. Przejawia się w har-

monijnych, symetrycznych fasadach o prostych liniach, z detalami w postaci kolumnad, portyków ze zwieńczeniem tympanonem, pilastrów, a także oszczędnym zdobnictwem. Cechy te widoczne są w dawnym kościele i szkole ewangelickiej, obecnie Muzeum Filumenistycznym, a także dawnym szpitalu i kościele p.w. św. Jana Nepomucena zlokalizowanych nad rzeką Bystrzycą. Z tego okresu pochodzi też szereg kamienic przy ul. Rycerskiej, Okrzei, Zamenhofs, Międzyleskiej i Przyjaciół o prostych elewacjach, które jakkolwiek pozbawione znamion artyzmu, ze względu na jednolitą skalę i proporcje, tworzą w całości typowy dla małego miasta śląskiego z tego okresu zespół budynków.

Krajobraz romantyzmu nawiązujący do stylistyki gotyku i renesansu, widoczny jest w neogotyckich formach szpitala z kaplicą p.w. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych wzniesionego na przedmieściu Kłodzkim. W zespole staromiejskim przejawia się w inspirowanej cechami włoskiego renesansowego

budownictwa municypalnego architektury głównego korpusu ratusza, z charakterystyczną sgraffitową dekoracją elewacji. Typowe dla epoki przekształcanie estetyczne otwartych terenów przyrodniczych w kierunku „angielskich” swobodnych układów romantycznych, z czasem założeń „naturalistycznych” reprezentuje park miejski na zachodnim zboczu i grzbiecie Góry Floriańskiej. Park posiada punkt widokowy otwarty na panoramę miasta, promenadę i sieć ścieżek spacerowych.

Krajobraz eklektyzmu cechujący się łączeniem różnorodnych stylów historycznych można zaobserwować w kompozycji kilku kamienic w Rynku, przebudowanych w końcu XIX w. Wyróżnia je podział elewacji, zróżnicowana faktura i bogaty detal. Poza murami, przy ul. Kolejowej i Zamenhofs znajdują się kamienice o elewacjach z ryzalitami, i charakterystycznymi detalami, jak pilastry i gzymsy koronujące, a także belweder. Pochodząca z pocz. XX w. zachodnia część kościoła parafialnego

posiada neorenesansową i neoma-nierystyczną architekturę oraz neogotyckie przeszła. Z tego samego okresu pochodzi zespół eklektycznych budynków przy ul. Górnej, z których najciekawszy kryty jest łupkowym dachem z lukarnami w elewacji frontowej i bocznej.

Krajobraz secesji reprezentuje charakterystyczna dekoracja elewacji narożnej kamienicy w Rynku, z wypukłymi, stylizowanymi liśćmi i zawieszonymi na wolutach kampa-nullach. Innymi przykładami secesji są: kamienica przy ul. Polnej z ryzalitem zwieńczonym szczytem o kotarowej linii, inna przy ul. Słowackiego z płynną linią wykroju okien, a także przy ul. Kościuszki o zróżnicowanej fakturowo elewacji. W pocz. XX w. powstały stylowe budynki publiczne: zakład kąpielowy przy ul. Sempołowskiej ze sztukaterią z maszkaronami i roślinnym ornamentem, gmach towarzystwa akcyjnego ul. Wojska Polskiego i remiza straży pożarnej z miękkimi liniami dekoracji. W tym czasie wzniesiono też na dawnych przedmieściach kilka secesyjnych budynków willowych.

Krajobraz modernizmu zakładający odejście od stylów historycznych i stylizacji, który pojawił się w 1. poł. XX w. widoczny jest w formie harmonijnie wpisanych we wnętrza budynków: biurowego przy ul. Mickiewicza i mieszkalnego przy ul. Okrzei. Późniejsze realizacje budynków mieszkalnych w dwóch pierzejach Rynku, w miejscu kilku wyburzonych kamienic, przyniosły

Mały Rynek z dawnym kościołem i szkołą ewangelicką (1825)

Small Market with a former church and Lutheran school (1825)

głęboką destrukcją krajobrazu miasta. Tę samą stylistykę reprezentuje budynek poczty i centrum handlowe zlokalizowane na dawnych przedmieściach. Największe oddziaływanie na krajobraz ma duże typowe osiedle mieszkaniowe wzniesione na obrzeżu historycznego założenia, którego realizacja spowodowała dysonans kompozycyjny, jak i degradację uznanych za unikatowe panoram miasta.

Krajobraz postmodernizmu, będący w opozycji do poprzedniego i nawiązujący do kontekstu i nastroju wnętrza miasta widoczny jest w nielicznych jeszcze miejscach, w formie aluzji historycznych w urbanistyce i architekturze. Przejawia się w przywołaniu tradycyjnych wzorców kształtowania wnętrza ulic i architektury, jak w uzupełnieniu zabudowy pierzei ul. Kłodzkiej, gdzie odtworzono dwie kamienice. Wzorując się na dawnej ikonografii nadano im przy tym pierwotną skalę i średniowieczny szczytowy układ. Zapowiedzią kontynuowania tego kierunku jest inspirowany planem zagospodarowania przestrzennego i rewaloryzacji z lat 80. XX w. projekt odbudowy bloku urbanistycznego przy ul. Siennej, w którym przywołano tradycyjny wzorzec zamkniętego wnętrza ulicy.

Znaczna deformacja krajobrazu Bystrzycy Kłodzkiej, a także stagnacja, jaką przeżywa obecnie to miasto pozwala przyjąć, że krzywa cyklu życia Bystrzycy Kłodzkiej osiągnęła punkt krytyczny. Zdaje się to potwier-

Mury obronne od strony południowej i dawne wójtostwo (początek XIV w.), widok od zachodu

City walls from the south side and the former chief officer's office (beginning of the 14th cent.) from the west

dzać ocenę sytuacji w cytowanym uprzednio przewodniku: *W latach 60. pojawił się promyk nadziei, gdy zajęto się rewaloryzacją miasta i metodycznym zabezpieczaniem jego podziemi. Prace te utknęły jednak w pół drogi i dziś grozi Bystrzycy katastrofa, spowodowana zapadaniem się labiryntu średniowiecznych piwnic. Na skuteczną reanimację miasta trzeba by chyba rządowego programu i kasy – jak niegdyś dla Sandomierza⁸. Należy tu jednak stwierdzić, że badania zaprzeczają temu, że*

jednorazowa, znacznej skali rewaloryzacja miasta, towarzysząca np. zdarzeniom promocyjnym, jest w tej sytuacji optymalnym działaniem. Towarzyszą jej negatywy przestrzenne w postaci wyburzeń obiektów zabytkowych, zatarciu oryginalnego planu i utraty skali, jak i negatywy społeczne przejawiające się w gentryfikacji i wzroście kosztów⁹.

W modelowym cyklu życia miejscowości zaleca się, aby w fazie stagnacji wzbogacić jej program funkcjonalny tak, aby uzyskać efekt

odwrócenia niekorzystnych tendencji i zdynamizowania procesów rozwojowych. W przypadku Bystrzycy Kłodzkiej, pomimo powszechnej świadomości jej wyjątkowych cech krajobrazowych, rolę stymulatora pełnić mają inwestycje przemysłowe. Na ten cel przeznaczono teren położony w sąsiedztwie bocznicy kolejowej, tuż przy obwodnicy miasta. Szczególne nadzieje pokłada się w nowo zlokalizowanej w mieście podstrefie Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Invest-Park”. Składają się na nią dwie działki: większa przy ul. Kolejowej i mniejsza przy ul. Okrężnej.

Badania nie potwierdzają bezpośredniej relacji pomiędzy znacznej skali inwestycjami a odwróceniem procesu destrukcji miasta. Poza zagrożeniem w postaci przekreślenia jego skali istnieje inne, polegające na możliwości peryferyjnego rozwoju w nowym miejscu, z pominięciem istniejącej struktury. Dlatego w dyskusji nad cyklem rozwoju miejscowości, w miejsce modelu Butlera polegającego na wprowadzeniu impulsu rozwoju w postaci nowej znacznej skali funkcji, pojawił się model, który polega na równoległym stymulowaniu rozwoju różnorodnych sfer miasta, w oparciu o zastane wartości¹⁰. Zgodnie z tym, rewaloryzację Bystrzycy Kłodzkiej należałoby opierać o szeroki wachlarz strategii: mieszkaniowej, przemysłowej, turystycznej i środowiskowej równolegle wdrażanych.

Podsumowanie

Conclusion

Prezentowana analiza cech krajobrazowych Bystrzycy Kłodzkiej jest ilustracją tworzenia podstaw programowania rozwoju miasta. Procedura obejmuje studium architektoniczno-krajobrazowe i studium cyklu życia miasta. Studium krajobrazowe powinno zawierać inwentaryzację zasobu historycznych wartości i wytyczne określające zasady ich ochrony w planie zagospodarowania. Studium przemian struktury w oparciu o charakter i dynamikę przemian, jak i cechy stylistyczne pozwala na ustalenie fazy cyklu jej rozwoju w celu podjęcia w przypadku zagrożenia działań zmierzających do odwrócenia niekorzystnych zjawisk przestrzennych i społecznych.

Wydaje się, że rewaloryzacja miasta, u którego podstaw był średniowieczny, regularny plan, a któremu trzeci wymiar nadała wielowiekowa tradycja uzupełniania struktury elementami o zbliżonej formie i skali, wymaga rygorystycznego planu zagospodarowania przestrzennego zapewniającego zachowanie historycznych wartości miasta, stąd także jego cech krajobrazowych. Potwierdza to fakt, że obserwowane akcentowanie polityki i strategii przestrzenno-społecznej i zastąpienie planowania przestrzennego całości miasta projektowaniem urbanistycznym dotyczącym jednostkowych obszarów inwestycyjnych nie zapew-

nia kontynuowania tradycji miejsca. Pożądane też jest utrzymanie formuły planu pozwalającej na kreację przestrzenną w skali całego miasta. Dotyczy to rozwiązań mających istotny wpływ na harmonię krajobrazu miejskiego, jak układ komunikacyjny i nowe zespoły zabudowy zlokalizowane poza strefą ochrony konserwatorskiej. Dla przezwyciężenia mechanizmów rynkowych konieczny jest współdziałanie lokalnej społeczności zarówno w kształtowaniu całościowej wizji miasta, jak i kontroli nad jego realizacją. Motywacją dla tej społeczności jest wspólnota miejsca zamieszkania i tradycja kulturowa, a także współdziałanie w lokalnych warunkach życia.

Rewaloryzacja struktury Bystrzycy Kłodzkiej zmierzająca do odnowy i aktywizacji miasta, z uwzględnieniem jej oryginalnych cech krajobrazowych powinna obejmować:

- wyznaczenie funkcji zespołu staromiejskiego i obszarów z nim sąsiadujących odpowiadających przyjętym priorytetom oraz cechom przestrzennym;
- przyjęcie hierarchicznego systemu komunikacji z segregacją ruchu kołowego i pieszego;
- rewaloryzację historycznego zespołu zabudowy przywracającą spójność oraz walory użytkowe i przestrzenne częściowo zniekształconym układom;
- kształtowanie tła dla zabudowy staromiejskiej poprzez uwzględnienie zjawisk przestrzennych w skali całego miasta, w tym

nowych kulturowych i przyrodniczych struktur środowiska;

- utrzymanie charakterystycznych cech przestrzennych rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych, w oparciu o tradycję i regionalizm;
- rewitalizację współczesnych, dysharmonijnych osiedli mieszkaniowych w celu nadania im ludzkiej skali i zintegrowania z historycznym zespołem;
- powiązanie miasta z otaczającym go zespołem zieleni nadrzecznej i parkiem.

Takie kompleksowe podejście jest nie tylko motywowane względami funkcjonalno-estetycznymi, ale też jest celowe ze względów społecznych, ponieważ krajobraz jest czynnikiem kształtującym poczucie przynależności do danego miejsca. Ma to również uzasadnienie ekonomiczne, jako że krajobraz stanowi dobro rynkowe podlegające ocenie, wartościowaniu i wycenieniu w ramach obrotu nieruchomościami¹¹. Brak uwzględnienia synergii pomiędzy logiką planu a harmonią krajobrazu może wieść do upadku miasta, czego mroczną zapowiedzią może stać się opiewający uroki miasta wiersz Tadeusza Różewicza: *Bystrzyca Kłodzka – Nad Bystrą rzeką / miasteczko/jak kolorowe schody / biały / niebieski / koralowy / biegiesz oczami / po stopniach do nieba. / Żółte młyny / chrobocą / nad zieloną wodą / piana drzew / spływa w dolinę / w słońcu i księżycu, / pracują / białe w środku*

*/ młyny / jeszcze raz / przed zachodem / splonęło jasno / miasteczko / i zgasło*¹².

Zdjęcia wykonał Tomasz Gmerek.

Photographs by Tomasz Gmerek.

Mieczysław K. Leniartek

Wydział Turystyki w Kłodzku
Wyższa Szkoła Zarządzania "Edukacja"
we Wrocławiu
Department of Tourism, Kłodzko
College of Management „Edukacja” Wrocław

Przypisy

¹ Butler R. W., 1980, *The concept of tourism area cycle of evolution: implications for management of resources*, *Canadian Geographer*, nr 24 (1), s. 5-12.

² Skąła C., 1999, *Sudety na weekend. Przewodnik turystyczny. 9 tras po najpiękniejszych zakątkach Sudetów*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała, s. 134.

³ Staffa M. (red.), 1994, *Słownik geografii turystycznej Sudetów. Kotlina Kłodzka*, Wyd. I-Bis, Wrocław, t. 15, s. 71.

⁴ Ibidem, s. 85.

⁵ Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1979, *Architektura krajobrazu*, PWN, Warszawa-Kraków.

⁶ Bartnik K., 1992, *Bystrzyca Kłodzka*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków.

⁷ Motyw Bystrzycy Kłodzkiej przewija się w prozie H. Stehra, poezji T. Różewicza, U. Koziół i A. Zelenay, malarstwie D. Czajki, L. Baranowicza i E. Dwurnika, a także filmach w reżyserii K. Kutza, A. Forda, K. Nałęckiego, R. Piwowarskiego, K. Krauzego, I. Cywińskiej, B. Lindy i P. Wereśniaka.

⁸ Skąła C., op. cit., s. 135.

⁹ Newman P., 1988, *Fremantle Papers*, Murdoch University, Institute for Science and Technology Policy, Western Australia, Perth.

¹⁰ Baum T., 1998, *Taking the Exit Route: Extending the Tourism Area Life Cycle Model*, *Current Issues in Tourism*, vol. 1, nr 2, s. 167-175.

¹¹ Bajerowski T. (red.), 2007, *Ocena i wyceńna krajobrazu. Wybrane problemy rynkowej oceny i wyceny krajobrazu wiejskiego, miejskiego i stref przejściowych*, Wyd. Educaterra, Olsztyn.

¹² W antologii *Motywy kłodzki. Wiersze o Kłodzku i Ziemi Kłodzkiej*, 1972, suplement do *Rocznika Ziemi Kłodzkiej*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, t. 9-10.

Zieleń zabytkowego ogrodu przy dawnej willi Teicherta w Legnicy

Ewa Lenard

The Monumental
Garden Greenery
of the Former
Teichert's House in
Legnica

Willa Teicherta – widok od strony tarasu ziemnego

Teichert's house – a view from the ground terrace side

Willa Teicherta położona jest w luksusowej dzielnicy Tarninów, której większa część po roku 1945 znalazła się pod sowiecką kontrolą¹ (tzw. Kwadrat). W willi urządzono dom przyjęć (ros. dom prijoma), a towarzyszący jej ogród, największy i najokazalszy ogród Tarninowa, zachowano w nienaruszonym stanie. Roślinność drzewiasta posadzona tam przez dawnych niemieckich właścicieli w dużej części przetrwała. Dzięki temu można było przeprowadzić analizę składu gatunkowego i sposobu nasadzeń dendroflory w ogrodzie. Niepewne czasy dla drzewostanu Tarninowa, w tym dla drzew i krzewów ogrodu przy willi Teicherta, nastąpiły po roku 1993, kiedy to opuszczone przez Sowieców obszary miasta przeszły

w polskie ręce. Urząd Miasta Legnicy i legniccy miłośnicy przyrody wytrwale walczyli o zachowanie bogatej zieleni Tarninowa². W 1995 roku przeprowadzono inwentaryzację szczegółową dendroflory ogrodu przy willi Teicherta³. Jedenaście lat później, w roku 2006 zweryfikowano uzyskane wcześniej dane.

Willa Teicherta, wraz z rozległym ogrodem zajmuje powierzchnię ok. 1,2 ha i mieści się u zbiegu ulic: Grunwaldzkiej i Okrzei. Wybudowano ją w 1927 roku. Od początku swojego istnienia była jedną z najbardziej reprezentacyjnych willi Tarninowa. Obecnie mieści się tu restauracja i hotel „Rezydencja”.

Charakterystyka zieleni

Greenery characteristics

Założenie ogrodowe przy dawnej willi Teicherta obejmowało część ozdobną, sad i rozarium ze szklarnią i pergolą i być może warzywnik. Część ozdobną zlokalizowano w najbliższym otoczeniu willi oraz między domem a ulicami. Obejmowała ona m.in. ziemny taras z małą polaną widokową jako przedłużenie salonu. Ogród od ulicznego gwaru oddzielała otulina z różnych gatunków drzew. Przy willi Teicherta rośnie jedyny na terenie Kwadratu egzemplarz odmiany stożkowatej dębu szypułkowego, jedyny tulipanowiec amerykański, kalina kanadyjska i odmiana 'Compacta' sosny hakowatej.

Inwentaryzacja szczegółowa z 1995 roku wykazała obecność na terenie ogrodu przy dawnej willi Teicherta 173 drzew i krzewów (lub

grup krzewów) liściastych, które zaliczono do 35 gatunków i 3 odmian oraz 49 egzemplarzy drzew i krzewów iglastych, które zaliczono do 10 gatunków i 1 odmiany. W celu ustalenia oryginalnych, poniemieckich nasadzeń oszacowano wiek drzew. Kierowano się przy tym nie tylko grubością pni, ale przede wszystkim umiejscowieniem drzew na terenie ogrodu, starając się odróżnić nasadzenia celowe – szpaler, żywopłot, grupa drzew, soliter, od

przypadkowego samosiewu. Przy ocenie wieku drzew zwrócono też uwagę na warunki siedliskowe, głównie na stopień ocienienia rośliny.

Tak przeprowadzona analiza dendroflory ogrodu pozwoliła z dużym stopniem prawdopodobieństwa określić nasadzenia poniemieckie i drzewa pochodzące z samosiewu. Udało się zarysować dość spójny schemat pierwotnego ogrodu i dzięki temu można było wyodrębnić drzewa do niego nie pasujące, posadzone po wojnie przez Rosjan. Przyjęto też założenie, że tendencje w preferowaniu takich, a nie innych gatunków drzew na terenach zajętych przez Rosjan nie różniły się od tendencji panujących w całej Polsce. Dotyczy to przede wszystkim powszechnego sadzenia topoli kanadyjskiej w owym czasie.

Nie ma pewności, co do pochodzenia dębu czerwonego i niektórych brzoź. Obszar sadzenia dębów czerwonych zbiega się z obszarem sadzenia topoli kanadyjskiej – obejmuje on najbardziej reprezentacyj-

Część frontowa – podjazd i parking

The front side – a drive way and car park

Duża polana w miejscu rosarium, sadu i warzywnika

A big clearing instead of a rose garden, orchard and vegetable garden

dziej uczęszczanej ul. Grunwaldzkiej – od strony ogrodu dosadzono piętro niższe złożone z krzewów oraz drzewa iglaste – daglezję, świerk kłujący i modrzew.

Między podjazdem a ul. Okrzei znajdowała się ozdobna rabata oddzielona od ulicy gęstym szpalerem topoli włoskich. Zachowały się tu jedynie ozdobne krzewy – jałowiec Pfitzera, cis pośredni i lilak pospolity.

Najbardziej reprezentacyjna część ogrodu mieściła się przy południowej ścianie budynku. Znajdowało się tu regularne założenie, stanowiące przedłużenie tarasu przy willi. Niewielki taras przy willi od rozległego tarasu ziemnego oddzielał szpaler żywotników zachodnich. Na tarasie ziemnym, symetrycznie po obu stronach rosły grupy krzewów – bliżej willi różaneczniki fioletowe, dalej – jałowce Pfitzera. Z tarasu do ogrodu prowadziły schody, na wprost których rósł buk pospolity forma czerwoniasta. Pięknym tłem dla

nią część Kwadratu, w skład której wchodził „dom prijoma”. Roszanie sadzili brzozy przy ulicach, mogli je też sadzić w ogrodach. W ogrodzie przy dawnej willi Teicherta rośnie więcej brzoź niż przeciętnie w innych ogrodach przywillowych. Najprawdopodobniej dosadzono je wraz z topolami i dębem czerwonym. Do pierwotnych nasadzeń nie należy też formowany żywopłot z ligustra. Spotykany tu i ówdzie na terenie Kwadratu składa się zawsze z krzewów stosunkowo młodych.

gradzająca ogród od obu ulic była bardziej zróżnicowana i bogatsza. Jest nie wykluczone, że pierwotnie składała się ze szpalera topoli włoskich, które stopniowo zastępowano lipą, kasztanowcem i grabem, a od strony ul. Okrzei, oprócz grabu (formowany żywopłot) – dębem szypułkowym, bukiem i klonem pospolitym. Zastosowano też drzewa niższe – klon polny, jarzab mączny, jarzębinę i ozdobne odmiany głogu. Otulina była najszersza wzdłuż bar-

Układ przestrzenny dawnego ogrodu

Spatial arrangement of the old garden

Cały ogród otoczony był otuliną. Przy granicy z sąsiednimi ogrodami tworzył ją różnogatunkowy szpaler drzew: dąb szypułkowy, lipa holenderska, jesion, kasztanowiec i klon jesionolistny. Otulina od-

Drzewa otaczające polanę widokową
Trees surrounding the viewing clearing

Formowany cis, jałowiec Pfitzera (z lewej), różanecznik fioletowy (z prawej), stara lipa przy narożniku budynku (w głębi)

A trimmed English yew, Pfitzer juniper (left), Catawba rhododendron (right) and old lime at the house corner (in the background)

niego była zieleń opisanych wyżej drzew przy ogrodzeniu wzdłuż ul. Grunwaldzkiej. Taras willi z jednej strony i purpurowy buk z drugiej, wyznaczały główną oś całego układu. Pozostałe elementy kompozycji rozmieszczono symetrycznie po obu jej stronach. I tak, przy dwóch widocznych narożnikach budynku posadzono lipy (po jednej przy każdym), następnie, po obu stronach tarasu ziemnego wspomniane wyżej krzewy (w 1995 r. stwierdzono istnienie tylko jednej z 2 grup różaneczników). Przedłużeniem tej symetrii były cisy pospolite – po jednym z każdej strony, poniżej tarasu ziemnego. Cisy i czerwonolistny buk wyznaczały początek i koniec niewielkiej polany widokowej. Od ulicy Okrzei polanę oddzielała, oprócz otuliny, grupa

drzew liściastych – lipy, dęby szypułkowe, graby i jeden jesion i na ich tle, na skraju polany, dość rzadko spotykane ozdobne drzewo – tulipanowiec amerykański. Polanę widokową od strony ogrodu odgradzał szpaler drzew o rzadkich koronach – robinie i brzozy brodawkowate oraz krzewy ozdobne jako drugie, niższe piętro – leszczyna, lilak i złotokap. Przy zachodniej fasadzie domu posadzono rośliny iglaste – jodły jednobarwne, żywotniki zachodnie, daglezję, cis, jałowiec Pfitzera i sosnę hakowatą ‚Compacta‘. Niewielka polanka między sadem a polaną widokową mogła być kiedyś ogrodem warzywnym. Za domniemanym ogrodem warzywnym i grupą iglaków rozciągał się sad. W północno-zachodnim narożniku ogrodu mieściło się rozarium.

Stan obecny dawnego ogrodu przy willi Teicherta

Present state of the former Teichert's house garden

Założenie ogrodowe przy dawnej willi Teicherta, a obecnie przy hotelu „Rezydencja”, w ogólnym zarysie zachowało się, szczególnie w odniesieniu do części ozdobnej. Przeszły istnieć: sad, pergola, rozarium i szklarnia – na ich miejscu założono rozległy trawnik. Krzewy na tarasie ziemnym, z wyjątkiem jałowców, przesadzono. Żywotniki, stare krzewy i dosadzone młode, rosną bliżej muru willi, wzdłuż alejki równoległej do ściany domu, po obu stronach wyjścia z domu na taras. Różaneczniki posadzono w luźnym rzędzie, równoległe do żywotników. Różaneczniki przystrzyżono nadając im regularną kulistą formę. Rosnące poniżej tarasu ziemnego dwa drzewiaste cisy uformowano w kolumny, przywracając im formę pierwotną, widoczną na starych pocztówkach. W miejsce usuniętych krzewów ograniczających polanę widokową od północnego zachodu (jako niższe piętro) założono niewielką kolekcję karłowatych iglaków.

Z terenu ogrodu usunięto wszystkie topole i krzewy liściaste. Pozostawiono jedynie dość rzadko spotykaną kalinę kanadyjską. Pozostałe drzewa zachowano,

z wyjątkiem spróchniałych, mocno pochylonych lub zamierających z powodu nadmiernego ocienienia, jak np. jarząby mączne. Usunięto też drzewa z zachodniego skraju polany widokowej – jedną brzozę starą, trzy młodsze samosiewy i robinie – też samosiew. Klon i jesion rosnące przy garażu, najprawdopodobniej samosiewy, też usunięto, gdyż drzewa rosły zbyt blisko budynku. Dziewięć drzew wycięto z pasa na granicy z ogrodem znajdującym się po stronie zachodniej – w tym miejscu powstała nowa droga. Przy ogrodzeniu wzdłuż nowej drogi posadzono dwurzędową, nową otulinę z młodych drzewek świerka serbskiego. W sumie, z wymienionych wyżej powodów, usunięto 55 drzew, co stanowi 33% całego drzewostanu. Gdy jednak weźmiemy pod uwagę fakt, że część usuniętych drzew to samosiewy i topole kanadyjskie nie będące składnikiem pierwotnego nasadzenia, strata jest mniejsza i wynosi ok. 20%. W dobrym stanie zachował się dąb szypułkowy w odm. stożkowej rosnący na skraju szerokiego pasa otuliny w południowo-zachodnim narożniku ogrodu. Niestety nie można tego powiedzieć o tulipanowcu amerykańskim – w ciągu ostatnich 11-u lat jego kondycja zdrowotna pogorszyła się, co objawia się znacznym posuszem gałęzi w koronie.

Stare różaneczniki na tarasie ziemnym

Old Catawba rhododendrons on the ground terrace

Kwitnąca kalina kanadyjska

A vayfaringtree viburnum in blossom

Podsumowanie

Conclusion

Ogród przy willi Teicherta nie uległ całkowitemu zniszczeniu tak jak zieleń przy wielu okazałych willach tej części Kwadratu. Prawie nie naruszona przetrwała jego część ozdobna i większość drzewostanu. Reprezentacyjny charakter domu i ogrodu docenili kolejno radzieccy i polscy użytkownicy. Ta rola, która od początku istnienia willi nie uległa zmianie, z pewnością uratowała od zniszczenia całe założenie.

Duża powierzchnia ogrodu pozwoliła na zastosowanie wielu dużych drzew. Zwraca uwagę duża różnorodność gatunków – 47 taksonów. Sadzono przede wszystkim drzewa rodzime, a jeśli obce to te odznaczające się dużymi walorami ozdobnymi. Krzewy, to powszechnie stosowane wtedy i dziś gatunki ozdobne – z wyjątkiem leszczyny i cisa, wszystkie obcego pochodzenia. Do najcenniejszych należą różaneczniki, cisy, kalina kanadyjska, a z drzew – tulipanowiec amerykański, dąb szypułkowy forma stożkowata i odmiana ‚Compacta’ sosny hakowatej.

Jako pozytywny należy odnotować fakt zachowania pierwotnego drzewostanu, uszczuplonego jedynie o drzewa chore, wadliwie wykształcone lub rosnące w niewłaściwym miejscu, co dotyczy głównie samosiewów. Usunięcie nie młodych już topoli włoskich i topoli białej też ma

swoje uzasadnienie, podobnie jak usunięcie posadzonych po wojnie topoli kanadyjskich, będących tu elementem niepożądanym. Można by jedynie zastanowić się nad celowością usunięcia prawie wszystkich krzewów liściastych z terenu ogrodu.

Po roku 1993, wraz ze zmianą właściciela, ogród przy dawnej willi Teicherta zmienił się z ogrodu przy rezydencji, na ogród przy hotelu. Jego charakter uległ zmianie z przestrzeni prywatnej, czy też kameralnej, na bardziej publiczną, związaną z potrzebami gości hotelowych. Zamiast sadu przy domu i rozarium, które było z pewnością prywatnym hobby pierwszego właściciela, powstała duża łąka, dająca możliwość organizowania ognisk, przyjęć i zabaw na świeżym powietrzu. Nie zmieniła się natomiast, jak już wspomniano, reprezentacyjna funkcja ogrodu, a w ślad za nią jego część ozdobna, zlokalizowana w najbliższym otoczeniu willi. Zmieniono tylko układ starych krzewów na tarasie ziemnym – kompozycja była niesymetryczna, bo zachowała się tylko jedna z dwóch grup różaneczników. Wszystkie krzewy znajdujące się na osi widokowej przycięto, nadając im regularne kształty, co podniosło, a właściwie przywróciło w pełni walory estetyczne tej części ogrodu. Zmianie uległa zielona bariera na granicy między polaną widokową a pozostałą częścią ogrodu. Przez usunięcie dużych krzewów i niektórych drzew jest ona bardziej ażurowa. Nowością jest

kolekcja drzew i krzewów iglastych posadzona w tym miejscu zamiast dużych krzewów.

Ogród w chwili obecnej otrzymał fachową opiekę, o czym świadczy umiejętne obchodzenie się ze starymi cisami i różanecznikami. Szczególnie pięknie wyglądają cisy, które po przycięciu i nawiezieniu, bujnie odrastają i zagęszczają się. Ogród jest uporządkowany i zadbane, jest prawdziwą wizytówką hotelu.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Ewa Lenard

Muzeum Przyrodnicze
Uniwersytet Wrocławski
Museum of Natural History
Wrocław University

Przypisy

¹ Dąbrowski St. (red.), 1998, *Legnica. Zarys monografii miasta*, Wyd. DT SK Silesia, Wrocław–Legnica, s. 778.

² Kalski Wł., 1995, *Można wycinać bezkarnie!* [w:] „Konkrety”, nr 8, Legnica.

³ Lenard E., Lenard H., 1996, *Inwentaryzacja dendrologiczna dzielnicy KWADRAT w Legnicy* (materiały niepublikowane, w posiadaniu Wydziału Gospodarki Przestrzennej, Architektury i Budownictwa Urzędu Miasta Legnica), Wrocław.

Walory przyrodnicze, stan obecny i zagrożenia wybranych alei gminy Lubin

Klara Tomaszewska, Adam Kopcza

Nature Value,
Present State and
Threats of Chosen
Alleys from Lubin
Region

Wstęp

Introduction

Zieleń tras komunikacji drogowej podkreśla linearność krajobrazu, ogranicza przenikanie hałasu drogowego do pobliskich osiedli, tworzy izolację przeciwwietrzną, ochrania pola uprawne i osiedla mieszkaniowe przed spalinami i innymi zanieczyszczeniami motoryzacyjnymi. W zależności od pełnionej funkcji wyróżnia się rozmaite formy zadrzewień. Może być to szpaler, czyli drzewa usytuowane po jednej stronie drogi lub aleja. Z kolei aleja może być jednorzędowa – jeżeli z każdej strony drogi znajduje się jeden rząd drzew, oraz wielorzędowa – gdy rzędów jest po kilka z każdej strony. Pod względem gatunkowym wyróżnia się aleje jednorodne i niejednorodne. Biorąc pod uwagę zasięg koron drzew można mówić o alei krytej, czyli na tyle wąskiej lub z tak potężnymi drzewami, że korony drzew łączą się ze sobą nad drogą i tworzą coś w rodzaju tunelu. Natomiast w przypadku alei otwartej korony drzew tworzących ją nie splatają się ze sobą [Szczęsny 1975; Orzeszek-Gajewska 1984; Majdecki 1981; Siewniak, Mitkowska 1998; Haber, Urbański 2005]. Ze względu na miejsca występowania alei Łukaszewicz [2004] wydzielił cztery typy: aleje wzdłuż dróg łączących miejscowości, wzdłuż utwardzonych dróg lokalnych, wzdłuż nieutwar-

dzonych dróg śródpolnych oraz na terenach parków podworskich.

Obecnie coraz częściej podkreśla się różnorodne funkcje ekologiczne zadrzewień. Zieleń przy trasach komunikacyjnych tworzy między innymi tzw. wyspy środowiskowe, czyli obszary zajmujące siedliska marginalne otoczone terenami nie nadającymi się do zasiedlania i przez to stanowiące np. remizy dla ptaków i innych zwierząt [Kochanowska i in. 1996; Gamrat, Kochanowska 1999; Haber, Urbański 2005; Mackenzie i in. 2003]. Zadrzewienia charakteryzują się bogactwem gatunków roślin zielnych i to nie tylko pospolitych, ale także tych zagrożonych lub podlegających ochronie prawnej. Ponadto najstarsze aleje mogą mieć znaczenie historyczne i kulturowe [Danielewicz i in. 1995; Gamrat, Kochanowska 2005].

Drzewa przy drogach były z reguły sadzone blisko jezdni, na koronie drogi, rzadziej poza rowami przydrożnymi. Pod koniec XX wieku nasilający się ruch samochodowy wymuszał modernizację i przebudowę dróg polegającą często na poszerzeniu jezdni. W efekcie wiele zadrzewień przydrożnych, także starych i zabytkowych alei, uległo likwidacji. Haber i Urbański [Haber, Urbański 2005] beznamiętnie stwierdzają: *Trasy komunikacji drogowej obejmują drogi powiatowe, drogi wojewódzkie, drogi szybkiego ruchu i autostrady. Trasom tym towarzyszą rzędy drzew przydrożnych (w likwidacji od 1972 roku).* Dolny Śląsk jest

regionem, gdzie można odnaleźć wiele wspaniałych alei.

Celem opracowania było wykazanie, na wybranych przykładach, zróżnicowania zadrzewień przydrożnych w gminie Lubin, ocena ich stanu oraz wskazanie zagrożeń.

Obiekty badań

Research objects

Przebadano sześć alei znajdujących się w gminie Lubin w okolicy wsi Lisiec, Chróstnik oraz Krzeczyn Mały. Obiekty dobrano w ten sposób, aby ukazać zróżnicowanie zadrzewień wynikające z ich lokalizacji, składu gatunkowego i wieku. Jednym słowem – każda z nich jest inna. Wśród omawianych obiektów znalazły się:

- aleja w Liścu - jest ona związana z pałacem w Liścu. Park przy pałacowy oraz ogród warzywny zostały założone przez zakon benedyktynów po 1703 roku. Od roku 1881 do 1945 posiadłość należała do Gustawa Kaisera i jego rodziny. Po wojnie całość znajdowała się pod zarządem PGR-ów, a obecnie właścicielem jest osoba prywatna;
- aleja lipowa wzdłuż szosy z Liśca do Bukowny;
- aleja wierzbowa w Bukownie. Rozpoczyna się przy rzece Czarna Woda i prowadzi w głąb obszaru chronionego krajobrazu „Dolina Czarnej Wody”. Drzewa rosną wzdłuż drogi gospodarczej

rozdzielającej łąki i łączącej wieś z dalej położonymi polami uprawnymi;

- aleja kasztanowo-klonowa w Zimnej Wodzie – znajduje się wzdłuż szosy łączącej wieś Karczowiska i Chojnów;
- aleja czereśniowa w Chróstniku. Drzewa ją tworzące rosną przy polnej drodze prowadzącej od krajowej szosy nr 3 Lubin-Legnica do wsi Chróstnik. Droga biegnie wśród pól uprawnych;
- aleja lipowa w Krzeczynie Małym łączy szosę relacji Lubin – Chocianowice z założeniem pałacowym. Barokowy pałac został wzniesiony w 1724 roku i w tym też czasie powstał park. Natomiast omawiana aleja wzdłuż drogi dojazdowej powstała prawdopodobnie w latach 60. XIX wieku.

Walory przyrodnicze, stan obecny oraz zagrożenia wybranych alei

Natural value, present state and threats of chosen alleys

Wszystkie wymienione obiekty, mimo tak dużego zróżnicowania, mieszczą się w obrębie typów wyróżnionych przez Łukaszewicza [2004]. W celu bliższego ich scharakteryzowania zmierzono długość

i szerokość alei, policzono drzewa je tworzące, dokonano pomiarów obwodu pni drzew, określono rodzaje występujących uszkodzeń oraz sprawdzono, ile drzew ma wymiary pozwalające na uznanie ich jako pomniki przyrody.

Wybrane aleje nie są ani zbyt długie (mają od 150 do 950 m), ani zbyt szerokie (6-8 m), ale jest to spowodowane miejscami, w których występują. Znajdują się one, bowiem wzdłuż dróg polnych oraz dróg lokalnych obecnie utwardzonych. Drzewa tworzące aleje były wysadzone w różnych odstępach. Najczęściej odległość ta wynosiła pomiędzy 5 a 15 m, rzadziej mniej czyli 3-4 m lub więcej – 20 m. Liczba drzew w poszczególnych obiektach wynosi od 8 do 93, przy czym tak duże zróżnicowanie związane jest nie tylko z długością alei, ale w znacznej mierze z ich stanem.

Ze względu na zastosowane gatunki drzew najciekawsze są dwa obiekty. Pierwszy z nich to aleja w Liścu. Można ją podzielić na trzy części różniące się wiekiem i gatunkiem drzew. Zachwyca dostosowaniem gatunków drzew do funkcji pełnionych przez poszczególne fragmenty alei. Potężne dęby bezszypułkowe (*Quercus petraea*) często spotyka się jako granice parków przypałacowych (zwłaszcza na Dolnym Śląsku), ale w tym wypadku tworzą one zarazem szpaler wzdłuż drogi polnej oddzielającej park od pól uprawnych. Również z końcem parku zadrzewienie dębowe przechodzi w aleję

Część topolowa alei w Liścu
Fragment of poplar alley in Lisiec

Aleja lipowa przy szosie z Liśca do Bukowny
Linden alley by the high road from Lisiec
to Bukowno

Aleja wierzbowy w Bukownie
Willow alley in Bukowno

topolową. Stosunkowo młody wiek drzew sugeruje, że musiały być one sadzone, co najmniej kilkanaście lat po wojnie. Droga polna prowadząca wśród drzew była wykorzystywana do przepędzania bydła na pastwisko, można więc przypuszczać, że niewielkie odległości między drzewami (4 do 5 metrów) miały przyczynić się do otrzymania alei bardziej zwartej, a tym samym dokładniej wyznaczającej drogę zwierzętom. O takim użytkowym znaczeniu tego fragmentu zadrzewień może także świadczyć zastosowanie szybko rosnącego gatunku *Populus x canadensis*. Aleja topolowa przechodzi dalej w najbardziej zaniedbaną i zarośniętą część, w której można odnaleźć 8 dębów czerwonych (*Quercus rubra*) tworzących szpaler. Drzewa są piękne i rozłożyste. Z jednej strony tego fragmentu zadrzewień są pola, ale z drugiej – zagajnik i ciek wodny. Być może dawniej miejsce to było zagospodarowane jako punkt spacerowy i wypoczynkowy, co mogłoby tłumaczyć obecność bardzo dekoracyjnych dębów czerwonych w odległości blisko 300 metrów od granicy parku.

Drugim interesującym obiektem są zadrzewienia w Zimnej Wodzie rozmieszczone wzdłuż szosy łączącej Chojnów z Karczowiskami. Drzewa posadzone zostały w ciekawy sposób: po jednej stronie drogi rosną kasztanowce białe (*Aesculus hippocastanum*), po drugiej klony zwyczajne (*Acer platanoides*). Obsadzenie szlaku komunikacyjnego

dwoma gatunkami, przy czym każdy z nich tworzy szpaler po jednej stronie drogi, nie należy do najczęściej spotykanych. Zazwyczaj w przypadku alei wielogatunkowej osobniki poszczególnych gatunków są przemieszane między sobą, przy czym najczęściej jeden z nich dominuje. Sposób zastosowany w omawianej alei jest bardziej dekoracyjny i podobne układy można spotkać w parkach (np. w parku miejskim w Legnicy).

Pozostałe aleje są bardziej tradycyjne. Nasadzenia w Krzeczynie Małym można zakwalifikować jako aleję wielogatunkową, jako że tworzą ją przedstawiciele trzech gatunków drzew. Jednak zdecydowanie dominuje *Tilia cordata*, natomiast *Aesculus hippocastanum*, *Quercus petraea* oraz *Alnus glutinosa* stanowią nieliczne dodatki. Podobnie wzdłuż drogi łączącej Lisiec z Bukowną występują dwa gatunki lip *Tilia cordata* oraz *Tilia platyphyllos*, ale z wyraźną przewagą tej pierwszej. Natomiast nasadzenia jednogatunkowe prezentują: aleja czereśniowa w Chróstniku oraz wierzbowy w Bukownie.

Stan zdrowotny omawianych alei jest różny. Najlepiej utrzymana jest aleja przy drodze dojazdowej do zabudowań pałacowych w Krzeczynie Małym. Drzewa rosną na koronie drogi, która znajduje się nieco wyżej od przyległych pól i stawu. Jest to aleja wielogatunkowa z dominującą lipą drobnolistną (*Tilia cordata*). Większość drzew jest w bardzo dobrym stanie. Spośród pozostałych omawia-

Pęknięta wierzba w alei w Bukownie
Cracked willow in an alley in Bukowno

nych obiektów wyróżnia ją to, że jest pielęgnowana, a wszystkie luki spowodowane wypadnięciem drzew są uzupełniane nowymi nasadzeniami młodych lip drobnolistnych.

W najgorszym stanie są: aleja czereśniowa, koło Chrótnika oraz wierzbową w Bukownie. W obu przypadkach można mówić raczej o pozostałościach zadrzewień. Z alei czereśniowej pozostało tylko 6 owocujących, pięknych i rozłożystych drzew o rozpiętości koron do 15 m. Wiele drzew już wypadło, obecnie kolejnych 5 jest uschniętych, a dalszych 8 ma usychające gałęzie i połamane konary. Tej alei szczególnie szkoda, gdyż obecnie takich się już nie tworzy i z całą pewnością nikt nie będzie uzupełniał nasadzeń drzew owocowych. Jest to pewien element krajobrazu rolniczego, który znika bezpowrotnie. Podobnie sytuacja wygląda z aleją wierzbową w Bukownie. Jest ona stara i bardzo zniszczona, brakuje nawet kilkudziesięciometrowych odcinków, w związku, z czym drzewa są rozmieszczone nierównomiernie po obu stronach drogi. Pozostałe drzewa *Salix alba* – o niezwykle charakterystycznych

sylwetkach spowodowanych wielokrotnym obcinaniem gałęzi i ogławianiem – są także w bardzo złym stanie: 10 z nich jest połamanych, rozłupanych i pustych w środku i nawet z widocznymi śladami palenia. Stan kolejnych 5-ciu drzew można określić jako średni, natomiast zaledwie trzech – jako dobry. Trudno jednak sobie wyobrazić, by obecni właściciele przyległych łąk chcieli dosadzać brakujące drzewa i zadbać o te jeszcze istniejące. A szkoda, ponieważ w tym konkretnym przypadku drzewa wierzby kruchej spełniały dodatkowo funkcję osuszania silnie uwilgotnionych łąk i pastwisk. Ta aleja wierzbową jest także elementem krajobrazu rolniczego, który powoli znika – a przecież jeszcze nie tak dawno takie zadrzewienia były powszechne i sygnalizowały obecność cieków lub bardziej podmokłych łąk czy pastwisk.

Stan pozostałych omawianych zadrzewień jest znacznie lepszy, chociaż też zróżnicowany. Niezwykle dekoracyjna aleja łącząca Chojnow z Karczewem jest piękna i dobrze zachowana. Jednak pewnym niepokojem, co do jej przyszłości napawa fakt, że drzewa rosną bardzo blisko jezdni i kilka z nich ma uszkodzenia spowodowane przez samochody. Może to być w przyszłości argumentem przemawiającym za usunięciem drzew. Obecnie wartość dekoracyjną szpalery kasztanowców nieco obniżają przebarwienia będące objawami żerowania szrotówka kasztanowcowiaczka. W alei lipo-

Aleja kasztanowo-klonowa w Zimnej Wodzie
Chestnut-maple alley in Zimna Woda

Rozłożysta czereśnia w alei koło Chrótnika
Branchy cherry tree in a alley near Chrótnik

Aleja lipowa w Krzczynie Małym
Linden alley in Krzczynie Mały

wej przy szosie z Liśca do Bukownicy odnotowano 5 drzew suchych i 12 z widocznymi oznakami zamierania, ale pozostałe (76 sztuk) są zdrowe. Jednak i tutaj drzewa rosną zbyt blisko jezdni (sadzone były wzdłuż drogi wyglądającej inaczej i dostosowanej do zupełnie innego natężenia ruchu), co w przyszłości może stać się argumentem przemawiającym za ich usunięciem. Z kolei interesująca trzyczęściowa aleja w Liścu jest zróżnicowana także z punktu widzenia zdrowotności drzew. Najlepiej zachowana jest część dębowa, a lekkimi oznakami nienajlepszej kondycji charakteryzuje się fragment topolowy. Natomiast w części trzeciej dęby czerwone są piękne i zdrowe, o rozpiętości koron do 12 metrów, ale występują duże luki w szpalerze drzew, które obecnie zarastają krzewami bzu czarnego *Sambucus nigra* oraz drzewami klonu pospolitego *Acer pseudoplatanus*. W efekcie dęby są zastonięte i zauważa się je dopiero jesienią, w momencie przebarwiania liści.

Najbliższe otoczenie alei może mieć wpływ na stan zdrowotny drzew je tworzących. Klasycznym przykładem jest środkowy fragment zadrzewień w Liścu, czyli aleja topolowa (*Populus x canadensis*). Drzewa mają sporo uschniętych gałęzi, ulistnienie jest mocno przerzedzone. Ta część alei prowadzi przez pola, na których obecnie prowadzona jest intensywna uprawa szparagów, z zastosowaniem wysokich dawek nawozów oraz bardzo częstych oprysków. Część pól

jest lekko nachylona w kierunku alei, wobec czego w przypadku deszczu różne substancje chemiczne spływają prosto pod pnie drzew. Od momentu likwidacji PGR-u stan alei się pogarszał, a wyłączenie z użytkowania drogi polnej prowadzącej pomiędzy drzewami spowodował zarośnięcie jej roślinami zielnymi. W przypadku pozostałych obiektów nie jest możliwe jednoznaczne stwierdzenie czy zabiegi agrotechniczne miały negatywny wpływ na stan zdrowotny drzew w alejach.

Drzewa pomnikowe w alejach

Trees of a dimensions of a nature monument in alleys

W każdej z omawianych alei odnotowano znaczne rozpiętości obwodów pni drzew. Niektóre z nich są rzeczywiście imponujące, a tym samym drzewa osiągnęły rozmiary pozwalające na objęcie ich ochroną prawną jako pomniki przyrody. Utało się przekonanie, że wymiary „graniczne” dla poszczególnych gatunków drzew obowiązują jednakowe w całej Polsce. Tymczasem ustalane są one dowolnie w poszczególnych częściach kraju. W wielu miejscach ochroną obejmuje się drzewa piękne i okazałe nawet, jeśli nie są najgrubsze i najstarsze. Dla gminy Lubin nie ma wykazu „obowiązujących” wymiarów drzew. Wobec tego wzięto pod uwagę dane zaproponowane

przez Hryniewiczza-Sudnika i Siewniaka [1998] dla Wrocławia oraz przez Rucińskiego [Ruciński 1998] dla drzew poza lasami.

W omawianych alejach odnaleziono 26 drzew, które spełniają wymagania stawiane drzewom pomnikowym. W alei w Liścu wśród wyróżnionych drzew znalazły się 3 dęby bezszypułkowe oraz 1 dąb czerwony, w alei kasztanowo-klonowej w Zimnej Wodzie na ochronę prawną zasługuje 6 klonów pospolitych, natomiast w najbardziej zniszczonej alei czereśniowej aż 13 drzew mogłoby być uznanych za pomniki przyrody. Wydaje się, że największą uwagę powinno się skierować przede wszystkim na potężne czereśnie – może w ten sposób udałoby się uchronić od zniszczenia ten ginący z krajobrazu rolniczego typ alei.

Podsumowanie

Conclusion

Aleje są bardzo charakterystycznym elementem krajobrazu. W gminie Lubin na Dolnym Śląsku można odnaleźć wielką ich różnorodność. Stosowane były drzewa różnych gatunków i sadzono je w aleje jednogatunkowe, wielogatunkowe z wymieszanymi osobnikami poszczególnych gatunków, a także w sposób bardziej dekoracyjny, czyli tak, że każdy z gatunków tworzył osobny szpaler. Aleją najciekawszą ze względu na układ i przystosowanie do pełnionych funkcji jest trzyczęściowa aleja w Liścu,

natomiast ze względu na walory dekoracyjne – dwugatunkowe (kasztanowo-klonowe) zadrzewienia znajdujące się wzdłuż szosy z Chojnowa do Karczowisk. Stan zachowania nasadzeń jest niejednakowy. Z krajobrazu rolniczego powoli znikają aleje czereśniowe i wierzbowe, i tych najbardziej szkoda. Stosunkowo rzadko spotyka się aleje zadbane, w których na bieżąco uzupełnia się wszelkie luki spowodowane wypadnięciem drzew – takim chwalebny wyjątkiem są nasadzenia wzdłuż drogi dojazdowej do pałacu w Krzeczynie Małym. Pewnym niepokojem, co do przyszłości niektórych alei napawa nie stan zdrowotny drzew, ale to, że rosną one zbyt blisko jezdni. Drzewa, bowiem były sadzone wzdłuż dróg wyglądających inaczej niż dzisiaj i przystosowanych do innego natężenia ruchu. Nasadzenia szczególnie zachwycające swoim wyglądem są stare. Dlatego też można w nich odnaleźć wiele drzew, które osiągnęły wymiary pozwalające na uznanie ich jako pomniki przyrody. Warto postarać się o objęcie ich prawną ochroną, a zwłaszcza trzeba zatroszczyć się o te gatunki, które są coraz rzadziej spotykane przy drogach – np. czereśnie czy wierzby.

Klara Tomaszewska

Adam Kopcza

Katedra Botaniki i Ekologii Roślin
 Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
 Department of Botany and Plant Ecology
 Wrocław University of Environmental
 and Life Sciences

Literatura

1. Danielewicz W., Maliński T., Zatorski J., 1995, *Kulturowe i przyrodnicze znaczenie zadrzewień wzdłuż historycznych traktów śródlęśnych na terenie Parku Krajobrazowego „Puszcza Zielonka”* [w:] „Przegląd Przyrodniczy”, nr VI, 3/4, s. 159-170.
2. Gamrat R., Kochanowska R., 1999, *Charakterystyka zadrzewień śródpolnych na terenie gminy Dobra Szczecińska – ich znaczenie i problemy ochrony* [w:] „Przegląd Przyrodniczy”, nr X, 3-4, s. 77-84.
3. Gamrat R., Kochanowska R., 2005, *Zbiorowiska trawiaste zadrzewień przydrożnych w rejonie Gryfina*, Łąkarstwo w Polsce, Polish Grassland Society, Poznań, nr 8, s. 61-70.
4. Haber Z., Urbański P., 2005, *Kształtowanie terenów zieleni z elementami ekologii*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań, s. 235.
5. Hrynkiewicz-Sudnik J., Siewniak M., 1998, *Rola i funkcje drzew pomnikowych w krajobrazie kulturowym i zasady ich ochrony* [w:] „Miasto-Ogród. Sto lat rozwoju idei”, VII Targi Zieleni Miejskiej Taragra, 1998, s. 97-105.
6. Kochanowska R., Borowiec S., Wołejko L., 1996, *Różnorodność śródpolnych użytków ekologicznych na Pomorzu Szczecińskim* [w:] „Przegląd Naukowy Wydz. Melioracji i Inżynierii Środowiska SGGW”, nr 10, s. 25-32.
7. Łukaszewicz J., 2004, *Wartości zabytkowych alei dawnych założeń podworskich na wybranych przykładach z okolic Łomży* [w:] „Architektura Krajobrazu”, nr 3-4 2004, s. 31-37.
8. Mackenzie A., Ball A. S., Virdee S. R., 2005, *Ekologia. Krótkie wykłady*, PWN, Warszawa.
9. Majdecki L., 1981, *Historia ogrodów – przemiany formy i konserwacje*, PWN, Warszawa.
10. Orzeszek-Gajewska, 1984, *Kształtowanie terenów zieleni w miastach*, PWN, Warszawa.
11. Ruciński, 1998, *Motywy i kryteria uznania tworów przyrody za pomniki*. Las Polski, nr 23, s. 7-10.
12. Siewniak M., 1989, *Zasady cięcia drzew przy ciągach komunikacyjnych* [w:] „Komunikaty Dendrologiczne”, nr 13, Wyd. Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa.
13. Siewniak M., Mitkowska A., 1998, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza „Rytm”, Warszawa.
14. Szczęsny T., 1975, *Ochrona przyrody i krajobrazu*, PWN, Warszawa.

Charakterystyka badanych alei

Characteristic of the investigated alleys

Charakterystyka alei	1			2	3	4	5	6
	a	b	c					
Dominujący gatunek	Quercus petrea	Populus x canadensis	Quercus rubra	Tilia cordata	Salix alba	Prunus avium	Aesculus hippocastanum, Acer platanoides	Tilia cordata
Gatunki towarzyszące	-	-	-	Tilia platyphyllos	-	-	-	Aesculus hippocastanum, Alnus glutinosa, Quercus petrea
Szerokość alei [m]	szpaler	6	szpaler	8	6	6	8	9-10
Długość alei [m]	180	230	brak danych	950	280	300	150	330
Liczba drzew	19	54	8	93	18	19	14+9	66 (61+3+1+1)
Średni odstęp między drzewami [m]	3-4, 12-15	4-5	12-15	15	5	15	7-8; 10-20	6-7; 12
Obwód pni [cm]	103-362	119-226	197-320	143-318	142-314	121-205	117-242; 184 - 266	148-430
Sąsiedztwo alei	pola, park	pola	pola, zagajnik	pola	łąki, pastwiska	pola	pola	pola, staw

1 – aleja w Liścu: a – część dębowa, b – część topolowa, c – część z dębami czerwonymi; 2 – aleja wzdłuż szosy z Liśca do Bukowny; 3 – aleja wierzbowa w Bukownie, 4 – aleja czereśniowa w Chrótniku, 5 – aleja kasztanowo-klonowa w Zimnej Wodzie, 6 – aleja lipowa w Krzeczynie Małym

Porównanie stanu zdrowotnego drzew w alejach

Comparison of the health condition of alley trees

Cecha	1			2	3	4	5	6
	a	b	c					
Drzewa uschnięte [sztuki]	-	-	-	5	-	5	-	1
Drzewa z posuszem [sztuki]	-	-	-	12	5	8	-	-
Pnie pęknięte, dziuplaste, połamane	-	-	-	-	10	-	-	-
Braki drzew w alei	+	.	+	.	+	+	.	.
Drzewa - stan dobry [sztuki]	19	.	8	76	3	5	14+9	53
Drzewa – stan średni [sztuki]	-	54	-	12	5	8	.	12
Drzewa – stan zły [sztuki]	.	.	.	5	10	6	.	1

1 – aleja w Liścu: a - część dębowa, b – część topolowa, c – część z dębami czerwonymi; 2 – aleja wzdłuż szosy z Liśca do Bukowny; 3 – aleja wierzbowa w Bukownie, 4 – aleja czereśniowa w Chrótniku, 5 - aleja kasztanowo-klonowa w Zimnej Wodzie, 6 – aleja lipowa w Krzeczynie Małym

Przyrodnicze uwarunkowania zagospodarowania doliny Warty w Poznaniu

Beata Raszka

Nature Conditions
of Warta Valley
Management in
Poznań

Wstęp

Introduction

Planowanie przestrzenne jest zaczątkiem procesu inwestowania, a ten – zaczynem postępu ekonomicznego i społecznego. Jednakże efekt ekonomiczny nie może przyciemniać dobra ogólnego, jakim jest właściwie zagospodarowane, zgodnie z zasadami harmonijnego (zrównoważonego) rozwoju. Dobrze wykorzystana przestrzeń to harmonijnie skomponowany, estetyczny krajobraz, w którym funkcje odpowiadają predyspozycjom terenu. W szerokim sensie projektowanie jest postępowaniem zmierzającym do sformułowania konkretnych wzorców (projektów) zmiany rzeczywistości [Gasparski 1978]. Chodzi tu o zmianę ocenianą pozytywnie ze względu na jak największą liczbę kryteriów (względów). W. Gasparski wprowadza pojęcie zmiany właściwej, nazwanej zmianą relewantną, która łącznie jest zmianą rzeczywistą, racjonalną, sprawną, dopuszczalną (godziwą) i estetycznie nieujemną.

Hydrologia Warty

Hydrology of Warta

Z głównych dorzeczy rzek polskich tylko dorzecze Warty jest położone w całości na terytorium Polski, a spośród głównych rzek tylko Wisła i Warta na całej swej długości leżą w granicach państwa polskiego.

Warta przejmuje rolę rzeki głównej w obrębie środkowego biegu Odry; w jej dorzeczu formuje się Region Wielkopolski. Źródła Warty znajdują się na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, w Krompolowie na wschód od Zawiercia. Długość rzeki wynosi 808,2 km, a jej dorzecze zajmuje obszar o powierzchni 54 529 km², co stanowi około 17% powierzchni Polski.

Warta w granicach Poznania charakteryzuje się stosunkowo małym spadkiem koryta. Według najnowszych opracowań hydrologicznych i kartograficznych spadki Warty na odcinku pomiędzy Śremem a mostem św. Rocha w Poznaniu wynoszą 0,18‰, a pomiędzy tym mostem a Obornikami 0,19‰.

Z początkiem roku hydrologicznego na Warcie następuje powolny wzrost stanu wody i przepływu, świadczący o wyrównywaniu niedoborów wodnych zlewni po okresie najniższych stanów wody. W okresie trwającym z reguły trzy miesiące stany wody układają się przeważnie w strefie stanów średnich. Zimą, kiedy maleje przenikanie do wód podziemnych a opady atmosferyczne powiększają zasobność wód powierzchniowych, obserwuje się dużą nieregularność przepływów. Przy niskich temperaturach występuje spowolnienie przepływów, natomiast w czasie odwilży dochodzi do uruchomienia spływów powierzchniowych i zwiększenie przepływów [Rotnicka 1995].

Na obszarze Wielkopolski prze-ważają wezbrania zimowo-wiosen-ne; o tej porze częstotliwość dużych wezbrań jest największa. Znaczący udział w powstawaniu powodzi mają także wezbrania letnie. Letnie powo-dzie o dużym zasięgu i rozmiarach, z przekroczeniem stanu alarmowego w Poznaniu dla $WQ_{\max} > 300 \text{ m}^3/\text{s}$, zdarzyły się w np. latach 1845, 1847, 1854, 1880, 1903 (najwyższe), 1939, 1974, 1977, 1980, 1985 i 1997. O ile powodzie zimowo-wiosenne są zjawiskami notowanymi w rzekach całej Wielkopolski, to warunki dla powodzi letnich powstają na południowych krańcach tego obszaru. Są to obszary źródłowe prawie dla wszystkich letnich wezbrań, które transformują się następnie w dolinach środkowego i dolnego biegu Warty¹ [Olejnik 1991, Kaniecki 1995].

Porównanie zmian przepływu średniego rocznego w Warcie na wysokości Poznania² w okresie 1822-1994 i 1901-1965 pozwoliło określić występowanie fazy lat mokrych i suchych. Lata suche miały miejsce w okresie: 1822-1844, 1856-1875, 1893-1915, 1949-1959 oraz 1981-1994, natomiast lata mokre to: 1845-1855, 1876-1892, 1916-1931, 1939-1948 i 1960-1980. Statystycznie przeciętna długość okresu „suchego” wynosi 15,8 lat, maksymalnie 23 lata, a „mokrego” 12,2 lata, maksymalnie 20 lat [Olejnik 1991, 1995a,b]. Autor ten na podstawie analizy wezbrań Warty w okresie od 1951 r. do 1997 r. wyznaczył 10 znaczących wezbrań, powodo-

Rozlewiska Warty w Rogalińskim Parku Krajobrazowym

Broads of Warta in Rogaliński Landscape Park

Od połowy lutego rozpoczyna się na Warcie sezon wezbrania wiosennego. W drugiej połowie marca, po ustąpieniu lodów, występuje wezbranie katastrofalne (fala roztopowa). Późną wiosną, od końca kwietnia do początków czerwca, trwa okres przejściowy, o przepływach zbliżonych do przepływu średniego z wielolecia, a stany wód układają się w strefie stanów średnich. Występujące w tym czasie opady mogą wywołać niewielkie fale przyborowe.

Ostatni okres rocznego cyklu odpływu w Warcie obejmuje czerwiec i miesiące letnio-jesienne. Z reguły jest to cykl z zasilaniem wodami podziemnymi. Przepływy są najniższe w skali roku, a stany

wody utrzymują się w strefie stanów niskich i dolnej strefie stanów średnich. Lipcowe maksimum opadowe występujące w dorzeczu środkowej Warty z reguły nie wpływa wyraźnie na stan i przepływ w rzece. Wyjątek stanowił rok 1997, kiedy obfite deszcze, zwłaszcza na południu Polski, spowodowały gwałtowny, kilkumetrowy wzrost stanu wody i w następstwie wielotygodniowy spływ fal powodziowych. Fala kulminacyjna przechodziła przez profil Poznania w dniach między 1 a 3 sierpnia 1997 r. i wynosiła $359 \text{ m}^3/\text{s}$. Konsekwencją był wzrost przepływu średniego miesięcznego w sierpniu do $258 \text{ m}^3/\text{s}$, co stanowiło 231% przepływu średniego rocznego.

wanych zarówno falą roztopową, rzadziej roztopowo-deszczową zimową (1953, 1977, 1979, 1982), jak i falą deszczową letnią (1960, 1977, 1980, 1985, 1997), rzadziej wiosenną (1994). Od 1988 r. znaczącą rolę w transformacji przepływu i fal wezbraniowych odgrywa zbiornik „Jeziorsko”, zajmujący odcinek Warty między km 484 (zapora czołowa) i km 504 gromadząc odpływ ze zlewni o powierzchni ok. 9 tys. km² (pojemność całkowita zbiornika: 203 mln m³, pojemność użytkowa: 173 mln m³). Jego modyfikujący wpływ sięga w różnym stopniu aż do Poznania. Do najważniejszych zadań przypisywanych zbiornikowi należy ochrona doliny Warty przed powodzią oraz zwiększenie przepływów niżówkowych (ogólnie więc zmniejszenie amplitudy przepływu) w cyklu rocznym [Olejnik 1991].

Obszary chronione w dolinie Warty

Protected areas in Warta valley

Obszar dorzecza Warty, ze względu na bogactwo rzek, łąk, bagien i lasów, pełni podstawową rolę w utrzymaniu ekologicznej równowagi w kraju i środkowej Europie [Szafrąński, Kurek 1998; Szafrąński, Kurek, Dolecka 1998a, 1998b; Kasprzak, Raszka 1999; Winięcki 2002]. W obrębie poznańskiego obszaru metropolitalnego

większość form ochrony przyrody, w rozumieniu przepisów *ustawy o ochronie przyrody* [Ustawa... 2004], występuje w dolinie Warty lub pozostaje z nią silnie przestrzennie związana poprzez jej dopływy. Są to: Wielkopolski Park Narodowy, parki krajobrazowe Rogaliński i Puszcza Zielonka, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.

NATURA 2000 oraz sieć ECONET-PL

NATURE 2000 and ECONET-PL network

Formalnie przyjętym europejskim systemem ochrony terenów cennych jest sieć Natura 2000, powołana Dyrektywą w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. „Dyrektywa Siedliskowa”) i Dyrektywą o ochronie dzikich ptaków (tzw. „Dyrektywa Ptasia”). Celem projektu NATURA 2000 jest zaproponowanie sieci obszarów chroniących ekosystemy, florę i faunę cennych i ważnych dla Europy, jako kontynentu.

Nieformalną strukturą pomyślaną dla ochrony obszarów, których walory stanowią o dziedzictwie przyrodniczym Europy jest Europejska Sieć Ekologiczna (ECONET – *European Ecological Network*, z polską częścią ECONET-PL). Różnice, poza formalnymi sprowadzają się do rozumienia funkcji przestrzeni istotnej dla ochrony wybranych jej fragmentów – NATURA 2000 chroni cenne elementy przyrody obszarowo (punktowo), natomiast ECONET wiąże je poprzez doliny rzek w sieć. W tym przypadku stworzono więc pełniejszy system ochronny, złożony z węzłów (obszary najcenniejsze, biocentra o znaczeniu międzynarodowym lub krajowym, a w rozwinięciu – regionalnym i lokalnym) oraz łączników = korytarzy ekologicznych, przestrzenie wiążących biocentra między sobą (korytarze również mają znaczenie od międzynarodowej – duże rzeki, po lokalną – drobne ciekły).

W województwie wielkopolskim opracowano układ obszarów sieci NATURA 2000. Wprawdzie skonkretyzowane propozycje zawierał Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Wiel-

Wielkopolski Park Narodowy – rezerwat przyrody Zalewy Nadwarciańskie

Wielkopolski National Park – sanctuary of nature in Zalewy Nadwarciańskie

dowego Pradoliny Warszawsko Berlińskiej oraz Wielkopolskiej Doliny Kopalnej (WDK) oraz liczne obszary chronione (Obszar Chronionego Krajobrazu „Biedrusko”, Rogaliński Park Krajobrazowy, Obszar Chronionego Krajobrazu Jezior Kórnicko-Zanie-myskich).

Istotnym elementem systemu są korytarze ekologiczne, posiadające rangę krajową. Wśród nich wymienić należy korytarze odbiegające od obszaru węzłowego 10M – Wielkopolskiego Parku Narodowego na południu: Kanału Mosińskiego (24k) oraz korytarz Śremski Warty (27k) oraz element sieci ECONET-PL znajdujący się w granicach Poznania, tj. korytarz Poznański Warty (25k) – miejski odcinek rzeki (sic!), *stanowiący łącznik między obszarami węzłowymi 10M a 6K i 3K*. Dobiega do niego korytarz ekologiczny Wełny (26k), dzięki któremu dolina Warty uzyskuje kontakt z obszarami węzłowymi o międzynarodowej randze, tj. Powidzko-Goplańskim (12M) i zataczając koło – z Doliną Środkowej Warty (19M).

Sieć na terenie Poznania bezpośrednio lub pośrednio wspomagana jest przez struktury przyrodnicze, pozostające z nią w związkach funkcjonalno-przestrzennych. Należą do nich wodonośne osady piętra czwartorzędowego przełomowej doliny Warty (zwłaszcza zasoby ujmowane w Dębinie wraz ze strefami ochrony), dalej: kliny zieleni dolin rzek: Warty, Strumienia Junikowskiego, Bogdanki, Cybiny i Głównej oraz zespoły przy-

kopolskiego, opracowany w 2000 roku jednak ostateczna wersja może przybrać kształt odmienny. Pamiętać bowiem należy, że krajowe propozycje obszarów reprezentatywnych są weryfikowane w skali międzynarodowej i nie muszą ostatecznie być przyjęte. W każdym razie wśród do tej pory zgłoszonych obszarów NATURA 2000 w okolicy Poznania i związanych wprost przestrzennie i funkcjonalnie z Wartą znalazły się następujące obiekty: forty w Poznaniu, Wielkopolski Park Narodowy, Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka i Rogaliński Park Krajobrazowy oraz, jako dodatkowy Obszar Specjalnej Ochrony, Dolina Warty Śrem-Rogalinek.

Podstawowe miejsce w systemie EECONET, w ujęciu regionalnym, w skali przestrzennych związków z doliną Warty, zajmuje obszar węzłowy o znaczeniu międzynarodowym, tj. Wielkopolski Park Narodowy (oznaczony jako Obszar Wielkopolski – 10 M). Na północ, poprzez dolinę Warty, uzyskuje on kontakt z dwoma obszarami węzłowymi o znaczeniu krajowym; od wschodu przylega doń Obszar Pojezierza

Gnieźnieńskiego (6K), obejmujący biocentra: parki krajobrazowe (Lednicki, Puszcza Zielonka, Promno) oraz rezerваты przyrody. Na zachód dolina Warty wnika w Obszar Puszczy Noteckiej (3 K), będący węzłem ekologicznym o randze krajowej.

Poznański Obszar Metropolitalny (POM), obejmujący powiat ziemski poznański, zawiera bezpośrednio elementy krajowej sieci ekologicznej (ECONET-PL) w postaci trzech korytarzy ekologicznych o znaczeniu krajowym, tj. na południowym zachodzie – korytarz Kanału Mosińskiego (24 k), obejmujący rejon Jeziora Trzcieleńskiego i fragment basenu mosińskiego; na południu i południowym wschodzie korytarz Śremski Warty (27k), obszar od jezior kórnickich po zachodnią część basenu mosińskiego oraz w środkowej i północnej części POM: Poznański Warty (25 k) czyli dolinę Warty na odcinku między miastem Luboń po Czerwonak.

Wymienione jednostki uzupełnione są przez inne cenne elementy środowiska przyrodniczego, wśród których należy wymienić zbiorniki wód podziemnych piętra czwartorzę-

rodniczo-krajobrazowe „Morasko”, „Michałówka” i „Głuszyna”.

Podsumowanie

Summary

Współcześnie zagospodarowanie przestrzeni postrzegane jest poprzez bardzo zróżnicowane wartości:

- *ekologiczne*, od krajobrazu o znacznych wartościach przyrodniczych do zdegradowanych obszarów przemysłowych;
- *kulturowe*, od cennych wartości historycznego krajobrazu miejskiego do zaniedbanych terenów osiedleńczych;
- *gospodarcze*, od przestarzałych systemów technologii rolnych i przemysłowych do nowoczesnych zakładów wytwórczych i wydajnego rolnictwa intensywnego;
- *przestrzenne*, od wybitnych założeń urbanistycznych i architektonicznych po zniszczone i zdegradowane krajobrazy wsi i miast.

Plany zagospodarowania przestrzennego winny bardziej zdecydowanie wymuszać przeobrażenia środowiska i krajobrazu w kierunkach zgodnych z wymogami ochrony środowiska i zasobów przyrody. Uwzględniać muszą w coraz większym stopniu konieczność odtworzenia przestrzennych powiązań ekologicznych, stopniową restytucję walorów i zasobów środowiska, mi-

nimalizację niekorzystnych zmian spowodowanych realizacją inwestycji oraz wdrażanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych sprzyjających ochronie środowiska.

Rozwój terenów osadniczych musi być podporządkowany wymogom środowiska przyrodniczego. Z tego względu działania strategiczne winny kłaść nacisk na zachowanie ciągłości podstawowych zasobów środowiska, stworzenie warunków do stopniowej poprawy stanu środowiska i jakości życia mieszkańców, odtworzenie zniszczonych bądź utraconych walorów i wartości środowiska, ochronę największych wartości krajobrazowych i utrwalanie funkcji obiektów chronionych.

W procesie planowania istotne jest prognozowanie rozwoju przestrzennego (studia problemowe, wytyczne, zalecenia) oraz projektowanie rozwoju przestrzennego (ujęcie funkcjonalno-przestrzenne)

poprzedzone wnikliwą analizą relacji: *uwarunkowania środowiska – potrzeby społeczne – rozwój gospodarczy*. Wdrożenie geoekologicznych zasad rozwoju przestrzennego winno pozwolić na uzyskanie równowagi (zrównoważonego rozwoju³) w dłuższym odcinku czasu, usunąć zagrożenia, wprowadzić kompleksową gospodarkę w odniesieniu do środowiska – krajobrazu. Konieczne jest wprowadzenie do praktyki planistycznej całościowego (holistycznego), przyrodniczego stylu myślenia opartego na teoretycznych i metodologicznych podstawach badań nad środowiskiem i zasobami przyrody. Szczególnie istotnym problemem w kształtowaniu przyrody na obszarach o zintensyfikowanym zainwestowaniu technicznym jest zrozumienie i przestrzeganie zasad zachowania bogactwa różnorodności biologicznej oraz utrzymania ciągłości ekosystemów w czasie. Dla

Zgryzy bobrowe, Poznań - Starołęka

Beaver logdes, Poznań - Starołęka

realizacji tych zamierzeń konieczny jest kompromis planistyczny, możliwy do osiągnięcia przez etapowanie działań planistycznych i realizacyjnych, polegających m.in. na analizie istniejących i potencjalnych wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego, identyfikacji konfliktów przestrzennych i ograniczeń środowiska jako tła do wdrożenia zasad planowania, rekonstrukcji środowiska z określeniem wartości poszczególnych obszarów i sposobu ich funkcjonowania.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Beata Raszka

Katedra Planowania i Urządzania Terenów
Wiejskich
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Rural Landscape Planning and
Development
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Przypisy

¹ W dorzeczu Warty zdarzają się także powodzie lokalne (tzw. autogeniczne), wywołane deszczami nawalnymi o dużym natężeniu. Powódź taka zdarzyła się np. w 1988 r. w zlewni Wirenki (=Wirynki), kiedy w obszarze wododziałowym (okolice Dopiewa) spadło w ciągu trzech godzin 220 mm wody. Wirenka, która w normalnych warunkach jest strumieniem o szerokości około 2 m, po opadzie osiągnęła szerokość ponad 30 m [Olejnik, Kurpisz 1989].

² Materiałami źródłowymi, umożliwiającymi obliczenie codziennych i charakterystycznych przepływów były ciągi obserwacji codziennych stanów wody i zjawisk lodowych od stycznia

1822 r. oraz około 100-letnia seria pomiarów hydrometrycznych wykonywanych na Warcie w Poznaniu. Wyniki dobowych obserwacji stanów wody i zjawisk lodowych z lat 1822-1900 zapisano w czterech tomach rękopisów [*Wasserstände am Pegel zu Posen von 1822-1840* (T.I), 1841-1860 (T. II), 1861-1880 (T. III), 1881-1900 (T. IV)], które przechowywane są w Okręgowej Dyrekcji Gospodarki Wodnej w Poznaniu. Pozostałe dane zaczerpnięto: od 1901 r. do 1918 r. z roczników niemieckich [*Jahrbuch für die Gewässerkunde Norddeutschlands. Preussischen Landesanstalt für Gewässerkunde*, Berlin], od 1919 r. do 1960 r. z *Roczników Hydrologicznych* [*Spostrzeżenia wodowskazowe dorzecza Odry (i rzek Przymorza)*, Warszawa], od 1961 r. do 1979 r. z *Roczników Hydrologicznych Wód Powierzchniowych* [*Dorzecze Odry i rzek Przymorza*, Warszawa], a od 1980 r. do 1988 r. z materiałów archiwalnych Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej w Poznaniu [Olejnik 1991].

³ Jako rozwój zrównoważony należy w tym przypadku rozumieć taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje integrowanie działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli, zarówno pokolenia współczesnego, jak i pokoleń przyszłych (art. 3 pkt. 50 Prawa ochrony środowiska).

Literatura

1. Bartkowski T., 1957, *Rozwój polodowcowej sieci hydrograficznej w Wielkopolsce Środkowej*, Zeszyty Naukowe UAM, Geografia, nr 1, s. 13-15, Poznań.
2. Gasparski W., 1978, *Projektowanie – koncepcyjne przygotowanie działań*, PWN, Warszawa.

3. Kaniecki A., 1995, *Powodzie w Poznaniu* [w:] Kaniecki A., Rotnicka J. (red.), 1995, „Wody powierzchniowe Poznania. Problemy wodne obszarów miejskich”, Wyd. Sorus, s. 200-223, Poznań.
4. Kasprzak K., Raszka B., 1999, *Przestrzenne formy ochrony przyrody w województwie wielkopolskim* [w:] „Kronika Wielkopolski”, nr 3 (91), s. 5-21, Poznań.
5. Olejnik K., 1991, *Przeptywy Warty w Poznaniu 1822-1988*, Wyd. Fundacja „Warta”, Poznań.
6. Olejnik K., Kurpisz R., 1998, *Charakterystyka powodzi letniej w 1997 roku na obszarze Wielkopolski* [w:] „Kronika Wielkopolski”, nr 2 (85), s. 15-33, Poznań.
7. Szafranski F., Kurek T., 1998, *Rezerwy przyrody w parkach krajobrazowych województwa poznańskiego*, Wyd. ZPKWW, Poznań.
8. Szafranski F., Kurek T., Dolecka A., 1998a, *Ochrona przyrody w województwie wielkopolskim. Wielkopolski Informator Przyrodniczy*, Poznań, t. I, s. 2-15, Poznań.
9. Szafranski F., Kurek T., Dolecka A., 1998b, *Formy ochrony przyrody w województwie poznańskim*, Wyd. ZPKWW, Poznań.
10. Winiecki A., 2002, *Dolina Warty – przestrzeń, jej przekształcenia i zagospodarowanie w oczach przyrodnika* [w:] „Kronika Wielkopolski”, nr 4 (104), s. 5-24, Poznań.
11. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. Nr 92, poz. 880.

Rola zieleni towarzyszącej budynkom inwentarskim

Małgorzata Drożdż-Szczybura

The Function of Greens Accompanying the Livestock Buildings

Wstęp

Introduction

Pod pojęciem zieleni rozumiemy taką roślinność, którą człowiek w sposób świadomy wprowadza, formuje, pielęgnuje i ochrania. Jej znaczenie, a zwłaszcza znaczenie jej oddziaływania na kształtowanie warunków środowiskowych nie zawsze jest doceniane zwłaszcza, jeżeli zagadnienie dotyczy inwestycji takich, jak budynki inwentarskie oraz obiekty i urządzenia im towarzyszące. Zieleń towarzysząca budynkom inwentarskim pełni przede wszystkim funkcję ochronną, ale nie można nie uwzględnić jej roli użytkowej (produkcyjnej) i ozdobnej (społeczno-kulturalnej). Użytkowana przede wszystkim jako pasze, jest również w niewielkim stopniu źródłem użytków drzewnych i innych, jak owoce i kwiaty. Uznanie ozdobnej roli zieleni w połączeniu z budynkiem inwentarskim może pobrzmiwać kontrowersyjnie, choć sama zieleń jako taka jest ozdobna.

Jeżeli dodatkową funkcją spełnianą przez budynek inwentarski jest funkcja reprezentacyjna – przede wszystkim, ale nie wyłącznie: stajnie, to w szerokim zakresie jest tutaj spełniana i wykorzystywana ozdobna rola zieleni¹.

Wielkość i charakter – kierunek produkcji gospodarstwa rolnego, określa jego rozwiązanie przestrzenne i formę zabudowy². Między innymi z uwagi na zróżnicowanie intensywności i typów (systemów technologicznych) zabudowy inwentarskiej istnieje potrzeba rozróżnienia zabudowy zagrodowej³ i zabudowy fermowej, a także, w aspekcie planowania przestrzennego, obszarów przeznaczonych pod wymienione typy zabudowy. Skupiając się na zagadnieniu znaczenia zieleni towarzyszącej budynkom inwentarskim, gospodarstwa rolne dzielię na cztery grupy, różniące się stosowanymi metodami i kierunkami produkcji (działalności) oraz obszarem zarówno gruntów rolnych, jak i terenów zabudowanych. Z uwagi na ich specyfikę, osobno wymieniono gospodarstwa

Zielone wybiegi dla koni w gospodarstwie zagrodowym. Wola Zręczycka, Małopolska

Green horse-runs on a farmstead. Wola Zręczycka, Małopolska

Zielone wybiegi dla strusi w gospodarstwie zagrodowym. Nowoberezowo, Podlasie

Green fowl-runs for ostriches on a farmstead. Nowoberezowo, Podlasie

Zielony wybieg dla kur w gospodarstwie zagrodowym. Liszki, Małopolska

Green fowl-run on a farmstead. Liszki, Małopolska

ekologiczne i agroturystyczne, mimo, że zarówno gospodarstwa zagrodowe, jak fermowe mogą prowadzić produkcję ekologiczną. Z kolei zarówno gospodarstwa zagrodowe, jak i fermowe mogą prowadzić równoległe działalność agroturystyczną, przy wyraźnym przestrzennym wydzieleniu i rozróżnieniu poszczególnych stref użytkowo-funkcjonalnych, które będą posiadać zdecydowanie różną wielkość (obszar) w wymienionych typach gospodarstw.

Gospodarstwa zagrodowe

Farmsteads

W celu rozgraniczenia poszczególnych stref użytkowych na terenie zagrody wprowadza się elementy zieleni wysokiej, krzewy oraz żywopłoty. Zielen w gospodarstwie zagrodowym dzięki swoim wartościom użytkowym, izolacyjnym, regulacyjnym i biologicznym wywiera znaczny wpływ na warunki życia i ludzi i zwierząt. Dobór gatunkowy roślin powinien być dokonywany pod kątem ich wartości użytkowych i plastycznych (wysokość, kształt, ulistnienie, barwa). Nie powinno mieszać się drzew owocowych z innymi, gdyż odmienność kształtu koron, ulistnienia i wymiarów daje niekorzystne efekty wizualne. Zielen towarzysząca budynkom inwentarskim pełni przede wszystkim funkcję ochronną. Chroni budynki i ich

otoczenie przed wiatrem, hałasem, rozprzestrzenianiem się pożarów, zbytnim nasłonecznieniem i kurzem. Drzewa i krzewy stanowią jedną z najskuteczniejszych osłon akustycznych⁴. Zapobiega również przedostawaniu się hałasu i zapachów poza granice zagrody. Dodatkową ochronę sanitarną zapewniają gatunki roślin sadzone w bezpośrednim sąsiedztwie budynków inwentarskich i urządzeń im towarzyszących – np. gnojownie, które znacząco zmniejszają ilość owadów. Ponadto silosy, kompostownie i gnojownie powinny być całkowicie zacienione i osłonięte od wiatrów.

Zielen towarzysząca budynkom inwentarskim pełniąc funkcje ochronne ma również znaczenie ozdobne i użytkowe. To ostatnie mają między innymi żywopłoty wykonane z krzewów użytkowych oraz rośliny stanowiące pasze na wybiegach dla zwierząt.

Zależnie od stosowanej technologii zwierzęta utrzymywane są w budynkach bez wybiegów, przy budynkach zlokalizowane są stosunkowo niewielkie wybiegi całkowicie lub częściowo utwardzone oraz stosuje się systemy okresowego utrzymywania zwierząt na odpowiednich wybiegach, okólnikach lub pastwiskach – terenach zielonych związanych z rodzajem utrzymywanych w gospodarstwie zwierząt. Przy wybiegach zlokalizowanych bezpośrednio przy budynkach inwentarskich zalecane jest urządzenie pasów zieleni wysokiej, która dają

odpowiednie zacienienie i chroniąc zwierzęta przed deszczem, stanowi również osłonę przed silnymi wiatrami.

Skupiając się na wybiegach zielonych odpowiednich dla poszczególnych gatunków zwierząt, a co za tym idzie towarzyszących właściwym dla tych zwierząt budynkom inwentarskim, można je w dużym skrócie scharakteryzować, jak poniżej:

- Obory – pastwiska całosezonowo użytkowane, w lecie głównie do odchowu jałówek.
- Owczarnie – pastwiska użytkowane całosezonowo, w lecie częściowo zacienione poprzez odpowiednie zadrzewienie (wypas w sąsiedztwie budynków inwentarskich oraz w znacznym oddaleniu od nich, głównie na halach górskich).
- Chlewnie – okólniki (wybiegi) nieutwardzone, obsiane zielonką i częściowo zacienione drzewami i krzewami.
- Stajnie – budynki dla kłacz i źrebiąt powinny sąsiadować z okólnikami i pastwiskami. Same okólniki mają nawierzchnię wysypaną piaskiem. Zielenią wysoką sadi się przy ogrodzeniach okólników w celu uzyskania wymaganych miejsc zacienionych oraz osłony przed wiatrami. Ogrodzenia pastwisk (padoków) powinny być ścięte, a w szczycie tak powstałego obciętego trójkąta zalecane jest posadzenie drzewa o rozłożystej koronie. Dopuszczalne ogradzanie pastwisk ży-

wopłotami jest rzadko stosowane z uwagi na konieczność ich stałej pielęgnacji. Najczęściej żywopłoty wprowadzane są jako ogrodzenie pastwisk od strony wiejących wiatrów.

- Kurniki – wybiegi obsiane roślinami motylkowymi, mieszanką traw lub mieszanką traw i motylkowych częściowo zacienione przez obsadzenie krzewami⁵. Darń wybiegów powinna być zwarta i niewysoka i składać się z roślin dobrze znoszących wydeptywanie. Zastosowanie ogrodzenia w formie żywopłotów pozwala na ochronę ptaków przed słońcem. W celu uzyskania miejsc zacienionych na wybiegach dla kur stosuje się również „wysokie” rośliny dostarczające dodatkowej paszy (kukurydza, słonecznik) oraz drzewa i krzewy. Ptaki często utrzymywane są na wybiegach całosezonowo z zastosowaniem budek nocle-

gowych. Za utrzymywaniem kur na wybiegach zielonych przemawia możliwość zaspokojenia naturalnego odruchu grzebania pozwalającego na uzupełnianie ich potrzeb żywieniowych oraz dostarczającego zajęcia, co w znacznym stopniu zmniejsza skłonność do wzajemnego dziołania (kanibalizm).

- Indyczniki – wybiegi dla młodych indyków (od 8-11 do 21-24 tyg.): lasy o rzadkim poszyciu, poręby, polany leśne, parki, sady, łąki, pastwiska, uprawy zielone, pola po sprzęcie okopowych, na których ustawia się budki kolonijne. W celu ochrony przed deszczem i słońcem na pastwiskach bez zacienienia naturalnego (zielenią wysoką) stosuje się wysiewanie kukurydzy lub słoneczników.
- Kaczniki – wybiegi o maksymalnie 2/3 powierzchni całego obszaru (niezbędne jest utwardzenie pozostałej części wybiegu)

Gruntowy wybieg dla koni. Kopna Góra, Podlasie

Ground horse-run. Kopna Góra, Podlasie

Łęki Dolne, Podkarpackie. Gnojownia obsadzona krzewami w tradycyjnej zagrodzie

Łęki Dolne, Podkarpackie. A manure pit with bushes on a traditional farm

Łęki Górne, Podkarpackie. Gnojownia obsadzona krzewami w tradycyjnej zagrodzie

Łęki Górne, Podkarpackie. A manure pit with bushes on a traditional farm

Modliczka, Małopolska. Pastwiska dla gęsi sąsiadujące z budynkami inwentarskimi

Modliczka, Małopolska. Pastures for geese close to the farm livestock buildings

porośniętej krzewiastą darnią, pozbawione dostępu do wody lub zlokalizowane przy zbiornikach wodnych (najlepiej przy stawach). Ogrodzenie wybiegu mogą stanowić odpowiednie żywopłoty, a wymagane miejsca zacienione można uzyskać poprzez zastosowanie krzewów i drzew niskopiennych.

- Gęśniki – pastwiska obsiane mieszkanką roślin zbożowych z motylkowymi, mieszkanką traw lub mieszkanką traw z koniczyną z miejscami zacienionymi drzewami i krzewami; wskazane z dostępem do wody.

W obowiązujących zaleceniach dotyczących minimalnych warunków utrzymania zwierząt gospodarskich⁶ wymieniane są wymagane powierzchnie wybiegów, bez sprecyzowania ich rodzaju (utwardzone lub zielone) w odniesieniu do odpowiednich systemów utrzymania kóz, kur, gęsi, kaczek, perlic i strusi. Przy czym zalecenia jako jeden z systemów wymieniają utrzymywanie zwierząt gospodarskich w systemie otwartym z wyjątkiem kur, indyków, strusi, gęsi do ukończenia 6. tygodnia życia, kaczek do ukończenia 3. tygodnia życia, przepiórek do ukończenia 20. dnia życia, cieląt do ukończenia 2. tygodnia życia utrzymywanych bez matki oraz zwierząt futerkowych. Tylko w przypadku utrzymywania jeleni i danieli w systemie otwartym zalecenia nakazują zapewnienie zwierzętom w okresie pastwiskowym stałego dostępu do pastwisk.

Gospodarstwa fermowe

Farms

Wokół ferm zwierzęcych powinno tworzyć się strefy ochronne z elementami zieleni, których szerokość zawiera się w przedziale od 500 do 1500 m. Szerokość stref ochronnych należy przyjmować indywidualnie, uzależniając ją od wielkości fermy i gatunku zwierząt, orientacji budynków w stosunku do stron świata oraz częstotliwości występowania wiatru z określonego kierunku. Zalecane, wprowadzane ze względów sanitarnych, strefy izolacyjne pomiędzy poszczególnymi sektorami produkcyjnymi na terenie fermy, to w przeważającej części obszary zielone. Pełniąc funkcję izolacyjną – wstrzymywanie śniegu i kurzu oraz ochrona przed zbytnim nasłonecznieniem – nie powinny one narażać, zwłaszcza gatunków mniej odpornych (trzoda chlewna, drób), na infekcje przenoszone za ich pośrednictwem.

W systemach przemysłowych (intensywnych), zasadniczo brak jest wybiegów lub występują wybiegi wyłącznie utwardzone, zdarza się często, że bez zieleni zacieniającej. Wybiegi zlokalizowane bezpośrednio przy klatkach i użytkowane przez zwierzęta wyłącznie w okresie mrozów (styczeń, luty) wymagane są przy hodowli lisów polarnych. Produkcja ekstensywna – wybiegi, okólniki

Suraż, Podlasie. Pastwiska dla koni sąsiadujące z budynkami inwentarskimi

Suraż, Podlasie. Pastures for horses close to the farm livestock buildings

i pastwiska, jak w gospodarstwach zagrodowych.

W fermowych rolniczych gospodarstwach produkcyjnych ukierunkowanych na przemysłowe systemy chowu zwierząt gospodarskich nie wystarczająco wykorzystuje się zieleni jako element ogrodzeń czy też ochron-zacienień. Nadal też trwa dyskusja nad efektywnością pastwiskowych lub alkierzowo-pastwiskowych systemów chowu zwierząt w porównaniu z alkierzowymi, chociaż samo pastwisko na obszarach użytkowanych rolniczo, bywa nadal najtańszym źródłem paszy dla zwierząt, a różnice jakości produktu są znaczące.

Gospodarstwa ekologiczne

Ecological farms

Produkcja zwierzęca w gospodarstwach ekologicznych stanowi jeden z elementów zintegrowanego organizmu gospodarczego, w którym dąży się do całościowego traktowania relacji między człowiekiem, zwierzętami gospodarskimi i roślinami uprawnymi. Oprócz wcześniej wymienianych w zagrodach i fermach przykładów zieleni towarzyszącej budynkom inwentarskim, w gospodarstwach ekologicznych mamy do czynienia z całym arealem upraw, przynależnym danemu gospodarstwu. Istota produkcji zwierzęcej w gospodarstwie ekologicznym

opiera się, poza realizacją zasad dobrostanu zwierząt, na dążeniu do osiągnięcia możliwie zamkniętego obiegu składników, a przynajmniej pasz i nawozów. Stąd wynika konieczność dostosowania obsady zwierząt do odpowiednio użytkowanego arealu i warunków środowiskowych w odniesieniu do jednego gospodarstwa lub w odniesieniu do gospodarstw ze sobą współpracujących – gospodarstwa prowadzące chów zwierząt z gospodarstwami bezinwentarskimi. Zależność pomiędzy rodzajem i ilością obsady zwierzęcej a posiadaniem własnej bazy paszowej wpływa na rodzaj i sposób pozyskiwania użytków polowych z przeznaczeniem na pasze. Chów zwierząt wymusza uprawę różnorodnych gatunków roślin i urozmaicenie płodozmianu.

W gospodarstwach ekologicznych z uwagi na wymagania formalne w szerokim zakresie określające i regulujące zasady poprawnej agrotechniki i zootechniki oraz profilaktyki nie mogą występować uprawy

monokulturowe. Prowadzona jest uprawa wielu gatunków roślin. Wraz z zalecanym użytkowaniem rodzimych lub zadomowionych taksonów roślin i zwierząt⁷ stosowanie takiej praktyki w gospodarstwach ekologicznych pozwala na:

- utrzymanie różnorodności biologicznej (genetycznej);
- ochronę dziedzictwa kulturowego;
- zachowanie atrakcyjności turystycznej;
- właściwe kształtowanie krajobrazu.

Znajdujące się w gospodarstwach ekologicznych budynki inwentarskie, w myśl obowiązującej w nich zasady chowu zwierząt użytkowych zgodnie z naturą, powinny posiadać wybiegi odpowiednie dla poszczególnych gatunków zwierząt. Za obszary zielone „przynależne” w określony sposób odpowiednim budynkom inwentarskim należy tutaj traktować również pastwiska (wypas wędrowny, wolny i kwaterowy), na których ponadto określone gatunki

Fermy w krajobrazie. Halland, Szwecja

Farms in a landscape. Halland, Sweden

zwierząt gospodarskich (wybrane rasy owiec i w niewielkim zakresie kozy) mogą być traktowane jako narzędzia pielęgnujące dany teren w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu⁸. Z kolei inne gatunki zwierząt odpowiednio użytkowane „pielą” chwasty. Przy pastwiskowym chowie gęsi w okresie wzrostu łubinu, seradeli i gorczyca można przepędzać stado przez pole (na którym nie stosuje się preparatów chwastobójczych). Gęsi nie zniszczą wymienionych

roślin użytkowych, a przytą chwasty hamując ich wzrost. Specyficzny rodzaj „pastwisk” może występować w gospodarstwach ekologicznych prowadzących chów kaczek na stawach i rzeczkach.

Gospodarstwa agroturystyczne

Tourism farms

Agroturystyka jest definiowana jako forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, opartego o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem – przyrodniczym, produkcyjnym, usługowym lub jako różne formy turystyki związane z funkcjonującym gospodarstwem rolnym, w którym produkcja roślinna i hodowla zwierząt stanowią jedne z istotniejszych atrakcji. Za gospodarstwo agroturystyczne przyjmuje się podmiot gospodarczy, który oprócz produktów roślinnych i zwierzęcych, wytwarza produkty i usługi agroturystyczne⁹. Zwierzęta gospodarcze i domowe, działka zagrodowa – jej urządzenie i zagospodarowanie oraz krajobraz stanowią tu – jako całość – najważniejszy element przeżyć związanych z turystyką.

W gospodarstwie agroturystycznym zieleni towarzysząca budynkom inwentarskim spełnia wszystkie funkcje wyszczególnione i opisane

wcześniej. Jednocześnie przewaga określonej funkcji zieleni – ochronna, użytkowa i ozdobna; zależy tutaj w przedmiotowym temacie od roli, jaką w gospodarstwie odgrywają zwierzęta, a w następstwie budynek inwentarski. W gospodarstwie agroturystycznym zwierzęta gospodarskie mogą pełnić rolę:

- 1 – dekoracyjną: zwierzęta występują w odpowiedniej, najczęściej niewielkiej ilości i prezentują z reguły ozdobne i nieagresywne gatunki oraz rasy;
- 2 – „agroturystycznie” użytkową: np. hippika, hipoterapia, dogoterapia, felinoterapia;
- 3 – produkcyjną.

W konsekwencji budynek inwentarski w gospodarstwie agroturystycznym pełni funkcję:

- 1 – dekoracyjno-ekspozycyjną,
- 2 – użytkowo-dekoracyjną,
- 3 – produkcyjną.

Taka klasyfikacja pociąga za sobą zróżnicowanie przeważającej funkcji zieleni. W przypadku dekoracyjno-ekspozycyjnego znaczenia budynków inwentarskich dominująca staje się funkcja ozdobna. Użytkowo-dekoracyjne znaczenie budynków inwentarskich pociąga za sobą równoważenie się ozdobnej i ochronnej funkcji zieleni, a w odniesieniu do budynków produkcyjnych dominująca staje się jej rola ochronna. We wszystkich trzech wymienionych uszczegółowieniach roli budynku inwentarskiego zbliżona jest ranga użytkowej funkcji zieleni – wybiegi, pastwiska.

Na działce gospodarstwa agroturystycznego muszą być wydzielone strefy dostępności. Funkcja rekreacyjna nie może kolidować z funkcją produkcyjną. Dla pogodzenia działalności rolniczej i turystycznej oraz funkcji mieszkalnych, teren działki powinien być podzielony na 3 wyraźne strefy funkcjonalne: gospodarczą – strefę pracy, mieszkalno-wypoczynkową i ogrodniczą. Strefa gospodarcza powinna być położona w głębi działki siedliskowej, a strefa mieszkalno-wypoczynkowa usytuowana w pobliżu drogi dojazdowej. Wszystkie strefy powinny być skomunikowane, ale i odizolowane, na przykład własnymi pasami zieleni – żywopłoty, szpalery, pnącza. Gospodarstwa agroturystyczne mogą teoretycznie prowadzić intensywną produkcję rolniczą, ale trudno sobie wyobrazić takie gospodarstwo bez wprowadzenia i rozdzielania w nim wyraźnych stref użytkowych – do wymienionych wcześniej stref funkcjonalnych należy dodać całkowicie odizolowaną, niedostępną dla agrowczasowiczów, strefę produkcyjną¹⁰.

Podsumowanie

Conclusions

Tak jak w każdym innym środowisku, zieleni towarzysząca budynkom inwentarskim spełnia trzy podstawowe grupy funkcji: ochronno-techniczną, użytkową i społeczno-kulturową. Zależnie od stosowa-

tego systemu chowu pierwszoplanowa staje się funkcja ochronna lub użytkowa. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na znaczącą, a często najważniejszą ochronną rolę zieleni w aspekcie obszaru oddziaływania obiektu na otoczenie i środowisko. Odpowiednie rozporządzenie reguluje zasady konieczności sporządzenia raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko, o czym nie zawsze pamiętają inwestorzy¹¹. Obszar oddziaływania obiektu jest to *teren wyznaczony w otoczeniu obiektu budowlanego na podstawie przepisów odrębnych, wprowadzających związane z tym obiektem ograniczenia w zagospodarowaniu tego terenu*¹². Zatem idealnym rozwiązaniem byłoby i uniknęłoby się wielu problemów, gdyby obszar oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko, w przedmiotowym zakresie: obiektu inwentarskiego, zawierał się w granicach działki lub znajdował się w obszarze przeznaczonym pod tego typu realizacje należącym do tego samego właściciela, co działka, której dotyczy inwestycja. A w tak określonych granicach inwestor stosowałby odpowiednio również takie narzędzie projektowe, jakim jest zieleni.

Wśród funkcji społeczno-kulturowych zieleni towarzyszącej budynkom inwentarskim nie powinna być niedoceniana jej funkcja estetyczna, mimo że wymyka się ona narzędziom oceny ekonomicznej rozważanych rozwiązań produkcyjnych¹³. To walory estetyczne wszystkich

form zieleni – różnorodność oraz dekoracyjność form i kształtów, budowy, struktury, pokroju i kolorów stanowią wraz z budynkami, którym ona towarzyszy, elementy kształtujące krajobraz. Należy o tym pamiętać, mimo że jako „zielone” elementy krajobrazu rolniczego oraz czynniki kształtujące walory środowiska przyrodniczego i przeciwdziałające jego zagrożeniom stosowne akty prawne wymieniają wyłącznie zadrzewienia¹⁴. W miarę możliwości trzeba zachować krajobraz rolniczy, w którym niegdyś: *Jak obrazek za obrazkiem, zagrody (...) ukazywały się jedna za drugą, z daleka i z bliska, samotne lub ściśle jedna ku drugiej przysunięte, podobne do siebie, a przecież rozmiarami swych domów, gatunkami drzew i przemagającymi barwami roślin ze sobą różne*¹⁵. Tworząc dzisiejszy krajobraz obszarów wiejskich należy doceniać i zrozumieć rolę zieleni, tej społecznej – ustawowej i tej prywatnej – indywidualnej. W każdym miejscu, na całym obszarze zagrody i fermy.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by autor.

Małgorzata Drożdż-Szczybura

Zakład Architektury i Planowania Wsi

Wydział Architektury

Politechnika Krakowska

Section of Rural Architecture and Planning

Faculty of Architecture

Cracow University of Technology

Przypisy

¹ W tym miejscu przywołam, wprawdzie nie powszechny i raczej specyficzny, znany mi osobiście przykład spełniania przez zieleń funkcji ozdobnej w budynku inwentarskim. W latach 80. XX w. we wsi Kamianna w Beskidzie Sądeckim (woj. małopolskie), miejscowy proboszcz pielęgnował pelargonie kwitnące w oborze. W ten, dość nietypowy sposób, usiłował przekonywać mieszkańców, że nawet w oborze może być i czysto i ładnie.

² Gospodarstwa rolne w rozumieniu Ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym – Dz. U. 1984 Nr 52 poz. 168 oraz gospodarstwo w rozumieniu Ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt – Dz. U. 2004 Nr 69 poz. 625.

³ Zabudowa zagrodowa w rozumieniu Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie – Dz. U. 2002 Nr 75, poz. 690; zmiany: Dz. U. 2003 Nr 33, poz. 270; Dz. U. 2004 Nr 109, poz. 1156 oraz Ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 o kształtowaniu ustroju rolnego – Dz. U. 2003 Nr 64 poz. 592.

⁴ Ochronę przed niekorzystnym działaniem hałasu należy zapewniać wszystkim gatunkom zwierząt, pamiętając, że najbardziej wrażliwe są tutaj brojlery i trzoda chlewna.

⁵ Dla wszystkich gatunków zwierząt należy dobierać w obsadzeniach nieszkodliwe dla nich gatunki roślin.

⁶ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 2 września 2003 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymania poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich – Dz. U. 2003 Nr 167 poz. 1629.

⁷ Zalecenia dotyczące prowadzenia gospodarstw ekologicznych oraz programy rolno-środowiskowe uwzględniają wartości użytkowe zarówno roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich, jak i tych – roślin i zwierząt – „dziko” rosnących (np. chwasty) i żyjących.

⁸ Georg E. Siebeneicher, *Podręcznik rolnictwa ekologicznego*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 457-461. W zakresie ochrony krajobrazu autor wymienia również pracę koni na trudnych glebach oraz przy zrywce drzewa.

⁹ Określenia agroturystyki przyjęto [za:] Maciej Drzewiecki, *Podstawy Agroturystyki*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001; Janusz Majewski, *Agroturystyka to też biznes*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2000; Michał Sznajder, Lucyna Przezbórska, *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.

¹⁰ Ponadto należy pamiętać, że istniejące w krajach UE unormowania legislacyjne mają wspierać w tym zakresie pozarolniczy rozwój obszarów wiejskich w odniesieniu do stosunkowo niewielkich gospodarstw i ograniczają możliwości prowadzenia intensywnej produkcji rolniczej w gospodarstwach zakwalifikowanych jako agroturystyczne.

¹¹ Odnoszę się w tym miejscu do stosownych Rozporządzeń Rady Ministrów w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko – Dz. U. 2004 Nr 257 poz. 2573 oraz Dz. U. 2005 Nr 92 poz. 769. Uwagi do zagadnienia oddziaływania obiektu inwentarskiego na środowisko w świetle przywołanych Rozporządzeń zamieszczam [w:] Małgorzata Drożdż-Szczybura, Anna Szczybura, *Poszukiwanie archetypu w procesie kształtowania współczesnej formy budynków inwentarskich*, „Odnova polskiej wsi”, Politechnika Białostocka Wydział Architektury, Białystok 2006, s. 170-178 oraz Małgorzata Drożdż-Szczybura, *Poszukiwania nowej formy budynków inwentarskich*, „Aura” 7/07, s. 14-16, „Aura” 8/07, s. 14-16.

¹² Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane – Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414.

¹³ Wprawdzie prowadzono badania, a raczej wykonywano doświadczenia oceniające wpływ

estetyki otoczenia na wzrost wydajności produkcyjnej niektórych gatunków zwierząt, ale ich wyniki traktowane są wyłącznie jako ciekawostki. Bada się również zależności pomiędzy środowiskiem pracy, jego estetyką i człowiekiem (pracownikiem), ale na dzień dzisiejszy nie zawsze jest miejsce na praktyczne zastosowanie ich wyników w dużych rolnych gospodarstwach produkcyjnych.

¹⁴ W oparciu o Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880, art. 4, pkt. 27), w którym zadrzewienia zdefiniowano jako: *drzewa i krzewy w granicach pasa drogowego, pojedyncze drzewa lub krzewy albo ich skupiska niebędące lasem w rozumieniu art. 3 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz. U. z 2000 r. Nr 56, poz. 679, z późn. zm.), wraz z terenem, na którym występują, i pozostałymi składnikami szaty roślinnej tego terenu, spełniające cele ochronne, produkcyjne lub społeczno-kulturowe.*

¹⁵ Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, t. I, Warszawa 1957, s. 174.

Zieleń towarzysząca dolnośląskim założeniom pałacowo-folwarcznym

Renata Gubańska

Greenery
Accompanying
Lower Silesia Palace
- Grange Set

Wprowadzenie

Introduction

Zespoły ogrodowe, parkowe lub ogrodowo-parkowe bezpośrednio graniczące z założeniami pałacowo-folwarcznymi były przede wszystkim miejscami spacerów i wypoczynku mieszkańców majątków ziemskich. W zinwentaryzowanych obiektach wyróżniają się dwie zasadnicze kompozycje przestrzenne. Pierwszą z nich cechuje geometria, regularność układów, często osiowość. Z kolei druga wyróżnia się pewnego rodzaju swobodą, nawiązującą do krajobrazów naturalnych.

Niezależnie od czasu powstania, epoki, w której się kształtowała – sztuka ogrodowa łączyła i łączy w sobie nadal różne dziedziny: od ogrodnictwa i sadownictwa, poprzez architekturę, aż po malarstwo, a nawet poezję. Zamierzeniem ówczesnych projektantów było nie tylko stworzenie niepowtarzalnej, o własnym stylu kompozycji, ale również miejsc, które swoim „osobistym” urokiem nastrojałyby do marzeń i poetyckich rozmyślań.

W każdym okresie historycznym panowały odmienne style w kompozycjach zarówno ogrodowych, jak i parkowych. Epoki były różnorodne, wyróżniały się indywidualnymi cechami, jednak zawsze operowały tymi samymi elementami, m.in. alejami, ścieżkami, kompozycjami kwiatowymi, małą architekturą ogrodową, wodą. Zasadnicza różnica

polegała na sposobie ich zestawienia oraz rozmieszczenia.

Zarys dziejów założeń ogrodowych i parkowych

A draw of the history of
palace and garden sets

Pierwsze kompozycje ogrodowe powstają już w starożytności¹. Zarówno starożytni Grecy, jak i Rzymianie zwracali dużą uwagę na właściwe wychowanie młodzieży. Służyły temu gimnazjony, które z reguły sytuowano na obrzeżach miast², ponieważ większa przestrzeń stwarzała większe możliwości komponowania zieleni dla różnych celów: odpoczynku, nauki, ćwiczeń fizycznych. Znana była także tzw. zieleń publiczna, czyli ogólnie dostępna dla wszystkich mieszkańców miast. W Grecji występowały święte gaje lokalizowane w bardzo atrakcyjnych miejscach. Ich powstawanie miało związek z obrzędami religijnymi. Z kolei w greckich domach występowała skromna roślinność przede wszystkim na dziedzińcu domostwa. Całkowicie odmiennie wyglądało domostwo rzymskie, charakteryzujące się bogactwem i przepychem. Dotyczyło to również zieleni, która występowała w połączeniu z małą architekturą. Niektóre prywatne ogrody zakładano jako

rozległe kompozycje i udostępniano je mieszkańcom miast³.

W średniowieczu wyróżniono trzy kompozycje ogrodowe: przyklasztorne, zamkowe i miejskie. Ogrodom wchodzącym w skład założeń klasztornych nadawano największą rangę, ponieważ symbolizowały część raju na ziemi. Do najbardziej charakterystycznych należały wirydarze przyklasztorne⁴. Oprócz miejsc zielonych o znaczeniu symbolicznym występowały również ogrody o typowej funkcji użytkowej (warzywniaki, sady), sytuowano je tuż za murami klasztorными. Podobnie lokalizowano ogrody przyzamkowe. Ze względu na obronne funkcje zamków, maksymalne wykorzystanie miejsca w obrębie ówczesnych fortyfikacji, warzywniaki i sady zakładano u podnóża murów zamkowych. Na terenie zamków wygospodarowywano jedynie niewielkie tereny, zwykle porośnięte trawą, służące odpoczynkowi. Natomiast miasta średniowieczne charakteryzowały się znaczną intensywnością zabudowy. Jeżeli nawet przy zakładaniu danej

Błonia krakowskie. Obecny stan średniowiecznego ogrodu miejskiego

Kraków Commons. The present state of medieval city garden

miejsowości pozostawiono nieduży teren jako rezerwę budowlaną i przeznaczono go tymczasowo na cele rekreacyjne mieszkańców, to rozwijające się miasto szybko wchłaniało te obszary. Ogrody typowo miejskie zaczęły powstawać dopiero pod koniec gotyku. Zakładano je poza murami miejskimi.

W renesansie następuje wyraźny podział na ogrody ozdobne – sytuowane w pobliżu siedziby mieszkalnej oraz użytkowe – znajdujące się w pewnym oddaleniu. Właściwe założenia ogrodowe o funkcji reprezentacyjnej zakładano na zapleczach rezydencji, które stanowiły ich dominantę architektoniczną. Ogrody te charakteryzowały się geometrycznymi kształtami⁵ oraz osiowością kompozycji. Istniały także nowe aranżacje wcześniejszych, średniowiecznych miejsc wypoczynku usytuowanych w granicach zamków. Nowością było komponowanie zieleni dla celów spacerowych i wypoczynkowych poza murami zamkowymi. Istotną częścią był otaczający go teren, tworząc w ten sposób pewien krajobraz. Ważną rolę w ogrodach Renesansu pełniły miejsca, pełniące funkcję punktów obserwacyjnych bądź widokowych.

Ogrody Baroku uznano za układy o najdoskonalszych kompozycjach geometrycznych. Zarówno zieleń, woda, jak i mała architektura ogrodowa (szczególnie rzeźba ogrodowa), wzajemnie się przenikając i uzupełniając, tworzyły jednorodne struktury oparte na osiowości.

Zwracano szczególną uwagę na powiązanie budynków z otoczeniem, aby tworzyły doskonałą całość. Niezbędnymi komponentami stały się schody, pochylnie i tarasy, które znakomicie wzbogacały barokowe struktury ogrodowe oraz wspaniale je urozmaicały.

Pod koniec baroku zaczęły się pojawiać ogrody klasycyzmu, których głównym zadaniem było pomieszczenie licznych rzeszy gości, bawiących się w trakcie wystawnych przyjęć. Wymagały, zatem dużych powierzchni, dlatego powstawały wyłącznie przy znaczących zespołach pałacowych. Kompozycyjnie stanowiły kontynuację barokowej myśli ogrodowej.

Od bardzo dawna, niezależnie od panujących stylów, istniały parki krajobrazowe, których nie należy utożsamiać z parkami romantycznymi. Ogrody krajobrazowe były już właściwie znane w epoce renesansu. Ogród krajobrazowy tworzył niejako drugorzędną, nieco oddaloną od rezydencji część posiadłości.

Próby przejścia z kompozycji geometrycznych do bardziej naturalnych następowały bardzo powoli. Dopiero pod wpływem nurtu napływającego z Anglii, zaczynają powstawać założenia o kształtach zbliżonych do naturalnych, swobodnie prowadzonych ścieżkach, podkreślających topografię terenu. Coraz większe znaczenie ponownie ma woda, tym razem o linii brzowej zbliżonej do form spotykanych w przyrodzie. Projektowane kompo-

zycje zieleni mają odzwierciedlać te występujące w otoczeniu. Pojawiają się polany parkowe oraz otwarcia widokowe w głąb parku lub przeciwnie: z wnętrza parkowego w stronę pałacu. W wykształconym w końcowym etapie przemian tzw. parku romantycznym ważną rolę pełnią różnego rodzaju pawilony, licznie występujące w ówczesnych kompozycjach. Architekturą często nawiązują do ruin gotyckich. Ich głównym zadaniem jest wprowadzenie przechodnia w zachwyty bądź zadumę.

W XIX wieku, m.in. w wyniku przemian gospodarczych, zaczęto zakładać ogrody, parki lub kompozycje ogrodowo-parkowe przy obiektach typu: szpitale, szkoły, a nawet fabryki. W związku z powstaniem klasy robotniczej osiedlającej się w miastach, koniecznym stało się zapewnienie jej miejsc odpoczynku. Idealnym rozwiązaniem stały się parki miejskie, które występują coraz liczniej. W tym samym czasie na terenach wiejskich powszechnym staje się przeprojektowywanie dotychczasowych założeń ogrodowo-parkowych na kompozycje romantyczne.

W XX wieku sztuka ogrodowa krajów Europy zachodniej próbuje w pewnym stopniu nawiązać do nurtów obowiązujących w ówczesnej architekturze (secesja i modernizm). Na terenie Polski jest znacznie bardziej zachowawcza, stanowi jedynie niewielkie rozwinięcie reguł XIX w. Pewne ożywienie widoczne jest wyłącznie przy zakładaniu ogrodów

przy willach miejskich oraz parków publicznych w obrębie miast – prowadzi to do powstania idei miasta-ogrodu. Niemniej wiek XX jest bardzo ważny dla rozwoju sztuki ogrodowej, ponieważ zauważono potrzebę ochrony zarówno starych ogrodów, jak i parków.

Wybrane kompozycje ogrodowe lub parkowe

Chosen palace or garden compositions

Na terenie objętym inwentaryzacjami, istniejące założenia parkowe w znakomitej większości utrzymane są w duchu parków krajobrazowych epoki romantyzmu. Tylko w nielicznych przypadkach

ocalone układy nawiązują do regularnych, geometrycznych rozwiązań przestrzennych. Niestety, prawie wszystkie zachowane parki przez ostatnie dziesięciolecie zostały pozostawione samym sobie. W praktyce oznacza to ich ruinę. W dużej mierze zdziczały, porosły samosiewem nie tylko krzewów, ale także drzew. Do stanu ich dewastacji przyczynił się również człowiek poprzez wycinanie drzewostanu, urządzenie wysypisk na polanach, zaśmiecanie stawów. O istnieniu renesansowych czy też barokowych założeń ogrodowo-parkowych dowiadujemy się z przekazów ikonograficznych, bądź możemy się jedynie domyślać widząc opustoszałe, na wpół zaśmiecone place przypałacowe (zawsze usytuowane na osi symetrii).

Rekonstrukcja renesansowego ogrodu królowej Bony na Zamku Wawelskim w Krakowie

A reconstruction of the renaissance Queen Bona's garden in Wawel Castle in Kraków

Współczesny obraz barokowego ogrodu
przypałacowego w Białymstoku

A present view of a palace baroque garden
in Białystok

Pomimo tak znacznych zniszczeń owe parki podworskie zachowały swój niepowtarzalny urok i klimat. Jadąc szosą już z daleka widzimy zieloną sylwetkę parku z ukrytym w nim pałacem oraz z wyraźnie zarysowanymi obok zabudowaniami folwarcznymi. Projektując założenie pałacowo-folwarczne jako jedną całość zwykle starano się wkompono-

wać rezydencję w najbliższą zielenią sąsiadującego parku.

Lokalizacja nieukończonego pałacu w Sielcu Starym wspaniale obrazuje tego typu układ. Z kolei tak znakomite sąsiedztwo dostarcza niepowtarzalnych wrażeń, np. kiedy przebywa się na pałacowym tarasie, z którego można podziwiać wspaniałe otwarcia na polany par-

kowe. Zielone wnętrza są jeszcze czytelne, mimo że całe założenie pozostaje niezagospodarowane od dziesiątków lat.

Odmienną kompozycję prezentuje rozwiązanie w Pawłowicach. Pole widzenia mamy tu znacznie ograniczone dzięki stosunkowo krótkiej osi widokowej. Pomyślano również o efekcie odwrotnym: o spojrzeniu na pałac od strony ogrodu. Do niektórych kompozycji pałacowo-parkowych wprowadzono wodę – w ten sposób otrzymano malownicze odbicie rezydencji w wodzie, widoczne poprzez gałęzie sąsiadujących drzew.

Założeniom ogrodowym lub parkowym nadawano indywidualny klimat i niepowtarzalną atmosferę nie tylko poprzez sieć alejek spacerowych, zaskakujące widoki na zamknięciach osi widokowych, odpowiednio dobrane nasadzenia drzew i krzewów, ale również dzięki wprowadzaniu malowniczych obiektów małej architektury. Stanowiły ją m.in.: dopracowane w szczególności świątynie dumania, jak chociażby znajdująca się w parku przypałacowym we wsi Kwietno bądź Chwałimierz; budowle romantyczne przypominające gotyckie ruiny, które dosłownie w stanie ruiny przetrwały do dziś na granicy parku przechodzącego następnie w las w miejscowości Psary. Występowały też altanki ogrodowe. W Mrozowie zachował się drewniany niewielki budynek usytuowany na małej wysypce otoczonej wodą, do której

Widoczny na tle parku pałac w Sielcu Starym

A palace in Sielce Stare in the background of park

Widok z polany parkowej na pałac
w Pawłowicach

A view from a park clearing in the direction
of a palace in Pawłowice

prowadzi mały mostek. W niektórych parkach zachowały się rodowe kaplice grobowe. Z reguły są to już stojące ruiny porośnięte roślinnością parkową, jak w przypadku kaplicy w Bogunowicach lub Jakubowicach. Do wyjątków należy sytuacja z Oleśnicy Małej, gdzie o kaplicę grobową troszczy się miejscowy proboszcz wraz z wiernymi. Z kolei we wsi Chwalimierz, na terenie rozległego założenia pałacowo-folwarcznego, mimo znacznego zniszczenia, wciąż wprawia w zachwyt malowniczo zlokalizowana glorieta.

Począwszy od XVI wieku ogrody miały zadziwiać odwiedzającego także rzadkimi, egzotycznymi gatunkami roślin, ptaków bądź zwierząt. Z tego powodu, aż do XIX wieku, założeniom ogrodowo-pałacowym towarzyszyły różnej wielkości i rodzaju oranżerie, inspekty, woliery, a także zwierzyńce. Często wznoszono je w miejscach reprezentacyjnych, gdyż w owym czasie podnosiły one niejako prestiż właściciela ziemskiego. Świadczyły o jego wiedzy, zainteresowaniach oraz guście. Stanowiły również przedmiot szczególnej dumy ich gospodarza. Należy podkreślić, że na badanym obszarze, nie było potrzeby zakładania ptaszarni czy też zwierzyńców, ponieważ okoliczne skupiska zieleni zarówno wysokiej, jak i niskiej stanowiły naturalne miejsce schronienia dla zwierząt.

W granicach opracowywanych zespołów parkowych niegdyś licznie występowały oranżerie i cieplarnie. Niestety do naszych czasów zacho-

wało się ich niewiele. Z reguły lokalizowano je tuż przy pałacu bądź bezpośrednio w jego sąsiedztwie. Były to obiekty drewniane, murowane, ewentualnie o metalowej konstrukcji, jednak elewację przeszkloną orientowano zawsze na południe. Niezależnie, czy były to budynki oszklone w całości, czy miały w znacznej części przeszklone ściany, to ich rzuty czy też bryły dachów przybierały interesujące kształty. Cieplarnie w związku z dużym zróżnicowaniem brył i delikatnością formy (dzięki znacznym przeszklonym powierzchniom), stanowiły zawsze ozdobę miejsca, w którym je budowano. Do interesujących przykładów należą obiekty m.in. w Łojowicach oraz Oleśnicy Małej.

Zarówno ogród, jak i park przypisane są do grupy działań człowieka, których wynikiem jest ingerencja w środowisko naturalne. Na szczęście należą do tych pozytywnych przykładów. Właśnie dzięki takiej działalności wzbogacono krajobraz kulturowy regionu, uczyniono go znacznie bardziej atrakcyjnym. Dla niektórych wsi parki podworskie stanowią jedyne skupisko zieleni wysokiej w okolicy, co czyni je jeszcze bardziej interesujące. Występowanie założeń parkowych stwarza nowe szanse rozwoju dla miejscowości. Właściwe zagospodarowanie zgodne ze współczesnymi zasadami konserwacji i rewaloryzacji pozwoli na przywrócenie dawnych wartości funkcjonalnych, wraźniowych oraz odczuć estetycznych.

Staw parkowy w Pawłowicach

A park pond in Pawłowice

Podsumowanie

Summary

Dawne ogrody i parki towarzyszące założeniom pałacowo-folwarcznym od początków swego istnienia, podobnie jak folwarki, wpływały i kształtowały krajobraz kulturowy miejscowości, w których były zakładane. Niezależnie od epoki, w której powstały, zawsze stanowiły integralną część miejscowości, pozostawały z nią w ścisłym związku. Często stanowiły jedyne skupisko zieleni wysokiej w okolicy. Czasami łączyły się bezpośrednio z obszarami przyległych lasów. Na pewno stanowiły jedyne rodzaj zieleni zorganizowanej w miejscowości; nierzadko stan taki trwa do chwili obecnej. Mimo, że w większości przypadków pozostawiono je niezagospodarowane, bez opieki i podstawowych zabiegów pielęgnacyjnych, to nadal stanowią świadectwo minionych epok, a ich zachowane kompozycje przestrzenne świadczą o przemyślanych rozwiązaniach i dawnej świetności. Stwarza to duże możliwości adaptacyjne, przystosowania dawnych kompozycji ogrodowo-parkowych do nowej funkcji, zgodnej z oczekiwaniami mieszkańców wsi.

Należy pamiętać, że niektórzy właściciele ziemscy oprócz ogrodów i parków, obsadzali wybrane drogi drzewami. W ten sposób powstały obecne zabytkowe aleje, rzadziej szpalery. Zinwentaryzowane drogi

z reguły łączyły dwór z wybraną wsią lub folwarkiem pomocniczym, prowadziły do kościołów bądź dworców kolejowych. We współczesnym układzie ruralistycznym wsi zarówno dawne założenia ogrodowo-parkowe, jak i wspomniane aleje stanowią jedyne formy zieleni zorganizowanej. Szkoda, że pozostają bez opieki, że nikt się nimi nie zajmuje. Pozostaje jednak mieć nadzieję, że w miarę wzrostu świadomości społecznej oraz usprawnieniu przepisów prawnych ich sytuacja ulegnie zdecydowanej poprawie.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Renata Gubańska

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Przypisy

¹ Do najbardziej znanych należą słynne ogrody wiszące w Babilonie.

² M.in. ze względu na występującą tam ciszę i zieleni.

³ Starożytni Rzymianie zakładając miasta od razu przeznaczali pewien obszar pod ogród publiczny.

⁴ Wirydarz – w zespole klasztornym dziedziniec na rzucie kwadratu, pełniący funkcję ogrodu. Umieszczenie wirydarza przy katedrze należy do rzadkości.

⁵ Dominują kwadraty i prostokąty.

Literatura

1. Gubańska R., 2005, *Folwarki nizinne Dolnego Śląska od połowy XVIII do XX wieku*, Wyd. AR we Wrocławiu, Wrocław.
2. Majdecki L., 1978, *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa.
3. Małachowicz E., 2007, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
4. Różańska A., Krogulec T., Rylke J., 2002, *Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej*, Wyd. SGGW, Warszawa.
5. Stępniewska B., 1993, *Rezydencje na Śląsku XVIII wieku. Pałace, ogrody i parki krajobrazowe*, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

Brief Analysis of Classical Chinese Garden

Zhou Zhanxi

Krótka
charakterystyka
klasycznych
ogrodów
chińskich

At the fourth General Assembly of International Landscape Architecture Federation (Vienna, 1954), the United Kingdom gardener Jellicoe divided the world gardening system into three parts: Chinese system, Western Asian system and European system.

With more than three thousand years of development, the Chinese system gradually formed its exquisite and elegant style.

Classification

According to ownership, the Classical Chinese garden is divided into three parts: royal garden, private garden and temple garden. Except for the temple gardens, the other two types are not open to the public. Royal gardens belong to royalty. They always have large areas in which the power of royalty is expressed, and the main part of the gardens is always full of grandeur. They are highly-colored, especially with yellow glazed tiles and red walls.

Compared to the royal garden, the private garden is small and exquisite. Most of these gardens are located in the south of China. Their owners always being scholars or former politicians. They built their own gardens which are simple but elegant in order to enjoy their picture and poetry lives with beautiful scenery.

Principles

Natural imitation

Rather than imitate nature, the Chinese gardener tried to recreate an ideal landscape in miniature with mountains, lakes, trees, and so on, and to incorporate mans place within nature.

Architecture melt in nature

In fact, since gardens were part of the extended living space for the adjacent family home, the setting of the principal buildings was the most important element in the layout of gardens. Buildings are not only the

A part of Summer Palace

places people live in but also sceneries in the garden.

Sentiment of literature and the arts

The owners of gardens were always scholars. Guests they brought to their gardens were also among the elite of society at that time, and poetry added another level of intellectual pleasure to their experience of the garden.

Artistic conception

Artistic conception is the most important constituent of a classical Chinese garden. It is also the reason people never tire of seeing such gardens.

Characteristics

Chinese gardens are opposite of geometric and emphasize the natural environment

The Chinese phrase for landscape, "Shan Shui", means literally "mountains and water" and a common phrase for making a garden, again translated literally, is "digging ponds and piling mountains."

Although the architectural composition of the main part of a royal garden is regular or symmetrical, the rest areas suggest comeliness. When visitors are in the garden, they will feel like they are at one with nature.

Chinese garden builders pay attention to composition with every garden having a theme

The Lingering Garden in Suzhou is a famous private garden. Its Chinese name, Liu Yuan, translates as "Long Lasting between Heaven and Earth". It expresses the best wishes of the owner to leave a good reputation to posterity.

The Summer Palace is the largest and best-preserved imperial garden. Its Chinese name, Yi He Yuan, translates as "Garden of Nurtured Harmony" or "Garden for Maintaining Health and Harmony". The Summer Palace was built to offer birthday felicitations to Empress Dowager Ci xi.

A pavilion in Summer Palace

So, the names of the buildings are all about “good fortune” or “longevity” and the shape of the water body looks like a birthday peach.

In the axial part of the Summer Palace, buildings are symmetrical, and from the vertical face, Architectural Composition looks like a bat spreading its wings. (“Bat” has the same pronunciation as “good fortune” in Chinese).

Space division

Due to long-term social and historical conditions of feudal restrictions, most classical Chinese gardens are closed, and with surrounding walls the garden features remain hidden from view. Apart from a few imperial palaces, garden areas generally are relatively small. Most important, which is also the most difficult, is to break through the limitations of space and ensure that the most abundant sceneries are shown in the limited space. In this respect, Chinese classical gardens have high artistic achievements, as the quintessence of classical Chinese gardens.

Generally speaking, the most important approach to classical Chinese gardens is breaking through space limitations, creating rich sceneries is natural layout, space dividing, borrowing sceneries and so on. Making use of rockeries, water bodies, trees, flowers, buildings to divide the garden into several scenic areas, each area has its own characteristics. Through the windows, the

scenes in each area blend from one to another.

Elements

Building

Buildings are an integral part of the Chinese garden and they often dominate the overall composition.

Tíng – a pavilion or literally “stopping” place in which to have a rest.

Lang – a covered corridor or roofed walkway.

Lóu – a two-storied building, occasionally used as living quarters by young, unmarried female members of the family.

Shuixie – a waterside pavilion, half extended out over the lake.

Fáng – a boat-shaped pavilion, also called a dry-land boat.

Qiáo – bridge.

Xuan – a studio for painting or calligraphy, enclosed in a small quiet courtyard.

Táng – the main hall.

Plant

Plant materials in Chinese gardens are selected for artistic conception more than the sense of sight.

Lotus – The lotus flower, is regarded as a spiritual flower, with elegant beauty, a mystery that inspires a person taking root in muddy water in the darkest place, where he or

Humble Administrator’s Garden

“Rainbow” in Humble Administrator’s

she rises above to bloom beautiful, powerful on the surface.

Plum – The plum blossoms in winter the coldest season of the year. It can resist the bitter cold. This is the symbolic level of the Higher Spirit. The plum inspires the person, no matter how difficult the surroundings may be, he or she will blossom so long as they have a staunch heart. Plum is one of the most important ornamental plants in winter and early spring.

Bamboo – The symbol of a person who shows high ideals by frugal living. It also symbolizes rising step by step.

Sweet-scented acanthus – Its florescence is in mid-autumn. It is famous because of its faint scent. It is the most popular plant in a courtyard.

The sound of a plant in the wind or rain may be an important element. Large-leaved plants may be selected for the sound made by rain striking the leaves. For example: plantain, lotus etc.

Stone layout

Stone is the hard skeletal structure of the world. It is used in a garden in two important ways: as sculpture and as a building material. The stone category is plentiful.

The strangely shaped standing stones often intrigue the first-time visitor to a Chinese garden. The most prized of all are Tai hu stones. They are formed of limestone and brought up from the bed of Lake Tai. The

A pavilion in The Lingering

soft force of water as it wears away hard stone. They are used to line the edges of garden ponds, piled into man-made mountains, and set up as monolithic abstract sculpture.

One of the most famous monoliths is 'Guan yun feng' which lies in the Lingering Garden of Suzhou. It is a single natural block of Tai hu stone and it looks like a gentlewoman doing up her hair.

Another form of stone are Stalagmite — the tall slender "shoot stones", so called because of their resemblance to bamboo shoots, and for this reason, are often planted near bamboo. For example, there are four season theme rockeries in Ge Yuan of Yangzhou city. In the spring rockery, builders used bamboo and Stalagmite to create spring scenery.

Water body

Bodies of water are favorite components of Chinese gardens. Water can affect humidity and temperature, as well as provide to an environment for water plants and fish. The sound of moving water may also be an important element in a garden.

There is also the popular pattern of three mountains in one pond in classical Chinese gardens, especially in royal gardens. In Chinese mythology there were three mountains – Penglai, Yingzhou and Fangzhang – inhabited by immortals. In accordance with this legend, the pattern was introduced as an element of the

design of water features in imperial gardens.

Conclusion

The Classical Chinese garden has a long historical standing. Some conceptions can inspire the modern landscape architect. Especially the unity of human beings and universe will bring about profound impacts to landscape architecture.

Photographs by author.

Zhou Zhanxi

College of Horticulture and Garden
of Hunan Agricultural University
Changsha, China

References

1. Zhou W., 2003, *The History of Chinese Classical Gardens*, Tsinghua University Press.
2. Meng Z., 2000, *Landscape Engineering*, China Forestry Press, Beijing.
3. www.portlandchinesegarden.org

A studio in Master of Nets Garden

Lipa

...lipy, których nikt nie kształtuje, nie obcina im gałęzi które rosną samotnie, zwłaszcza na szczytach pagórków, wyglądają wspaniale. Są zgrabne i kształtne, ugałżone do samej ziemi jak żywe, zielone stogi. Stogi te szeleszczą milionem drobnych listków, tworząc głębokie, tajemnicze cienie, a w lipcu wyglądają jak panny młode zdobne girlandami kwitnących, koronkowych halek Brzęczą one wówczas specjalną melodię – na wiatr zbłąkany w swym liściastym labiryncie i krocie owadzych skrzydeł. Jakże nie wierzyć, że melodia ta jest zaklęta w miękkim lipowym drewnie, które dlatego właśnie nadaje się do wyrobu skrzypiec...

Skromne i w swej młodości prawie niezauważane, dorastają lipy do swej najokazalszej postaci i dopiero wtedy stają się członkami naszych rodzin. Kochamy bowiem najbardziej nasze dorosłe, przydomowe lipy. Dlatego tak mało ich wśród pól uprawnych, ocieniają bowiem leciwe domostwa albo prowadzą nas drogami do nich wiodącymi; nasączają delikatnym zapachem powietrze którym oddychamy i milionami drobnych kwiatków dostarczają pszczelego pożytku. Lip się prawie nigdy nie wycina, są więc jednym z nielicznych gatunków drzew rodzimych, które dożywają sędziwego wieku. W środku lata, gdy prezentują swe niepowtarzalne kształty, podkreślane jaskrawością kwiatostanów i tajemnicą chłodnych, głębokich cieni, ich charakterystyczne sylwetki można uznawać za symbol wizualnej różnorodności przyrody. Nawet w lasach gospodarczych obejmuje się lipy specyficzną ochroną, mimo iż często pozostają w cieniu swych potężnych leśnych współtowarzyszy, przybierając z wiekiem niezwykle kształty. Często jakby zamarłe w budzących

grozę pozycjach, monstrualne centra gęstniejącego mroku, patrzą na nas tajemnicą swych czarnych dziupli.

Nie pamiętamy pojedynczych, młodych lip w krajobrazie otwartym natomiast są one widocznym elementem zieleni miejskiej, zwłaszcza jako ulubione i najczęściej sadzone drzewo alejowe. Jedną z najwspanialszych, wielorzędowych alei lipowych jest **pomnik przyrody – Aleja Żwirki i Wigury**, towarzysząca wielokilometrowej trasie ze środka miasta do Centralnego Portu Lotniczego w Warszawie. Najokazalsze jednak aleje możemy spotykać tam gdzie najdłużej dotrwały dziewiętnastowieczne dwory lub pałace. Miejmy nadzieję, że współcześni właściciele takich obiektów, zachowają dobry zwyczaj ochrony (wszechstronnej, z leczeniem włącznie) zabytkowych alei lipowych.

Janusz Janecki

Institut Architektury Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II
Institute of Landscape Architecture
The John Paul II Catholic University of Lublin

Lipa przy drodze
The linden by the way

Kwitnąca lipa
A linden blossom

Aleja lipowa
A linden alley

Drzewa na terenach zurbanizowanych w obliczu silnych wiatrów

Marta Weber-Siwirska, Marek Liszewski

Urban Area
Trees in the Face
of Strong Winds

Na obszarze Europy coraz częściej obserwuje się przypadki anomalii pogodowych. Ostatnie huragany Emma i Cyryl są kolejnym dowodem takich ekstremalnych zjawisk. Ale można do nich zaliczyć także fale upałów, pożary lasu w południowej Europie, powodzie itp. Według naukowców kataklizmy, które przecażają się przez nasz kontynent są niewątpliwie skutkiem zmian klimatycznych. Ocieplanie się klimatu, obserwowane od początku rewolucji przemysłowej, jest spowodowane emisją gazów cieplarnianych, która wynika z działalności człowieka. Wiele wskazuje na to, że temperatura powietrza będzie rosła przez cały XXI wiek, co będzie miało wpływ na środowisko naturalne i warunki życia ludzi.

Z raportu opracowanego przez Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej wynika, że zaobserwowane prędkości wiatru w latach 1779–2002 wyraźnie wykazują wzmaganie się aktywności huraganów i ich rozprzestrzenianie się z rejonów górskich na obszary nizinne. Jak wiadomo już wiatr o prędkości 8° B (17 m/s) ma zdolność uszkodzenia drzew [Cullen 2002, Eiber 1998, Hubrig 2004]. W nocy z 18 na 19 stycznia 2007 roku przez Europę przeszedł huragan Cyryl, którego siła zaskoczyła nawet meteorologów. Od czasu rozpoczęcia regularnych obserwacji pogody, tj. od 1876 r. na całym kontynencie nigdy nie zanotowano równie dużej prędkości wiatru. Gwałtowne podmuchy osiągające

do 200 km/h wyrządziły poważne szkody od Szkocji, przez Szwajcarię, Francję, Niemcy, po Polskę. Ogromne straty odnotowano w drzewostanie, bowiem drzewa łamią się najczęściej już przy prędkości wiatru 17 m/s [Roston-Szeryńska 2006]. W całej Europie huragan powalił tysiące drzew. Największe szkody wyrządził w Niemczech. Wyrwane drzewa i ich unoszące się konary powodowały nawet śmierć ludzi. W USA przyjmuje się, że około 3,4% drzew złamanych i wyrwanych na terenach rekreacyjnych powoduje wypadki, uszkodza mienie [Paine 1973]. Statystyki dotyczące wypadków drogowych w naszym kraju nie obejmują zdarzeń wywołanych przez zwalone na drogę czy złamane drzewa. Wiele firm ubezpieczeniowych przyjmuje prędkość graniczną wiatru równą 24,5 m/s, co odpowiada 10° B, jako wiatru niszczącego lub tzw. zjawiska losowego, a więc w przypadku działania wiatru o mniejszych prędkościach odszkodowanie za szkodę wywołaną przez zwalone drzewo może nie zostać wypłacone, ze względu na zaniedbanie stanu drzewa przez człowieka [Maciążek 2005]. Gwałtowne podmuchy Cyryla nie oszczędziły także Dolnego Śląska. Także tutaj większość rannych to skutek przewrócenia się drzew na samochody. W Polsce bada się przyczyny powstawania wykrotów i wiatrołomów głównie w lasach [Zajączkowski 1991], a tymczasem zieleń bardzo ucierpiała również w samym Wrocławiu. Na straty nale-

żało spisać 1000 drzew. Szczególne spustoszenia wiatr poczynił w zachodniej części miasta: na Polanie Popowickiej, w Parku Zachodnim, w Praczach, w Parku Osobowickim i Lesie Rędzińskim. Ucierpiał także Park Szczytnicki. Podobny kataklizm (nawałnica) nawiedził Wrocław 31 maja 2005 roku i dotknął południowe dzielnice miasta (Krzyki), w tym – świeżo zrewaloryzowany Park Brochowski. Wówczas powalonych zostało aż 2,5 tys. drzew, przy czym straty dotyczyły głównie drzew okrytozalążkowych, których liście działały jak żagiel. Stycznio-wy huragan z 2007 roku zniszczył głównie drzewa iglaste, a mniej drzew liściastych, pozbawionych wówczas liści. Problem wzmagają się ze względu na zmiany klimatyczne, coraz częstsze w naszym kraju burze i wichury. Mimo to nie stworzono programu zapobiegania tym narastającym zagrożeniom. Brakuje odpowiedniego planowania, pielęgnacji i późniejszej kontroli zadrzewień w mieście. W zapobieganiu zagrożeniom najważniejsze znaczenie ma profilaktyka oparta na świadomym planowaniu, sadzeniu i pielęgnacji zadrzewień. W przypadku już istniejących drzew, ważną rolę odgrywa kontrola ich statyki i podejmowanie odpowiednich decyzji w postępowaniu z wadliwymi pokrojowo osobnikami [Rosłon-Szeryńska 2006].

W Polsce nie obowiązuje żadna metoda identyfikacji drzew zagrażających bezpieczeństwu, która określiłaby stopień ryzyka oraz umożli-

wiła podjęcie właściwych działań zapobiegawczych. Badanie drzew zleca się ekspertom zwykle już po tragicznym wypadku, a brak obiektywnej oceny często doprowadza do zbyt pochopnych decyzji o wycięciu drzew, które przy odpowiednich zabiegach i okresowej kontroli mogłyby rosnąć jeszcze wiele lat [Rosłon-Szeryńska 2006]. Arboryści brytyjscy uważają stare drzewa za bardzo cenne ze względów przyrodniczych i tam zapewnia im się ochronę [Ellison 2005]. Wiedza o przyczynach utraty stabilności drzew nie znalazła u nas praktycznego zastosowania i dlatego wciąż obsadza się ulice i place drzewami o wadliwej budowie statycznej, które w przyszłości stanowią duże zagrożenie dla ludzi [Rosłon-Szeryńska 2006].

W ustawie o ochronie przyrody [Dziennik... 2004] wymienione są drzewa, które zagrażają bezpieczeństwu ludzi lub mienia w istniejących obiektach budowlanych oraz zagrażające bezpieczeństwu ruchu. Jednak brak metody precyzującej kryteria oceny takiego zagrożenia pozwala na swobodną interpretację tego przepisu w praktyce. Jedynie ustawa

o drogach publicznych precyzuje pojęcie zadrzewienia zagrażającego bezpieczeństwu ruchu drogowego. W rezultacie obserwuje się nadmierne usuwanie drzew lub drastyczne ich ogławianie, co prowadzi do podwyższenia ryzyka złamania się okaleczonego drzewa.

H. Breloer [1996] podaje cztery główne czynniki prowadzące do uszkodzenia drzewa lub sprzyjające wypadkom:

- zły stan drzewa (gatunek, wiek, żywotność drzewa, uszkodzenia i choroby);
- zaniedbania w pielęgnacji profilaktycznej drzewa i w kontroli;
- otoczenie podwyższające poziom ryzyka (sąsiedztwo dróg, parkingów i zabudowań);
- duże natężenie ruchu w strefie upadku.

Wykrot powstały po przejściu „Cyryla”

Wind fallen tree resulting from the passage of the “Cyryl” tornado

Kasztanowiec biały w obrębie placu zabaw

White chestnut tree in the area of a playground

Większość autorów [Coder 1996; Hubrig 2004; Lekes, Dandul 1999; Mattheck, Breloer 1994] zgodnie podaje, że główne czynniki prowadzące do wykrotów i wiatrolomów drzew to:

- wady statyczne (uszkodzenia wywołane przez choroby i szkodniki; uszkodzenia pochodzenia abiotycznego i antropogenicznego);
- właściwości gatunków (różna wytrzymałość mechaniczna drewna, różne współczynniki oporu korony, predyspozycje gatunku do formowania mechanicznie słabszych systemów korzeniowych i wiązań konarów; żywotność drzew związana m.in. z wiekiem oraz różna podatność na choroby i szkodniki);
- właściwości siedliska (ekspozycja narażająca na silne wiatry i zawieje śnieżne; niestabilne lub niesprzyjające podłoże).

Niektórzy autorzy [Harris, Clark, Matheny 1999] wyodrębniają dodatkową grupę przyczyn szczególnie istotnych dla drzew rosnących na

terenach zurbanizowanych: wadliwe zabiegi pielęgnacyjne (nieprawidłowe nawadnianie oraz cięcia, usuwanie drzew sąsiednich).

Za najistotniejsze uważa się cechy drzewa (w tym przede wszystkim rozkład drewna). Tylko nieliczne metody oceny statyki drzew uwzględniają czynnik siedliska [Coder 1996, Sterken 2005].

Wydaje się, że największy problem w przypadku tych drzew stanowią niewłaściwe zabiegi pielęgnacyjne, często przeprowadzane w dobrej wierze. Niejednokrotnie zostawionych zostaje dwa lub więcej pędów przewodnich. Wraz z wiekiem drzewa zwiększa się siła wzajemnego oddziaływania tych konarów, a to może prowadzić do wyłamania się przynajmniej jednego z nich. W przypadku pozostawienia kilku pędów głównych, narastająca między nimi kora wrasta w głębsze warstwy drewna osłabiając jego strukturę, co również powoduje łamanie się konarów. Często można zaobserwować zbyt mocne prześwietlenie drzewa, polegające na usunięciu bar-

dzo dużej masy liściowej wewnątrz korony. Główny ciężar przenosi się wówczas na koniec pędu, który najpierw zaczyna się przewieszać, a podczas wietrznej pogody bardzo łatwo ulega złamaniu. Do podobnych skutków prowadzi także nadmierne usuwanie niżej położonych pędów, czego efektem jest zbyt wysoko ulokowana korona. U niektórych gatunków starsze gałęzie zamierają samoistnie, co w pewnym wieku zaczyna niekorzystnie wpływać na ich statykę. Niekiedy źle zaplanowane nasadzenia wpływają niekorzystnie na pokrój drzew prowadząc do zaburzenia ich pokrojów. W jednym z wrocławskich parków buk pospolity (*Fagus sylvatica* L.), posadzony na obrzeżu gęstego zadrzewienia, wytworzył niemal całkowicie jednostronną koronę. Wszystkie jego gałęzie były skierowane w jedną stronę skąd docierało światło. Podczas wichury w maju 2005 roku musiał się przewrócić.

W zapobieganiu zagrożeniom najważniejsze znaczenie ma profilaktyka oparta na świadomym planowaniu, sadzeniu i pielęgnacji zadrzewień. W przypadku już istniejących drzew, istotną rolę odgrywa kontrola ich statyki i podejmowanie odpowiednich decyzji w postępowaniu z wadliwymi statycznie drzewami [Rosłon-Szeryńska 2006]. Istotne znaczenie dla zachowania stabilności drzewa można przypisać jego rozmiarowi. Osobniki z uszkodzeniami strukturalnymi, posiadające jednocześnie dużą masę korony są

Jeden z dwóch głównych pędów wyłamany na skutek silnego wiatru

One of two main branches broken off as a result of a gale

Konar złamany w wyniku wadliwego rozłożenia ciężaru

Branch broken as a result of the wrong distribution of weight

bardziej zagrożone od drzew z podobnymi wadami, lecz o stabilnej i silnie przeredzonej koronie¹³. Staranne planowanie i umiejętne kształtowanie przestrzeni może wyeliminować większość zagrożeń związanych z drzewami w strefach zurbanizowanych. W tym celu niezbędne jest podniesienie poziomu świadomości w tym zakresie zarówno miejskich pracowników zieleni jak i prywatnych osób samodzielnie kształtujących młode rośliny będące ich własnością.

Fotografie wykonał Marek Liszewski.

Photographs by Marek Liszewski.

Marta Weber-Siwirska

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Marek Liszewski

Katedra Szczegółowej Uprawy Roślin
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Crop Production
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Buk pospolity z jednostronną koroną

Beech with one-sided head

Literatura

1. Breloer H., 1996, *Verkehrssicherungspflicht bei Bäumen aus rechtlicher und fachlicher Sicht. Baume und Recht*, Heft 2, 5, Aufl., Thalacker, s. 144.
2. Coder K. D., 1996, *Construction Damage Assessments: Trees and Sites*, University of Georgia School of Forest Resources Extension Publication 96-39, s. 6, (źródło: <http://www.forestry.uga.edu/>).
3. Cullen S., 2002, *Trees and wind: wind scales and speeds*, *Journal of Arboriculture* 28(5), s. 237-242.
4. Dziennik Ustaw z 2004 r., nr 92, art. 86, pkt. 4, 5.
5. Eiber T., 1998, *Forest Insects and Disease* (źródło: <http://www.dnr.state.mn.us/fild/june98/06309816.html>).
6. Ellison M. J., 2005, *Quantified Tree Risk Assessment in Management of Amenity Trees*, *Journal of Arboriculture*, 31(2), s. 57-65.

7. Harris R. W., Clark J. R., Matheny N. P., 1999, *Tree Hazard Management. Arboriculture*. Third ed. New Jersey, Prentice Hall, s. 484-509.

8. Hubrig M., 2004, *Analyse von Tornado – und Downburst-Windschäden an Bäumen*, *Forst und Holz*, 59, s. 78-84.

9. Lekes V., Dandul I., 1999, *Wind Damage risk classification (WINDARC). Help Forest*, Olomouc, Czech Republic (źródło: <http://www.volny.cz/helpforest/WINDARC/>).

10. Maciążek A., 2005, *Pomiary wiatru*, *Gazeta Obserwatora IMGW*, nr 3, s. 39-41.

11. Mattheck C., Breloer H., 1994, *Field guide to VTA*, *Arboricultural Journal* 18, s. 1-23.

12. Paine L. A., 1973, *Administrative goals and safety standards for hazard control on forested recreation sites*, *USDA Forest Service, Research Paper, PSW-88*, s. 13.

13. Rosłon-Szeryńska E., 2006, *Opracowanie metody oceny zagrożenia powodowanego przez drzewa o osłabionej statyce*, Autoreferat Pracy Doktorskiej w Katedrze Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie.

14. Sterken P., 2005, *A Guide for tree-stability analysis*. (źródło: http://www.isa-arbor.sk/dokumenty/Tree_stability).

15. Zajączkowski J., 1991, *Odporność lasu na szkodliwe działanie wiatru i śniegu*, Wyd. Świat, Warszawa.

Summaries

Problems

Urban Greenery of Żoliborz Historyczny – Variety and Potential Threats

Warsaw's Żoliborz Historyczny comprises the area around Warsaw Citadel, where during the twenty-year Polish independence interwar period a new town-planning establishment was created; a residential district shaped on a completely new basis, different from the compact and narrow downtown. Greenery was of great importance there. Nowadays, after nearly 80 years, this greenery, as much as the building and infrastructure, creates the subtle tissue of the district, deciding about its specific character, vitalizing its area, stressing and completing the existing structures. The territory of Żoliborz Historyczny is subject to the conservator's preservation; not only the layout of the buildings, but also the greenery arrangement are protected. On the basis of the research, the following arrangements and elements creating the greenery of Żoliborz Historyczny have been distinguished: city parks, squares, small homestead gardens, superficial forestation, alleys, groups of trees, hedges and single trees.

Dorota Kielsznia

Evolution of a City Preserved in the Landscape of Bystrzyca Kłodzka

Several elements such as background (region), second plan (surrounding) and foreground (the town) can be distinguished in the landscape of an old town. Various contents: aesthetic, economical and social which create layers during historical changes and create tradition of the place, can be read through analyze of planning and structure. In the present work, in the example of Bystrzyca Kłodzka, a process of changes in the cultural landscape and its following phases has been presented starting from the location period, until the present one, defining stylistic characteristics typical for each époquees. The analyze of his sort allows one to define interiors and architectonical and landscape units and rules of preservation and management in their area. It has also been indicated in the present work that the study of changes in ancient structures and their dynamics allow definition of the phases in a city life cycle: exploration, involvement, development, consolidation stagnation and fall or renewal. The identification of the changes phase and knowledge of the rules in a city life cycle allow one to diagnose its future fate and defining the intervention methods in a complex historical environment. They also allow one to avoid false function and space decisions, such as industrial mono-culture development

in place of simultaneously carried out various pro-development strategies: residential, industrial, tourist and environmental.

Mieczysław K. Leniartek

The Monumental Garden Greenery of the Former Teichert's House in Legnica

A great advantage of old gardens, especially those at splendid villas, was undoubtedly their large surface, which made it possible to establish gardens composed not only of small trees but also big ones. Such a garden was created at the Teichert's house in the 1st half of the 20th century. Its additional decorative feature was the formal composition with a ground terrace and a vista from a glade. This original design with the precious multispecies tree-stand, still exists today.

Ewa Lenard

Presentations

Nature Value, Present State and Threats of Chosen Alleys from Lubin Region

A lot of beautiful lanes can be found in Lubin commune in Lower Silesia. Six of them, selected in the

way that enables showing the trees differentiation resulting from localization, species composition and age, were analyzed. *Quercus petraea*, *Populus x canadensis*, *Quercus rubra*, *Acer platanoides*, *Aesculus hippocastaneum*, *Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*, *Salix alba*, *Prunus avium* and *Alnus glutinosa* were used for planting. Trees were set in one-species alleys, multi-species alleys with mixed individuals of particular species, and also in a more decorative manner, so that each of the species created a separate espalier. The most interesting one in respect of the arrangement and adaptation for performer function was a three-part lane in Liściec, regarding its decorative values – two-species (chestnut-maple) stand densely situated along the road from Chojnów to Karczowiska. Just there *Acer platanoides* and *Aesculus hippocastaneum* create separate espaliers on both sides of the road. The preservation state of plants is not the same. Cherry (in Chrótnik) and willow (in Bukowno) lines are slowly disappearing from the agricultural landscape, which is most upsetting. Well-kept lanes, where all gaps caused by falling trees are refilled up-to-date, are met relatively rare; the trees planted along the estate road to a palace in Krzeczyn Mały are such a praiseworthy exception. Not the health status of trees, but the fact that they are growing too close to roadways is the reason for anxiety as to the future of some lanes. Trees were planted along the roads which looked different than nowadays, and fitted for different road traffic. Old

trees are especially amazing. For that reason, many trees that reached dimensions qualifying them as nature monuments can be found there. It is worth trying to give them legal protection, and especially care about those species that are more and more seldom found by the roads, such as cherry and willow.

**Klara Tomaszewska
Adam Kopcza**

Nature Conditions of Warta Valley Management in Poznań

Conditions of Warta Valley management resulting from the presence of protected areas have been defined in the article. They were characterized in the set of conservatoire and system protection. It was stated that for the appropriate prognosis and spatial development planning (functional and spatial frame), it is necessary to run an analyze of the relation: *conditions of the environment- social needs- economical development*. It is necessary to introduce into town planning practice the entire (holistic), nature style of thinking based on theoretical and methodical environment and natural resources researches.

Beata Raszka

The Function of Greens Accompanying the Livestock Buildings

The greens accompanying the farm buildings, in the main, perform the function of protection, but it is necessary to consider their usability (production) and decorative (social and cultural) function. They protect the buildings and its environs against winds, noise, fires, excessive insolation, snow and dust. The trees and bushes form the most efficient acoustic protection.

It is necessary to form protective zones around the animal farms (large livestock farms) with a large percentage of greens. The width of the protective zones is determined individually depending on the farm size, livestock, building orientation and the frequency of oriented winds.

On ecological farms there is almost always a diversified cropped area belonging to the farm. The type of animal raised decides on cropland character, type and system.

On a tourism farm the predominated greens depend primarily on the role played by animals and livestock building.

The aesthetic values of the greens – Their diversity and decorative forms and shapes as well as structure, design, facing and colours become landscape elements along with accompanying buildings.

Małgorzata Drożdż-Szczybura

Materials

Greenery Accompanying Lower Silesia Palace - Grange Set

Garden, palace or palace-garden sets which bordered directly with palace grange sets were most of all the place for a walk and rest of the inhabitants of mansions. In inventoried objects we can distinguish two basic spatial compositions. The first characterizes by geometry, regularity of sets and often axis. The second one characterizes by freedom which refers to natural landscapes.

Former gardens and parks which have accompanied palace-grange sets since the beginning of their existence, similarly to granges, influenced and shaped the cultural landscape of the place where they were created. In every historical period, various styles in composition existed both in garden and palace ones. They often created the only high greenery point in the neighborhood. And sometimes they were directly connected to the areas of woods lying near by.

It is necessary to remember that some landowners apart from gardens and parks were planting trees at road sides. Present old alleys, and sometimes hedges were created in such a way. In the modern rural village set both former palace-garden sets as well as the above mentioned al-

leys are the only forms or organized greenery. It is a pity that they appear to have remained without care and attention. The only thing we can do is hope that together with the rise of social conscience and rationalization of legal regulations, their situation will decisively improve.

Renata Gubańska

Brief Analysis of Classical Chinese Garden

The classical Chinese garden has a long historical standing. Some conceptions can inspire a modern landscape architect. Especially the unification of human beings and universe bring about profound impacts to landscape architecture. Chinese gardens are opposite of geometric and emphasize the natural environment. According to the ownership, Classical Chinese garden is divided into three parts: a royal garden, a private garden and a temple garden. Except the temple gardens, the other two types are not open to the public. Royal gardens belong to the royalty. They always have large areas. In order to show the power of the royalty, the gardens are full of grandeur in the main part. They are high-colored and look splendid with yellow glazed tiles and red walls. Compare to the royal garden, private gardens are small and exquisite. Most of them are located in the south of China. The owners are always scholars or former politicians. They built their own gardens, which are simple but elegant, in order to

enjoy their picture and poetry in a beautiful scenery. The Chinese word for landscape, "Shan Shui", means literally "mountains and water" and a common phrase for making a garden, again translated literally, is "digging ponds and piling mountains." Although the architectural composition of the main part in a royal garden is regular or symmetrical, the remaining area is comely. When visitors are in the garden, they feel as if were surrounded by the nature.

Zhou Zhanxi

Forum

Urban Area Trees in the Face of Strong Winds

During the last several years, as a consequence of the greenhouse effect, an increasing number of storms was observed in Poland. Storms are often categorized as catastrophic. This article demonstrates the main factors leading to serious damage of trees. Breaking and falling down trees or branches causes significant property damages and may contribute to deaths. It would be possible to prevent some accidents if there were any diagnostic methods that could predict imminent fracture of trees. In many cases competent care is enough, especially in canopy pruning and planting planning. To reach this goal, it is necessary to raise public awareness in this field.

Marta Weber-Siwirska

Marek Liszewski

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Kwartalnik Architektura Krajobrazu ukazuje się od roku 2001.

Zapraszamy do przedstawienia swoich myśli i dokonań w działach Problemy, Prezentacje.

Teksty o tematyce pokrewnej można nadsyłać do działu Rozwiązania techniczne, podobnie jak do działów Tworzywo i Standardy.

W Forum mamy zamiar również publikować recenzje, polemiki, artykuły o charakterze krytyki fachowej oraz informacje.

Teksty są recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Zapraszamy do współpracy wszystkie rozproszone gremia związane z architekturą krajobrazu, wyższe uczelnie i samorządy lokalne, biura projektów i firmy zajmujące się projektowaniem i pielęgnacją terenów zieleni, powstające stowarzyszenia zawodowe i studenckie.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW:

Objętość prac wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń).

Zasadniczą część artykułu: tj. tytuł w języku polskim i angielskim, imię i nazwisko autora (bez podawania tytułów i stopni naukowych oraz zawodowych) wraz z afiliacją w języku polskim i angielskim, właściwy tekst w języku polskim z przetłumaczonymi na język angielski śródtytułami oraz przypisy, należy zapisać w jednym pliku. Streszczenie, słowa kluczowe i opisy zamieszczanych ilustracji w języku polskim i angielskim, rysunki, fotografie, tabele bądź inne załączniki (łącznie nie powinny przekraczać sześciu) prosimy zamieszczać w oddzielnych plikach.

Bibliografia zalecana w formie przypisów końcowych. Nazwisko(-a) wraz z podaniem inicjałów imienia (imion) autora (-ów), tytuł pracy pisany kursywą, miejsce i rok wydania, numer tomu, zeszytu oraz numery stron, np.:

- Kowalski J., *Kamień w wodzie* [w:] *Architektura Krajobrazu*, Wrocław 2001, nr 2-3/2001, s. 23-26.

Rysunki lub zdjęcia (oryginały) należy załączyć oddzielnie nadając im numery porządkowe. Oddzielnie podaje się spis podpisów w języku polskim i angielskim. Do druku będą przyjmowane wyłącznie materiały ilustracyjne dobrej jakości technicznej. Rysunki mogą być zapisane oddzielnie w wersji elektronicznej w formacie JPG lub TIFF.

Prace należy przesać w postaci dwóch wydruków wraz z nośnikiem elektronicznym (CD lub dyskietka).

Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Teksty będą recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania.

Landscape Architecture has been published since 2001. It is a quarterly with a profile consistent with the discipline and character specified in the title.

We invite you to present your thoughts and achievements in the Problems and Presentation section.

Texts with related subject area can be sent to the Technical Solutions section, as well as the Material and Standards section.

In the Forum we intend to publish reviews, polemics and articles of a professional critical character and information.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

We invite all scattered bodies connected to landscape architecture to cooperate, universities and local self-governments, design offices and companies dealing with green areas maintenance, trade and students' associations.

AUTHOR'S GUIDELINES:

Capacity of works together with drawings, pictures and charts should not exceed 10 A-4 pages. The text should be written in print type TNR 12 point; 1,5 spacing between the lines, using italics and bold type is permissible (please, do not underline).

The principal part of the article; which contains a title in the Polish and English language, name and surname of the author (without titles) together with affiliation in both Polish and English, the specific text in Polish with mid captions and footnotes translated into English; should be saved in one file. The summary, key words and descriptions of inserted pictures in Polish and English, drawings, photos, charts or other attachments (in total should not exceed six) are to be inserted in separate files.

Bibliography should be inserted in the form of final footnotes. Name(s) together with first letter of first name(s) of the author(s), *the title of the work* written in italics, place and year of publication, number of volume, gazette and page number, e.g.

- Kowalski J., *Stone in water* [in:] *Landscape Architecture*, Wrocław 2001, no 2-3/2001, p. 23-26.

Drawings or pictures (originals) should be inserted separately with ordinal numbers. Lists of captions in Polish and English should be inserted separately. Only illustration materials of good technical quality will be accepted for publication. Drawings can be saved separately in electronic version in JPG or TIFF format.

Works should be sent in the form of two printouts together with electronic carrier (CD or a diskette).

Sending works to the editorial office is tantamount to the author's guarantee that the content included does not violate copyrights.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

The editorial office does not return materials which have not been ordered, and reserves the right to edit and shorten the accepted materials.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

prof. dr hab. inż. arch. Alina DRAPELLA-HERMANSDORFER
prof. dr inż. arch. Zbigniew BAĆ
mgr inż. Lesław CHUDZYŃSKI
prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI
prof. dr hab. inż. Franciszek GOSPODARCZYK
prof. dr hab. inż. arch. Barbara JANOWSKA-STĘPNIEWSKA
prof. dr hab. inż. arch. Wojciech KOSIŃSKI
prof. dr hab. Jan SZYSZKO

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Renata GUBAŃSKA – sekretarz
dr inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK
inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA

RECENZENCI**REVIEWERS**

prof. dr hab. Franciszek GOSPODARCZYK
prof. dr hab. Edward HUTNIK
dr hab. Marek LORENC, prof. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu
dr hab. inż. Janusz ŁOMOTOWSKI, prof. Politechniki Świętokrzyskiej
dr hab. Urszula NAWROCKA-GRZEŚKOWIAK, prof. AR w Szczecinie
prof. dr hab. arch. Krystyna PAWŁOWSKA
prof. dr hab. arch. Barbara STĘPNIEWSKA

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Patrycja KEILY

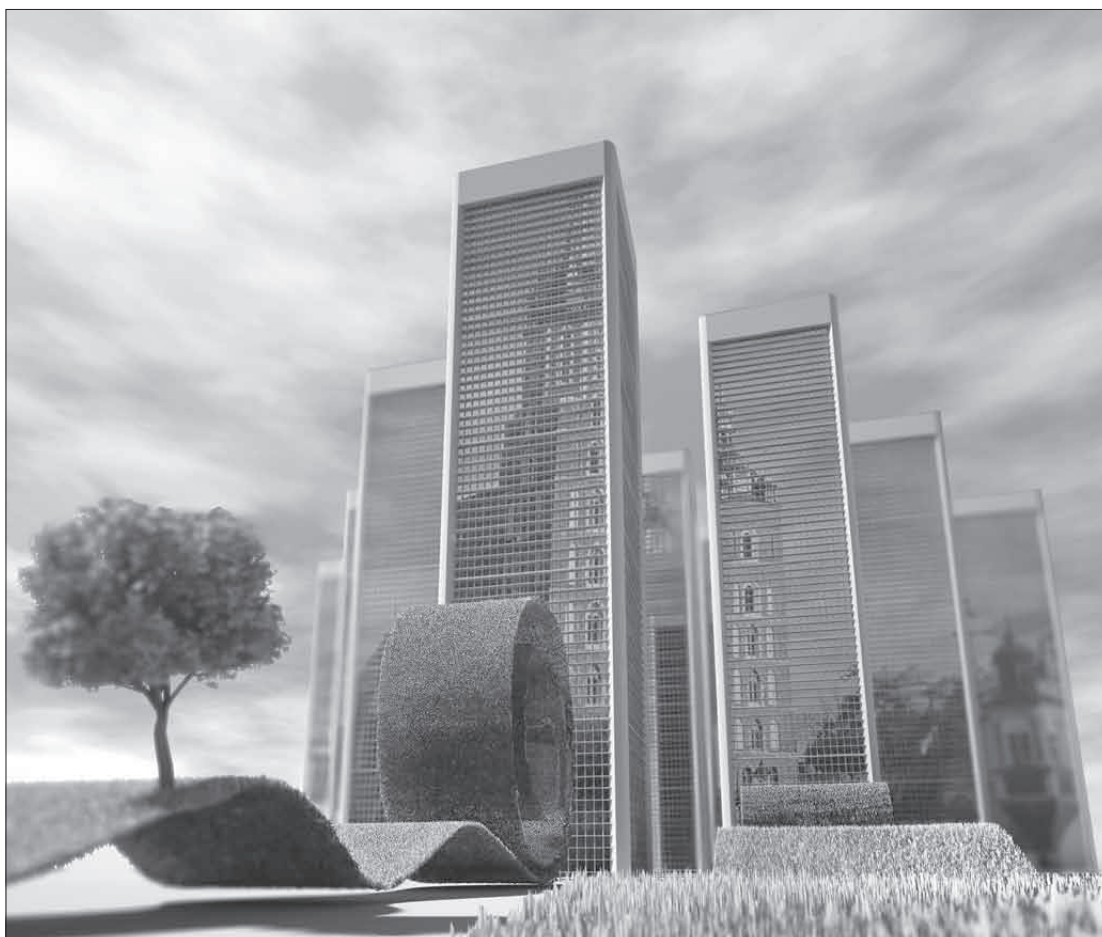
WYDAWCA**PUBLISHER**

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 WROCŁAW, tel. 328-02-22, 320-55-10
e-mail: dziekanat@aquar.wroc.pl, <http://www.aquar.wroc.pl/ak>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 071 320-18-63, e-mail: just@miks.ar.wroc.pl
<http://www.aquar.wroc.pl/ak>

Druk: KONTRA s.c.
52-200 Wysoka / Wrocław, ul. Chabrowa 5a

ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM I KSZTAŁTOWANIE SPOŁECZNYCH POSTAW PROEKOLOGICZNYCH

NIEPOŁOMICE 8-10 MAJ 2008

STRESZCZENIA REFERATÓW

Instytut Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej
Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego

W następujących numerach:
In the following issues:

Udział wody w krajobrazie
Participation of Water in the Landscape

Rzeka w krajobrazie
A River in the Landscape

Errata

strona, zdjęcie	powinno być
s. 61, górne	Jeden z dwóch głównych pędów wyłamany na skutek silnego wiatru One of two main branches broken off as a result of a gale
s. 62, górne	Konar złamany w wyniku wadliwego rozłożenia ciężaru Branch broken as a result of the wrong distribution of weight
s. 62, dolne	Kasztanowiec biały w obrębie placu zabaw White chestnut tree in the area of a playground
s. 63, górne	Park na Grabiszynku po wichurze w 2005 roku Park in Grabiszyniek after the gale in 2005